

TEHDİT VE YETERSİZ Dengeleme: AHMEDİNEJAD DÖNEMİ
TÜRKİYE’NİN İRAN POLİTİKASININ NEOKLASİK REALİST ANALİZİ
(2005-2013)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TOBB EKONOMİ VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ

BOTAN BURAN

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AĞUSTOS 2021

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm koşulları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Serdar SAYAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdürü

Bu çalışmayı okuduğumu ve çalışmanın kapsam ve içerik olarak Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda bir Yüksek Lisans tezi olabilecek yeterlilikte olduğuna kanaat getirdiğimi onaylıyorum.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Şaban KARDAŞ
(TOBB ETÜ, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler)

Tez Jürisi Üyeleri

Dr. Öğr. Üyesi Gülriz ŞEN
(TOBB ETÜ, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler)

Dr. Öğr. Üyesi Bayram SİNKAYA
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler)

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Botan BURAN

ÖZ

TEHDİT VE YETERSİZ Dengeleme: AHMEDİNEJAD DÖNEMİ
TÜRKİYE’NİN İRAN POLİTİKASININ NEO-KLASİK REALİST ANALİZİ
(2005-2013)

BURAN, Botan

Yüksek Lisans, Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şaban KARDAŞ

Tehdit dengesi teorisi devletlerin uluslararası sistemden gelen tehditlere karşı etkin dengeleme davranışı sergilediğini savunmaktadır. Ancak devletlerin her zaman bu davranışı sergilememesi yapısal realizm açısından bir anomali oluşturmaktadır. Neoklasik realist yetersiz dengeleme teorisi ise, devletlerin tehditlere karşı, uluslararası sistemin dikte ettiği etkin dengeleme davranışı yerine yetersiz dengeleme davranışı sergilemesinin iç politik faktörlerin etkisiyle olduğunu savunur. Bu tez, yukarıdaki anomalinin açıklanabilmesi için iki alt hipotez ortaya atmaktadır. Bu bağlamda tez, stratejik kültür ve/veya toplumsal bütünleşiklik değişkenlerinin etkilerinin, devletlerin, sistemik etkilerle uyumlu biçimde etkin dengeleme davranışı sergilemesine engel olabileceğini ve yetersiz dengeleme davranışı sergilemelerine sebep olabileceğini savunmaktadır. Bu tez, yetersiz dengeleme teorisini test etmek için vaka çalışması yöntemini kullanacaktır. Bu açıdan, Türkiye’nin Ahmedinejad dönemi İran politikası en muhtemel vaka olarak dikkat çekmektedir. Değişkenlerin etkileri Türkiye’nin Ahmedinejad dönemi İran politikasında görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neoklasik Realizm, Yetersiz Dengeleme, Stratejik Kültür, Toplumsal Bütünleşiklik, Dış Politika, Türkiye, İran, Ahmedinejad

ABSTRACT

THREAT AND UNDERBALANCING: A NEOCLASSICAL REALIST
ANALYSIS OF TURKEY'S IRAN POLICY DURING AHMEDINEJAD PERIOD
(2005-2013)

BURAN, Botan

Master of Arts, International Relations

Supervisor: Prof. Şaban KARDAŞ

Balance of threat theory argues that states exhibit proper balancing behavior against threats from the international system. But the fact that states do not always exhibit this behavior, creates an anomaly in terms of structural realism. The neoclassical realist theory of underbalancing, on the other hand, argues that the fact that states exhibit underbalancing behavior against threats, rather than proper balancing behavior dictated by the international system, is due to internal factors. This thesis puts forward two sub-hypotheses in order to explain the above anomaly. In this context, the thesis argues that the effects of strategic culture and/or social cohesion variables may prevent states from exhibiting proper balancing behavior in line with systemic effects and may cause them to exhibit underbalancing behavior. This thesis will use the case study method to test the theory of underbalancing. From this point of view, Turkey's Iran policy during the Ahmadinejad-era stands out as the most likely case. The effects of variables are seen in Turkey's Iran policy during the Ahmadinejad-era.

Keywords: Neoclassical Realism, Underbalancing, Strategic Culture, Social Cohesion, Foreign Policy, Turkey, İnan, Ahmadinejad

TEŞEKKÜR SAYFASI

Bu alıŐma boyunca bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Şaban Kardaş'a teŐekkürlerimi iletirim. Kardaş'ın yol göstericiliği ve sabrı olmasaydı bu çalışma nihayete eremezdi.

Eğitim ve ğretim hayatım boyunca bana desteğini her zaman hissettiren değerli aileme sonsuz teŐekkürler ederim. Ayrıca bu çalışma boyunca desteğini hep hissettiğim Dilara Timur'a teŐekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

İNİTİHAL SAYFASI	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR SAYFASI	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
BÖLÜM I	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	3
1.2. Araştırma Sorusu ve Hipotezler	5
BÖLÜM II	7
TEORİK ÇERÇEVE VE METODOLOJİ	7
2.1. Giriş	7
2.2. Teorik Çerçeve	7
2.3. Neo-Klasik Realizm ve Ara Değişkenleri ile ilgili Literatür Taraması.....	9
2.4. İttifak Davranışları, Ortadoğu'da İttifaklar ve Türkiye-İran İlişkileri ile İlgili Literatür Taraması	12
2.4.a. İttifak Davranışları	12
2.4.a.i. Etkili Dengeleme	13
2.4.a.ii. Yetersiz Dengeleme	13
2.4.a.iii. Aşırı Dengeleme	15
2.4.a.iv. Dengelememe	15
2.4.a.v. Yumuşak Dengeleme	16
2.4.b. Ortadoğu'da İttifaklar ile ilgili Literatür Taraması	17
2.4.c. Türkiye-İran İlişkileri ile ilgili Literatür Taraması	21
2.5. Çalışmanın Teorik Çerçevesi	26
2.5.a. Hipotezler	27

2.5.a. Tehdit	29
2.5.b. Stratejik Kültür	31
2.5.c. Toplumsal Bütünleşiklik	33
2.5.d. Yetersiz Dengeleme	34
2.5.e. Çalışmanın Teorik Modeli	36
2.6. Metodoloji	38
2.6.a. Vaka Analizi	39
2.6.b. Süreç Takibi	39
2.6.c. Kavramsallaştırma ve Ölçüm	40
2.6.c.i. Bağımsız Değişken	40
2.6.c.ii. Ara Değişkenler	41
2.6.c.iii. Stratejik Kültür	41
2.6.c.iv. Toplumsal Bütünleşiklik	44
2.6.c.v. Bağımlı Değişken	47
2.6.d. Vaka Dizaynı: En Muhtemel Vaka Analizi	49
2.6.e. Vakanın Tanıtımı	50
BÖLÜM III	53
İRAN TEHDİDİ VE TÜRKİYE’NİN CEVABI	53
3.1. Giriş	53
3.2. İran Tehdidi	55
3.2.a. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran Dış Politikası	55
3.2.b. İran’ın Artan Askeri Kapasitesi ve Harcamaları	62
3.2.c. İran’ın Uranyum Zenginleştirme Programı	70
3.2.d. Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası	72
3.2.e. İran Tehdidinin Seviyesi	74
3.3. Türkiye’nin Cevabı	78
3.3.a. İç Dengeleme	78
3.3.b. Dış Dengeleme	83
3.4. Türkiye’nin Yetersiz Dengeleme Yapmasının Sebepleri	91
3.4.a. Toplumsal Bütünleşikliğin Türkiye’nin Dış Politikasına Etkisi	91
3.4.b. Stratejik Kültürün Türkiye’nin Dış Politikasına Etkisi	104
BÖLÜM IV	117
SONUÇ	117

KAYNAKÇA	121
EK İnan'ın Ofansif Niyetlerinin Açıklanması	143

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 3.1. İran'ın 2000-2015 Yılları Arasındaki Askeri Kapasitesi	75
Tablo 3.2. İndikatörlerin Aldığı Değerlerin Toplamı Bağlamında Tehdit Seviyesi	76
Tablo 3.3. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın İran ile ilgili Açıklamaları	112

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Neoklasik Realist Dış Politika Modeli	11
Şekil 2.2. Dış Politika Yapımı ile ilgili Neorealist Model	36
Şekil 2.3. Dengeleme ile ilgili Neoklasik Realist Model	37
Şekil 3.1. SIPRI Verilerine göre İran'ın Askeri Harcamaları	63
Şekil 3.2. SIPRI Verilerine göre İran'ın Askeri Harcamalarının GSYİH oranı	65
Şekil 3.3. İran'ın Balistik Füzelere Menzilleri	68
Şekil 3.4. İran'ın Füze Kabiliyetlerinin Gelişimi	69
Şekil 3.5. İran Tehdidinin Seviyesi	77
Şekil 3.6. SIPRI Verilerine göre Türkiye ve İran'ın Askeri Harcamaları	79

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

MHP: Milliyetçi Hareket Partisi

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

SIPRI: Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

UAEA: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu çalışma, Türkiye'nin, İran'da Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olduğu dönem olan 2005-2013 yılları arasında, İran'ın Türkiye'ye yönelik oluşturduğu tehditlere rağmen Türkiye'nin neden bu dönemde İran'a karşı etkili bir dengeleme davranışı sergilemek yerine yetersiz dengeleme davranışı sergilediği sorusuna neoklasik realist teoriden yararlanarak cevap verecektir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Afganistan'a müdahale etmesi ve Irak'ı işgal etmesiyle Ortadoğu'daki güç dengesinin değişimi İran'ın dış politikasına da yansımıştır. Özellikle Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle beraber bu değişim belirginleşmeye başlamıştır. İran'ın artan askeri gücü ve askeri harcamaları ile ofansif bölge politikaları ABD, İsrail, Azerbaycan ve Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanmıştır ve bu ülkelerin dış politikalarında İran önemli bir yer edinmeye başlamıştır.

Türkiye'nin dış politikası da İran'ınki gibi bölgedeki güç dengesinin değişiminden etkilenmiştir. Ancak bu etkilenmenin sonucu ABD, İsrail, Azerbaycan ve Körfez ülkelerinin etkilenmesinden farklı olmuştur. Türkiye ve İran, 1990'lı yıllarda yaşadıkları sorunların aksine 2000'li yıllarda gelişen ilişkilere sahip olmuşlardır. Bu gelişim Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olduğu 2005-2013 yılları arasında da sürmüştür. Türkiye, İran'ın dış politikasındaki değişimi ABD, İsrail, Azerbaycan ve Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinden farklı değerlendirmiş, diğer bir ifadeyle önemli bir tehdit olarak görmemiş ve ilişkilerini Ahmedinejad dönemi boyunca geliştirmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) iktidar olması ile Türkiye'nin dış politikasında belirli değişimler yaşanmış ve Türkiye'nin İran politikası da bu değişimden etkilenmiştir. Türkiye, bu dönemde Avrupa Birliği ile üyelik müzakerelerini hızlandırmış, ekonomik ilişkilerine daha fazla önem vermiş ve özellikle Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu değişim aynı zamanda Türkiye'nin güvenlik politikalarını da etkilemiştir. İran'ın 2000'li yılların başından itibaren büyüyen ekonomisi sahip olduğu askeri kapasitelerini ve askeri harcamalarına arttırabilmesine olanak tanımıştır. Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasının ardından ise İran hem uranyum zenginleştirme devam etme kararı almış hem de daha ofansif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Ancak Türkiye bütün bu gelişmelere rağmen İran politikasında herhangi bir değişime gitmemiştir. Askeri harcamalarını arttırmamış, İran'ı tehdit olarak gören ülkeler ile İran'a karşı sert bir ittifakın içerisinde yer almamıştır.

Bu çalışma, devletlerin dış politika davranışlarına odaklanmaktadır. Devletlerin dış politika davranışlarını nasıl oluşturduğunu iki farklı hipotez ve iki alt hipotez vasıtasıyla cevaplamaya çalışacaktır. İlk hipotez devletlerin dış ortamdan gelen tehditlere göre dış politikalarını oluşturduklarıdır. Tehdit algılayan devletin, askeri harcamalarını ve askeri kapasitelerini arttırarak iç dengeleme ve tehdit kaynağı devlete karşı tehdit kaynağı devleti tehdit olarak gören devletlerle ittifak oluşturarak ya da böylesi ittifakların oluşumu için inisiyatif alarak dış dengeleme yapıp yapmadığı incelenecektir. İkinci hipotez ise dengeleme davranışının etkin bir biçimde yapılabilmesinin ülke içi faktörlerin uygunluğuna bağlı olduğudur. Etkin bir dengeleme davranışının yapılamadığı durumlarda ise devletlerin yetersiz dengeleme yapmasına sebep olan faktörler, diğer bir ifadeyle, alt hipotezler incelenecektir. Alt hipotezlerden ilki liberal stratejik kültürün etkisinin arttığında devletlerin yetersiz

dengeleme yapmasının daha olası olduğudur. İkinci alt hipotez ise toplumsal bütünleşikliğın zayıf olması durumunda devletlerin yetersiz dengeleme yapmalarının daha olası olduğudur.

Çalışmada metot olarak vaka analizinden yararlanılacaktır ve süreç takibine başvurulacaktır. Vaka olarak Türkiye'nin Ahmedinejad dönemi (2005-2013) İran politikası incelenecektir. İran'ın artan askeri harcamaları ve ofansif dış politikası tehdit bağlamında incelenecektir. Türkiye'nin tehdide verdiği cevap incelenecektir ve yetersiz olması durumunda neden etkin bir dengeleme davranışı sergileyemediği analiz edilecektir. Bu soruya cevap vermek için de Türkiye'nin stratejik kültürünün ve toplumsal bütünleşikliğinin İran politikasına olan etkisi incelenecektir. Çalışma, devletlerin etkin dengeleme davranışı sergileyememesinin iç parametreler ile ilgili olduğu argümanı üzerinde duracaktır. Teorik çerçeve olarak neoklasik realizmi kullanacaktır. Neoklasik realizmin devletlerin dış politikalarını analiz ederken ülke içi parametrelerden de yararlanması hipotezlerin değerlendirilmesinde fayda sağlayacaktır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Devletlerin dış politika davranışları Uluslararası İlişkiler disiplininin temel meselelerinden biridir. Devletlerin dış politikalarını analiz etme konusunda farklı teorik yaklaşımlar olduğu gibi bu teorik yaklaşımların kendi içlerinde de farklı eğilimler vardır. Devletlerin dış politikalarını analiz etme konusunda realist ekolün içerisindeki teorilere sıkça başvurulmaktadır. Bu teorilerden biri olan neorealist teoriye göre devletlerin dış politikaları uluslararası sistem tarafından şekillenir. Neorealist teorinin temsilcilerinden Kenneth Waltz'a göre anarşik yapıdaki uluslararası sistemde devletler hayatta kalmak için uluslararası sistemdeki güç

dağılımına göre hareket ederler (1979, 118). Stephen Walt'a göre ise devletler, uluslararası sistemdeki tehditlere göre dış politika davranışlarını belirlerler ve eğer, örneğin, bir devletten tehdit algılıyorsa bu tehdidi dengeleme yoluna giderler (1985, 8-12). Ancak devletler her zaman bu tehditleri dengeleme konusunda istekli olmayabilir ya da dengelemek istese de başarılı olamayabilir. Bazı durumlarda devletler neorealist teorinin öne sürdüğünün aksine yetersiz dengeleme (*underbalancing*) davranışını gerçekleştirirler. Bu bağlamda yetersiz dengeleme davranışı neorealist teori açısından bir anomali oluşturmaktadır.

Realist ekolün içerisindeki bir başka teori olan neoklasik realizme göre ise devletlerin dış politikaları yalnızca sistemik etkilere göre şekillenmez. Devletlerin dış politikalarını açıklayabilmek için ülke içi faktörlerin de analiz edilmesi gerekmektedir. Randall Schweller'a göre devletlerin benzer sistemik baskılara verdikleri farklı yanıtlar, sistemik faktörlerin ülke içi faktörlerden daha az etkili olduğu anlamına gelebilir (Schweller 2004, 164). Bundan dolayı devletlerin belirli durumlarda neden etkili dengeleme yerine yetersiz dengeleme yaptığını anlayabilmek için ülke içi faktörlerin de analiz edilmesi gerekmektedir. Uluslararası sistemdeki göreceli güç değişimlerini ya da tehditleri algılayanlar ülke içindeki liderler ve elitlerdir. Dolayısıyla dengeleme politikasını uygulayacak olanlar da bu aktörlerdir. Çünkü uluslararası sistemden gelen sinyaller, liderlerin ve elitlerin algılamaları sonucu şekillenir. Dolayısıyla etkili bir dengeleme politikasının oluşturulabilmesi ve uygulanabilmesi için liderlerin ve elitlerin göreceli güç değişimi ya da tehdit konusunda hemfikir olması önemlidir. Ayrıca, özellikle demokratik ülkeler özelinde, kurumların ve toplumun da tehditler konusunda alacağı pozisyon dengeleme politikasının uygulanabilmesi açısından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin 2005-2013 yılları arasında İran'ın oluşturduğu tehditlere rağmen İran'a karşı neden etkili bir dengeleme davranışı yerine yetersiz dengeleme davranışı sergilediği sorusuna neoklasik realist teoriden yararlanarak cevap vermektir. Neoklasik realizmin sistemik etkilere ek olarak ülke içi faktörleri de analize dahil etmesi bu anomaliyi anlamaya yardımcı olacaktır. Bu çalışma devletlerin dış politikalarını oluştururken tehdit algılamalarının önemini vurguladığı için önemlidir. Ayrıca çalışma, devletlerin kendileri açısından olumsuz sonuçlara sebep olacak olan yetersiz dengeleme davranışını neden sergilediğini anlamaya yardımcı olacağı için önemlidir. Bunun yanı sıra çalışma, devletlerin neorealizmin öngördüğünden farklı bir dış politika davranışı sergilemesini vaka üzerinden sorunsallaştırdığından dolayı önem arz etmektedir. Çünkü bu durum bir bilmece ortaya koymaktadır. Bu çalışma da bu bilmecenin ortaya çıkmasına sebep olan Türkiye'nin 2005-2013 yılları arasındaki İran'a yönelik dış politikasındaki yetersiz dengeleme davranışının neden ortaya çıktığını açıklayarak devletlerin belirli durumlardaki dış politikalarının anlaşılır hale gelmesini sağlayacaktır. Schweller'e göre bir çalışmanın literatüre katkı sağlaması için iki koşul vardır: Orijinal bir araştırma sorusu içermesi ve soru ile ilgili bir hipotez ortaya atarak bu hipotezi uygun yöntemlerle test etmesi (Schweller 2003, 315). Bu çalışma, araştırma sorusunun ortaya koyduğu bilmecenin bilimsel yöntemle çözülmesi ile literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1.2. Araştırma Sorusu ve Hipotezler

Devletlerin, başka devletler tehdit oluşturduğunda ya da başka devletlerden tehdit algıladıklarında bu tehdiye karşı harekete geçeceği ve dengeleme politikası sergileyeceği varsayılır. Bunun nedeni hem devletlerin hayatta kalmalarını

garantilemesi açısından hem de çıkarlarını koruması açısından tehdidin dengelenmesi gerekliliğidir. Ancak devletler her zaman etkin dengeleme davranışı sergileyemezler. Bu çalışma da devletlerin neden etkin dengeleme davranışı yerine yetersiz dengeleme davranışı sergilediği sorusuna odaklanacaktır. Çalışma, Türkiye'nin 2005-2013 yılları arasında İran'a karşı neden yetersiz dengeleme davranışı sergilediği sorusuna cevap arayacaktır.

Çalışmanın ortaya koyduğu problemin çözümü için iki tane hipotez ve ikinci hipoteze ek olarak iki tane de alt hipotez ortaya atılacaktır. İlk hipotez sistemik değişkenlerle ilgili olacaktır ve devletlerin dış ortamdan algıladıkları tehditlere karşı dengeleme davranışını sergilediği vurgulanacaktır. İkinci hipotezde ise devletlerin dengeleme davranışını etkin bir biçimde sergileyebilmesinin ülke içi değişkenlerle uygun olmasına bağlı olduğu vurgulanacaktır. Stratejik kültür (*strategic culture*) ve toplumsal bütünlük (*social cohesion*) ülke içi değişkenler olarak ele alınacaktır. Stratejik kültür ve toplumsal bütünlük değişkenlerinin aldıkları değerlerin etkilerinin artmasının yetersiz dengelemeye sebep olabileceği vurgulanacaktır. Ülke içi değişkenlerin hangisinin bağımsız değişken olan tehdit bağlamında ülkelerin dış politikalarının oluşumuna daha fazla etki ettiği ortaya konacaktır.

BÖLÜM II

TEORİK ÇERÇEVE VE METODOLOJİ

2.1. Giriş

Çalışmanın ikinci bölümünde teorik çerçeve, çalışmanın teorik çerçevesi ve çalışmanın teorik model ortaya konacaktır. Bunlara ek olarak, neo-klasik realizm ve ara değişkenleri ile ilgili literatür taraması, ittifak davranışları, Ortadoğu’da ittifaklar ve Türkiye-İran ilişkileri ile ilgili literatür taraması verilecektir. Son olarak çalışmada kullanılacak metottan bahsedilecektir.

2.2. Teorik Çerçeve

Bu çalışma, devletlerin dış politikalarını açıklamak için neoklasik realizmi teorik çerçeve olarak kullanacaktır. Realist ekol içerisindeki klasik realistler dış politika analizinde liderlere ve devletlerin kendisine önem verirken, neorealistler uluslararası sistemin devletleri belirli dış politika davranışına ittiğini ileri sürerler. Neorealist Kenneth Waltz’a göre ise, uluslararası ilişkilerde üç imge vardır; bunlardan ilki olan bireyler ve ikincisi olan devletler, klasik realistler tarafından analiz düzeyi kabul edilirken, üçüncü imge olan uluslararası sistem neorealistler tarafından analiz düzeyi olarak kabul edilir (2001, 12). Waltz’a göre, uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletleri hayatta kalma peşinde koşmaya iter ve bunun tek yolu olarak devletler, sistemdeki göreceli kazançta göre oluşan güç dengesine göre pozisyon alırlar (1979, 91). Yani devletler sahip olduklarını korumak için dengeleme politikasını uygularlar. Stephen Walt ise her devletin dengeleme siyasetini uygulayabilecek gücünün olamayacağına dikkat çekerek peşine takılma politikasının

da uygulanabileceğini ileri sürer (1985, 5). Ayrıca Walt, güç dengesi yerine tehdit dengesi kavramını ileri sürer ve devletlerin sadece görece kazanca göre değil aynı zamanda algıladıkları bir tehdide yönelik de dış politika davranışı geliştirebileceklerini ileri sürer.

Neorealizm devletlerin dış politikalarını değil uluslararası sistemi analiz eder. Ayrıca devleti hem rasyonel bir aktör hem de bir kara kutu olarak tanımlar. Dolayısıyla devletler neorealizmin öngördüğü bir politikayı uygulamadığında, neorealizm bunu bir anomali olarak değil irrasyonellik olarak kabul eder. Devletlerin dış politikalarını açıklamak gibi bir niyeti olmadığı için ülke içi değişkenler gibi alternatif açıklayıcıları analize dahil etmez.

Neoklasik realizm, öte yandan, devletlerin dış politikalarını analiz ederken bağımsız değişken olan sistemik etkiler ile bağımlı değişken olan dış politika davranışı arasındaki nedenselliği ara değişken vasıtasıyla kurar. Bu sayede, ara değişkenlerin analize dahil edilmesi ile devletlerin sistemik etkilere karşı belirli durumlarda neden neorealist teorinin öngördüğü dış politika davranışlarından saptığı sorusuna da cevap aranabilir. Bu sebepten dolayı, ülke içi faktörler neoklasik realizmin kurduğu nedenselliğin anahtarı konumundadır. Çünkü uluslararası sistemden gelen baskılar, fırsatlar ya da tehditler ilk olarak dış politikayı oluşturmaktan sorumlu olan dış politika yürütücülerinin bilişsel filtrelerinden geçerler. Uluslararası sistemden gelen sinyallerin ne olduğunu tanımlayacak olanlar da dolayısıyla dış politika yürütücüleridir. Benzer şekilde, dış politika kararlarının alınması (*decision making*) ve politikaların uygulanması (*policy implementation*) süreçleri de ülke içi faktörlerin etkilerinin yoğun olduğu süreçlerdir. Randall Schweller'a göre, temel problem, devletlerin bütüncül aktörler olduğu varsayımdır.

Bu varsayım, ancak politika oluşturma sürecindeki ve devlet-toplum ilişkilerindeki tutarlılık olduğunda doğru olabilir (Schweller 2004, 161).

2.3. Neo-Klasik Realizm ve Ara Değişkenleri ile ilgili Literatür Taraması

Neoklasik realizm ismini ilk kullanan Gideon Rose, uluslararası sistemdeki göreceli maddi gücün bir devletin dış politikasını oluşturduğunu kabul eder ancak maddi gücü dış politika davranışlarına direkt olarak bağlayabilecek bir iletim mekanizmasının bulunmadığını iddia eder (1998, 147). Bu bağlamda, neoklasik realistler, ülke içi değişkenleri ara değişken olarak alırlar ve bağımsız değişken olan sistemik etkiler ile bağımlı değişken olan dış politika davranışı arasındaki nedenselliği ara değişken vasıtasıyla kurarlar. Imre Lakatos'un kümülatif bilginin bilimsel ilerlemedeki önemine yaptığı vurgu neoklasik realistler için önem arz eder ve bu sebepten dolayı üç imgeyi de analize dahil ederler (Schweller 2003, 316-317).

Neoklasik realizmin amacı sadece Waltz'un güç dengesi teorisi için bir iyileştirme ya da ülke içi değişkenler aracılığıyla neorealizmin anomalilerini açıklamak değildir. Neoklasik realizm aynı devletin neden benzer uluslararası sistem kaynaklı baskılara farklı tepkiler verdiğini açıklamaya çalışır (Ripsman, Taliaferro Lobell 2009, 21). Benzer şekilde neden farklı devletlerin ya da aynı devletin farklı zamanlarda belirli dış politika stratejilerini izlediğini de açıklamaya çalışır.

Neoklasik realistler, iki farklı neoklasik realizm tipi ileri sürerler. Birinci tip neoklasik realizm, devletlerin genellikle sistemik baskılara uymasına rağmen, bazen sistemik zorunluluklarla tutarsız bir şekilde tepki verdikleri ampirik gözlemlerden oluşur. Birinci tip neoklasik realistler uluslararası sistemin net sinyaller gönderdiği kabul ederken, bu sinyaller nedeniyle dış politikanın oluşabilmesi için liderlerin de bu sinyallerin farkında olması gerekliliğine de vurgu yaparlar (Ripsman, Taliaferro,

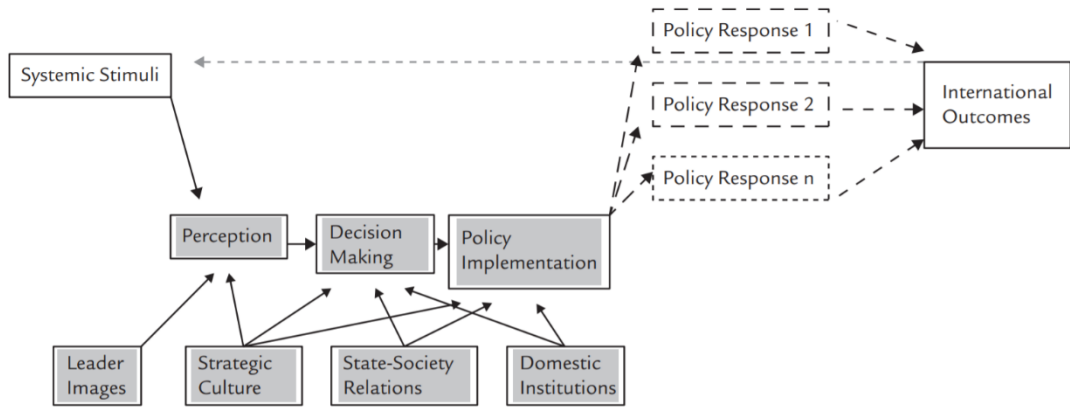
Lobell 2016, 26). Liderlerin uluslararası sistemden gelen sinyalleri algılayabilmesi kadar doğru değerlendirmesi de önemlidir. Örneğin, Thomas Christensen liderlerin güç dağılımını yanlış hesaplayarak da dış politika oluşturabileceklerine dikkat çeker (Schweller 2003, 336). Birinci tip neoklasik realizm, neorealist modelin devletlerin dış politikalarını açıklama konusunda çoğu zaman yeterli olduğunu kabul eder. Ancak anomalilerini açıklama konusunda da bir model ortaya koyar.

İkinci tip neoklasik realizm ise devletlerin dış politikalarını açıklamak için bir teorik çerçeve sunar. Bu tip neoklasik realistler devletlerin uluslararası sistemden net sinyaller aldığı durumlarda neorealizmin varsaydığı gibi hareket edeceklerini kabul ederler. Ancak devletlerin nadiren böyle tercihlerle karşı karşıya kaldıklarının altını çizerek. Sistemin net sinyaller yollamadığı durumlarda, devletler, geniş bir dış politika davranış seti ile karşı karşıya kalırlar. Dolayısıyla, sergilenen dış politika davranışları sistemik etkilerden çok liderlerin dünya görüşleri ve stratejik kültür gibi ülke içi faktörlerin etkisi ile oluşur (Ripsman, Taliaferro, Lobell 2016, 29). Sistemde belirsizliğin olduğu veya karar almak için gereken sürenin kısıtlı olduğu durumlarda ülke içi faktörlerin dış politika yapımı üzerindeki etkileri daha belirgin hale gelir.

Waltz'a göre uluslararası ilişkilerde "üç imge" vardır. Bunlar üç farklı analiz seviyesi olan birey, devlet ve sistemdir. Waltz uluslararası siyasetin esas belirleyicisinin üçüncü imge olan uluslararası sistem olduğunu iddia eder (2001, 238). Klasik realizm ise birinci ve ikinci imgeler olan birey ve devlet analiz seviyelerinden uluslararası ilişkileri açıklama eğilimindedir. Bu noktada neoklasik realizm, yararlandığı ara değişkenler sayesinde uluslararası ilişkileri açıklarken üç imgenin ve dolayısıyla üç analiz seviyesinin de beraber kullanılmasını sağlamıştır. Bundan dolayı ara değişkenler, kümülatif bilginin elde edilebilmesi için seçilen eklektik yaklaşımın merkezindedir.

Neoklasik realist çalışmalarda iç politika, lider algılamaları, devletlerin kaynakları mobilize etme kapasitesi ve devlet yapısı gibi birçok ara değişken kullanılmıştır. Bu durum ara değişkenlerin amaca özel (*ad hoc*) seçildiği eleştirilerini de beraberinde getirmiştir. Ripsman, Taliaferro ve Lobell (2016) hem ara değişkenlerin amaca özel seçildiği eleştirilerine yanıt vermek hem de ara değişkenleri düzenlemek amacıyla dört ana ara değişken belirlemiştir. Aynı zamanda bu ara değişkenlerin etki ettikleri süreçleri ve bu etkilerin hangi zaman dilimlerinde olabileceğini belirlemiştir (Ripsman, Taliaferro ve Lobell 2016, 58-59).

Şekil 2.1. Neoklasik Realist Dış Politika Modeli (Ripsman, Taliaferro ve Lobell 2016, 59)

Yukarıdaki şekilde görülen lider algılamaları (*leader images*), stratejik kültür, devlet-toplum ilişkileri (*state-society relations*) ve yerel kurumlar (*domestic institutions*) değişkenleri belirlenen dört ana ara değişkendir. Lider algılamaları değişkeni devleti yöneten kişilerin inançları ve algılamaları ile ilgilidir. Stratejik kültür değişkeni devletlerdeki bürokratik ve askeri kültürden toplum tarafından kabul edilen dünya görüşü ve ortak beklentilere kadar uzanmaktadır. Devlet-toplum ilişkileri değişkeni devlet kurumları ile toplumdaki çeşitli ekonomik ve sosyal grupları arasındaki ilişki ile ilgilidir. Yerel kurumlar ise devlet yapısı ve yerel politik kurumlar ile ilgilidir. Resmi kurumlar, organizasyon süreçleri, bürokratik yapılar ve

anayasadan kaynaklanan kanunlar ve düzenlemeler devletlerin sistemik baskılara karşılık vermesini etkileyen faktörlerdir (Ripsman, Taliaferro ve Lobell, 2016, 61-75).

2.4. İttifak Davranışları, Ortadoğu'da İttifaklar ve Türkiye-İran İlişkileri ile İlgili Literatür Taraması

2.4.a. İttifak Davranışları

Devletlerin dış politika davranışları Uluslararası İlişkiler disiplininin odak noktalarından biridir. Dış politika davranışlarının analizi ve devletlerin dış politikaları için uyguladıkları stratejileri açıklama çabası bu odaklanmanın sonucunda ortaya çıkmıştır. Yalnızcılık (*isolationism*), tarafsızlık (*neutralism*) ve ittifak (*alliance*) devletlerin dış politika stratejilerindedir. İttifak stratejisi, devletlerin, uluslararası sistemden algıladıkları tehditlere cevaben, güvenlik amacıyla bir ya da birden fazla devletle ilişki kurmasıdır. Bu ilişki bir dengeleme ittifakını üretebildiği gibi peşine takılma (*bandwagoning*) ittifakını da üretebilir.

Devletlerin ittifak kurmasına sebep olan tek faktör uluslararası sistemden kaynaklanan tehdit değildir. Ayrıca dış yardım (*foreign aid*), ideoloji, revizyonist çıkarlar ve üçüncü dünya ülkelerinin liderlerinin dış tehditlere ek olarak iç tehditleri de elimine etme isteği (*omnibalancing*) devletlerin ittifak davranışını etkileyen faktörlerdir (Walt 1985, 21, 27; Schweller, 1994, 93; David, 1991, 233). İttifaklar aracılığıyla devletler tehditleri dengeleyerek ya da tehdit kaynağı olan devletin peşine takılarak güvenliklerini sağlamış olmayı hedeflemektedir. Bundan dolayı çalışmanın bu bölümü literatürdeki dengeleme davranışları açıklayacaktır. Bu sayede bu davranışların hem birbirleri arasındaki hem de yetersiz dengeleme ile aralarındaki farklar anlaşılır hale gelecektir.

Schweller dengeleme davranışını dört kategoride incelemiştir. Bu dengeleme davranışlarından ilki Waltz'un ortaya attığı 'etkili' dengeleme, ikincisi Schweller'in ortaya attığı aşırı dengeleme (*overbalancing*), üçüncüsü sorumluluğu başkasına atma (*buck-passing*), yatıştırma (*appeasement*), saklanma (*hiding*) ve peşine takılma davranışlarını barındıran dengelememe (*non-balancing*) davranışı ve son olarak dördüncüsü yetersiz dengeleme davranışıdır (*underbalancing*). Ayrıca Robert Pape'in ortaya attığı yumuşak dengeleme (*soft-balancing*) davranışı da incelenecektir.

2.4.a.i. Etkili Dengeleme

Etkili dengeleme, Waltz'un ortaya attığı güç dengesi teorisinde öne sürdüğü dengeleme davranışıdır. Buna göre, devletler anarşik yapıdaki sistemde, sistemdeki materyal güç dengesine göre kendilerini konumlandırır. Eğer bir devletin materyal gücü artarsa diğer bir devlet iç ya da dış dengeleme yaparak güç dengesini tekrar oluşturur. İç dengeleme devletlerin öz kaynaklarıyla materyal gücünü arttırarak, dış dengeleme ise ittifaklar oluşturarak görece güç dengesini sağlamaya çalışmasıdır (Waltz 1979, 119). Bu sayede devletler, anarşik yapıda olan, güvenliğini başkasına devredemeyeceği bir sistemde güvenliğini sağlamış olur. Devletler tehdit algıladıklarında da güç dengesi yerine tehdit dengesine göre hareket ederler ve aynı dengeleme davranışı sergilerler.

2.4.a.ii. Yetersiz Dengeleme

Randall Schweller 2004 yılında yazdığı *Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing* makalesinde devletlerin neden yetersiz dengeleme davranışı sergilediği sorusuna teorik bir açıklama getirmiştir. Schweller'e göre,

sistemik etkiler dış politika davranışındaki tek etken değildir. Devletler, ülke içi değişkenlerin etkisinden dolayı tehdit algıladıkları devletlere karşı aynı dengeleme politikası uygulayamayabilirler. Eğer bir devlet başka bir devletin hareketlerini kendi güvenliğine karşı büyük bir tehdit olarak algılıyorsa aşırı dengeleme (over-balancing) davranışı gösterebilir. Benzer şekilde bir devlet başka bir devlet ona tehdit oluşturduğu halde bu tehdidi oluşturan devletin niyeti dış politikayı oluşturan elitler tarafından yanlış anlaşılabilir veya tehdide yönelik oluşturulacak dengeleme için toplumdan ihtiyaç duyulan kaynaklar sağlanamayabilir. Bu durumda devletler, Schweller'e göre, yetersiz dengeleme davranışında bulunurlar (2004, 168-169). Schweller'e göre, devletler, tehditleri dengeleme imkanları olduğu takdirde dengeleme yoluna giderler. Ancak dış politika elitlerinin fikir birliği içerisinde olmaması ya da iç politik kaygıları gibi faktörler devletlerin yetersiz dengeleme yapmasına sebep olabilir (2004, 164).

Schweller'e göre, karar vericileri yetersiz dengelemeye iten "isteksizlik" (*unwillingness*) veya "kabiliyet" (*ability*) olmak üzere iki farklı sebep vardır. Karar vericilerin ülke içi meselelere uluslararası meselelerden daha fazla önem vermesi isteksizlik ile ilgili iken, dengelemenin yapılmasının ülke içindeki politik riskleri ve maliyetleri kabiliyet ile ilgilidir (Schweller 2004, 168-169). Dış politika yürütücülerinin, seçim kaygısı ve olası toplumsal tepki gibi iç politik meselelere, tehdit ya da göreceli güç dengesi gibi dış meselelerden daha fazla önem vermesi dengelemeye istekli olmadığını göstermektedir. Benzer şekilde, devletlerin askeri ve ekonomik kapasitelerinin dengeleme için yeterli olmaması ve/veya bunları mobilize edebilecek imkanlarının olmaması dengeleme kabiliyetlerinin olmadığını göstermektedir.

2.4.a.iii. Aşırı Dengeleme

Aşırı dengeleme, yalnızca güvenliğini arttırmaya çalışan savunmacı bir devletin hedef devletin niyetini saldırgan olarak yanlış algılanması üzerinden yapılan gereksiz ve tehlikeli silahlanma yarışına girilmesidir (Schweller 2004, 167). Genişlemeci dış politika davranışı ile benzerlik taşısa da bu davranış, kazanç elde etme amacıyla ortaya çıkan genişlemeci bir niyetten ziyade statükoyu korumaya yönelik savunmacı bir davranıştır. Güvenlik ikilemini sıfır toplamı oyun üzerinden değerlendiren Robert Jervis bir devletin güvenliğinin artmasının diğer bir ülkenin güvenliğinin azalması anlamına geldiğini iddia eder (1978, 169-170). Dolayısıyla liderler başka devletlerin güvenliklerinin artmasını da tehdit olarak algılayabilirler ve var olan statükoyu korumak için tehdit algılanan devlete karşı aşırı dengeleme yapabilirler.

2.4.a. iv. Dengelememe

Dengelememe, devletlerin savaşın maliyetlerinden kaçınmak ya da çıkar elde etmek için, tehdit oluşturan bir devleti dengelememesidir. Sorumluluğu başkasına atma davranışı, bir devletin tehdit algıladığı devleti dengelememeyi tercih edip tehdit algılayan başka bir devletin dengelemesini beklemektir. Yatıştırma davranışı, tehdit algılanan devlet ile çatışmayı önlemek için bu devlete tavizler vermeye dayanır. Küçük tavizler karşılığında büyük bir savaşın ve yıkımın önüne geçileceği varsayımına dayanmaktadır. Saklanma davranışı, devletlerin tehditleri görmezden gelmeyi tercih etmesi, krizlerde tarafsızlık ilan etmesi ve kendilerini izole etmesi gibi politikalarla kendisi gösterir. Sorumluluğu başkasına atma, yatıştırma ve saklanma davranışları savunma amaçlı davranışlardır. Peşine takılma ise hem savunma amacıyla hem de kazanç elde etme amacıyla yapılabilir. Walt'a göre devletler

güvenlikleri için dengeleme yerine peşine takılma davranışını tercih edebilir. Ancak bu durumda devletler güvenliklerini başka bir devletin iyi niyetine teslim edeceği için yaygın değildir. Ayrıca güçlü tarafı dengelemeye çalışmak için zayıf tarafa katılmak devletlerin ittifaklardaki pozisyonlarını güçlendirir (Walt 1985, 5). Schweller ise güvenlik için dengelemenin mi peşine takılmanın mı yaygın olduğu tartışmasındaki iki davranışın birbirlerine zıt davranışlar olduğu iddiasına karşı çıkar ve peşine takılma davranışının güvenlik için değil kazanç için tercih edilebileceğini ileri sürer (1994, 74). Devletler saldırgan bir devleti dengelemek yerine onunla anlaşarak kazanç elde etme yoluna gidebilir. Bu sayede memnun olmadıkları statükoyu değiştirme imkanı elde edebilirler.

2.4.a.v. Yumuşak Dengeleme

Yumuşak dengeleme, devletlerin saldırgan bir devleti geleneksel dengeleme araçları -ittifak kurma ya da askeri gücü arttırma- yerine saldırgana direk meydan okumadan askeri olmayan araçları -uluslararası örgütler ya da diplomatik düzenlemeler- kullanarak dengelenmesidir (Pape 2005, 9-10). Sistemde hegemon olan bir devleti doğrudan dengelemeye çalışmak tek başına bir devlet için maliyetli olabilir. Bundan dolayı devletler birlik içinde hareket edildiğinden emin oldukları bir koalisyon kurulana kadar yumuşak dengelemeyi tercih ederler. Stephen Brooks ve William Wohlforth ise bu kavramsallaştırmanın dengeleme kavramının önceki bağlamından farklı tanımlayarak başka bir olgu haline getirmek olduğunu ileri sürmüşlerdir (2005, 106-107).

2.4.b. Ortadoğu'da İttifaklar ile İlgili Literatür Taraması

Ortadoğu'daki devletlerin ittifak davranışları, karmaşık sebepleri bakımından araştırmacıların sorunsallaştırdığı bir konudur. Ortadoğu'da, devletlerin ittifak davranışlarında ideolojilerin, rejim güvenliğinin, dini yaklaşımların etkili olduğu ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. Bölgedeki ittifak davranışlarının farklı analiz birimleri ve farklı kavramlar aracılığıyla açıklanmaya çalışılmasındaki en önemli sebeplerden biri de ittifak davranışının sebebini açığa çıkarma isteğidir.

Ortadoğu'daki ittifak davranışlarının neden bilmece olarak adlandırıldığına örnek vermek gerekirse, örneğin Mısır, kısıtlı kapasiteye sahip olan Hizbullah ve Hamas gibi devlet dışı aktörleri tehdit olarak algılarken önemli bir askeri güç ve komşusu olan İsrail'in askeri üstünlüğü tehdit algılamalarında yeterince yer almamaktadır. Benzer şekilde, coğrafi olarak daha uzak olan İran'ı tehdit olarak algılayan Mısır'ın, İran konusundaki tehdit algılamasını Sünni-Şii çatışması oluşturmaktadır (Darwich 2019, 7). İran'ın İslam devrimini ihraç etme politikasından dolayı Arap devletleri tehdit algılarken, seküler bir yapıya sahip olan Suriye bu politikayı tehdit olarak algılamayıp İran ile ittifak kurmuştur. Bu noktada, bu devletlerin rasyonel davranmadığı ileri sürülebilir. Ancak ittifak tercihlerinin sebeplerindeki çeşitlilik, araştırmacıları, özellikle Ortadoğu'daki ittifak davranışını sorunsallaştırma yoluna itmiştir.

Curtis R. Ryan, Arap devletleri arasındaki ittifakların Walt'un ittifak tanımına uymadığını ileri sürmüş ve ideoloji ve politik-ekonomünün rolünün yeterince değerlendirilmediğini ifade etmiştir (2009, 7). Ayrıca geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin Ortadoğu'daki ittifakları açıklama konusunda yetersiz olmasının sebebinin "devlet" ve "güvenlik" kavramlarının bölgedeki devletler tarafından daha

karmaşık bir anlam taşımasından dolayı olduğunu ileri sürmüştür (Ryan 2009, 7-8). Diğer bir ifadeyle, bölgede kavramlara yüklenen farklı anlamların farklı tehdit algılamalarına yol açması, bölgedeki ittifak davranışlarını açıklayabilmek için alternatif değişkenlere ve teorik yaklaşımlara olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır.

Gregory Gause, ülke içi ve ulus ötesi kimliklerin Ortadoğu'daki liderlerin tehdit algılamalarında materyal faktörlerin önüne geçtiğine vurgu yapmaktadır. Ortadoğu'daki liderlerin, rejim güvenliğini öncelikle, materyal faktörler yerine kimlikler ve ideolojileri öncelikli tehdit olarak belirlediğini ve ittifak davranışlarının buna göre şekillendiğini ileri sürmektedir (Gause 2003, 275-276). Benzer şekilde Michael Barnett Arap devletlerinin bölge politikalarının materyal faktörlerden ziyade "Arabizm" kimliğinin anlamı üzerinden şekillendiğini ileri sürmüştür. Arap liderlerin politikalarının kimlik tarafından şekillenmesinin aynı zamanda ortak kimliğin varlığından dolayı tehdit algılamalarını ve dolayısıyla ittifak davranışlarını da etkilediğini ifade etmiştir (Barnett 1996, 400).

Lawrence Rubin ise Ortadoğu'da devletlerin güç dengesi ya da tehdit dengesi yerine ideoloji/fikir (*ideational*) dengesine göre hareket ettiklerini ileri sürmüştür. Rubin'e göre devletler ulus ötesi bir ideolojiden ya da fikirden kaynaklanan iç politik tehditleri öncelikle ve ittifak davranışları buna göre şekillenir (2014, 37). İdeoloji merkezli denge sadece fikirlere yönelik bir karşıtıktan değil aynı zamanda fikirlerin rejim güvenliğine verebileceği zarar ile de ilgilidir. Nitekim Bassel Salloukh da bu fikre *omnibalancing* çerçevesinden yaklaşarak rejim liderlerinin ideolojik tehditlere karşı rejimlerini koruma isteklerinin ittifak davranışlarını etkilediğini ileri sürmüştür (2015, 47). Gause da Ortadoğu'daki devletlerinin rejimlerini koruma isteğinin ittifak davranışlarını etkilediğini ileri sürmüştür. Gause'a göre, Ortadoğu'daki liderler, iç meşruiyetlerine ve güvenliklerine yönelik dış tehditleri, askeri kapasitelerin

üstünlüğüne dayalı tehditlerden daha ciddi olarak görüyorlar (2003, 303). Gause ayrıca güç dengesi teorisine göre Suudi Arabistan, İsrail, Mısır ve Türkiye'nin İran'a karşı ittifak oluşturması gerektiğini ancak Ortadoğu'daki ideolojik çok kutupluluğun buna engel olduğunu ileri sürmektedir (2017, 672-673).

Anthony Vinci ise devlet dışı aktörlerin davranışlarını devletlere benzeterek bu grupların da güç dengesini korumak için ittifaklar kurabileceğini ileri sürmüştür. Devletler gibi silahlı grupların da uluslararası sistem içerisindeki güvenliğini öncelendiğini ifade eden Vinci, bu grupların, silahlı güçlerini arttıramadığı takdirde uluslararası sistemdeki diğer aktörlerle ittifak yapabileceğini vurgulamıştır (2009, 60). Diğer bir ifadeyle, silahlı grupların sahip oldukları kapasitelerden dolayı uluslararası sistemde içerisinde bir yeri olduğu vurgulanmaktadır.

Ortadoğu'daki devlet dışı aktörler ile devletlerin ilişkilerine odaklanan Kristina Kausch ise Ortadoğu'daki zayıf devletlerin ürettiği güç boşluğunun devlet dışı aktörler aracılığıyla, bu boşluğu doldurmak isteyen devletler tarafından doldurulduğunu ileri sürer. Devlet dışı aktörlerin bir vekalet (*Proxy*) savaşı yürüttüğüne dikkat çeken Kausch, güç boşluğunu doldurmak isteyen devletlerin daha az kaynak harcayarak bunu yapmak istemelerinin ve devlet dışı aktörlerin de varlığını sürdürebilme isteğinin karşılık faydaya dayalı bir ilişki ürettiğini ifade eder (2017, 37-38). Başka bir ifadeyle, devlet dışı aktörlerin varlığı bölgedeki devletlerin ittifak davranışını da şekillendirebilmektir. Bölgedeki bir devlet güvenliği için diğer devletler ile ittifak yapmak yerine devlet dışı aktörler aracılığıyla güvenliğini sağlamayı tercih edebilir.

Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki İsrail ile olan ittifakında ise ideoloji, kimlik ve rejim güvenliğini faktörleri birlikte yer almıştır. Türkiye'deki Siyasi İslami

hareketlerin meydan okumalarına karşı seküler müesses nizam İsrail gibi seküler ve Batılı bir devletle müttefik olarak içeride ideolojisini, kimliğini ve rejim güvenliğini sağlama almayı amaçlamıştır (Kösebalaban 2011, 137-138; Balcı ve Kardeş 2012, 109). Başka bir deyişle, kimlik, ideoloji ya da rejim güvenliği ayrı ayrı ittifak davranışlarına etki ettiği gibi birlikte de etki edebilmektedir. Joshua Walker ise kimlik, ideoloji ve rejim güvenliğinin Türkiye'nin İsrail ile olan ittifak oluşturmasında önemli etkenler olduğu fikrini kabul eder ancak materyal güçten kaynaklanan tehditleri de etkenlerin içine dahil eder. Hem Türkiye'nin hem de İsrail'in Suriye ve İran gibi ortak tehditlere sahip olmasının, ittifakın oluşmasında en az diğer etkenler kadar etkili olduğunu ileri sürer (2006, 80-83).

Spyridon N. Litsas, Türkiye-İsrail ittifakın bitmesini sorunsallaştırır ve bu olguyu AK Parti'nin İslamcı kimliği ile açıklayanlara karşı çıkar ve Realist bir açıklama ortaya atar. Litsas Türkiye'nin İsrail ile olan ittifakını bitirme kararının “çıkar için peşine takılma” ile ilgili olduğunu ileri sürer ve Türkiye'yi “revizyonist” olarak tanımlar (2014, 132). Türkiye'nin, Ortadoğu'daki gücünü arttırarak, ABD'nin bölge politikalarında işbirliği yapabileceği öncelikli devlet konumuna yükselmek istediğini ve bundan dolayı “statükocu” olan İsrail ile ittifakını bitirdiğini ifade eder (Litsas 2014, 133).

Son olarak, Lenore Martin, Arap Baharı sonrası Ortadoğu'nun çok kutuplu bölgesel sistemden, ABD'nin ve İran'ın iki ayrı kutbu oluşturduğu çift kutuplu bir sisteme dönüştüğünü ileri sürer (2013, 176). Sistemde bir dönüşüm olmadığı sürece, sistemin çift kutuplaşma sürecinin Türkiye ve ABD'nin çıkarlarına tehdit oluşturacağını ifade eden Martin, sistemik etkilerden dolayı, iki devletin politikalarını birbirleriyle uyumlu hale getirmesi gerektiğini vurgulamaktadır (2013, 185). Bir diğer ifadeyle, Türkiye'nin İran'ı dengelemek için ABD ile işbirliği yapması sistemik

bir baskıdan kaynaklanmaktadır ve iki devlet sistemik baskıya göre hareket etmelidir.

2.4.c. Türkiye-İran İlişkileri ile ilgili Literatür Taraması

1990'lı yıllar boyunca belli başlı problemler yaşayan Türkiye ve İran, özellikle 2002 yılında Türkiye'de AK Parti'nin iktidara gelmesinden sonraki dönemde ilişkilerini yumuşatmış ve geliştirmiştir. Ahmedinejad'ın İran Cumhurbaşkanı olduğu 2005-2013 yılları arasındaki dönem de bu yumuşama ve gelişme döneminin kapsamında olmuştur. Bu dönemi inceleyen çalışmalar hem bu yumuşama ve gelişme davranışlarını sorunsallaştırmış hem de Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri enerji, ekonomi, güvenlik, bölgesel güç rekabeti ve nükleer silah gibi boyutlar üzerinden ele almıştır.

Bülent Aras ve Rabia Karakaya Polat, ilişkilerdeki yumuşama ve gelişmeyi *güvenlikleştirme* teorisi bağlamında inceleyerek iç politikanın etkisine vurgu yapmışlardır. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinin ve demokratikleşme adımlarının Ortadoğu politikalarına ve İran ile Suriye ile olan ilişkilerine de yansıdığını ileri süren Aras ve Polat, bu bağlamda, önceden güvenlikleştirilen konuların artık normal konular olarak algılandığının altını çizmiştir (2008, 511). Bu algı değişikliği de dolayısıyla ilişkilerin yumuşamasına ve gelişimine katkı sağlamıştır.

Bayram Sinkaya, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin rasyonelleşmesini inceleyen çalışmasında, 1990'lı yılların sonları ve 2000'li yılların başlarında iki ülkenin dış politikalarında yaşanmaya başlanan değişimlerin ilişkilere etkisini incelemiştir. Sinkaya'ya göre, iki ülkenin değişen dış politikaları ve Türkiye'nin enerji ihtiyacı ilişkilerin rasyonelleşmesine katkı sağlamış ve bu rasyonelleşme

ekonomik ilişkilerin de gelişimine olanak sağlamıştır (2012, 141). Özellikle AK Parti'nin iktidara gelmesi, ilişkilerin ilerlemesinde önemli bir basamak teşkil etmiş, Sinkaya'nın ifadeleriyle, "Türkiye-İran ilişkilerinin rasyonelizasyonuna yeni bir ivme kazandırmış" (2012, 140).¹

Nilüfer Karacasulu ve İrem Aşkar Karakır da Türkiye ile İran arasındaki 2000'li yıllarda başlayan yeniden yakınlaşmanın pragmatik nedenlerden kaynaklandığını ileri sürerek, özellikle güvenlik, ekonomi ve enerji konularının Türkiye'nin İran'a yönelik politikasının değişiminde etkili rol oynadığını ifade etmişlerdir (2011, 111). Irak'ın ABD tarafından işgalinin ardından Türkiye'nin Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile mücadelesinin tehlikeye girmesi ve İran'ın ABD ile ciddi problemler yaşaması, iki ülkenin, farklı güvenlik kaygıları ile de olsa yakınlaşması için önemli bir sebep olmuştur (Karacasulu ve Karakır 2011, 115).

Karacasulu ve Karakır ile benzer şekilde Tolga Demiryol da ilişkilerdeki yeniden yakınlaşmanın güvenlik, ekonomi ve enerji kaynaklı olduğunu ileri sürmüştür. 2002 sonrasındaki yakınlaşmayı inceleyerek, PKK'nın Türkiye için oluşturduğu iç tehdidin Türkiye'yi İran'a karşı *omnibalancing* yapmaya ittiğini ileri süren Demiryol, enerjinin büyük rol oynadığı ekonomik ilişkileri ise karşılıklı bağımlılık bağlamında inceleyerek, bu nosyonun iki ülkenin dış politikalarını birbirleriyle iyi ilişkiler kurma doğrultusunda etkilediğini ifade etmiştir (2013, 136).

Daphne McCurdy de Demiryol ile benzer şekilde ilişkilerin ekonomi ve iç güvenlik boyutlarına odaklanarak Türkiye ile İran arasındaki yakınlaşmayı incelemiştir. McCurdy, Irak'taki güç boşluğundan PKK'nın faydalanma olasılığının

---

¹ Bayram Sinkaya çalışmasının devamında rasyonelleşen ilişkilerin beklentilerini ve sınırlarını da incelemiştir. Ayrıntılı bilgi için Sinkaya, Bayram. 2012. "Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits." *Insight Turkey* 14 (2): 137-156.

iki ülkeyi güvenlik açısından yakınlaştırdığını ileri sürerken, Türkiye'nin artan enerji ihtiyacının ise ekonomik ilişkilerin gelişiminde önemli rol oynadığını vurgulamıştır (2008, 87). McCurdy ayrıca uluslararası baskıların dahi İran'ın uranyum zenginleştirme programını engelleyememiş olmasının, Türkiye'nin İran'a yönelik pragmatik yaklaşmasının önünü açtığını ileri sürmüştür (2008, 106).

Meliha Benli Altunışık ve Lenore G. Martin ise Türkiye ile İran arasındaki yakınlaşmanın iki önemli nedenden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bunlardan ilki 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgali sonrasında iki ülkenin değişen tehdit algulamaları iken ikincisi ise AK Parti'nin, komşularla sıfır soruna ulaşmaya, diplomasiye ve ekonomik ilişkilere vurgu yapan dış politika anlayışıdır (Altunışık ve Martin 2011, 576, 579).

Fatma Sarıaslan, Türkiye-İran ilişkilerini ticaret devleti (*trading state*) kavramı bağlamında inceleyerek iki ülke arasındaki ilişkilerin 1990'ların aksine 2000'li yıllardaki görece olumlu seyretmesinde ekonominin önemini vurgulamıştır. Sarıaslan'a göre, Türkiye'nin ticaret devleti bağlamında değişen dış politikası, iki ülkenin "dış ticaret, yatırım olanakları ve enerji tedariki gibi ekonomik konularda" işbirliği yapmasının ve dolayısıyla iki ülke arasındaki ticaret hacminin ciddi bir şekilde artmasının önünü açmıştır (2013, 20).

Literatür ile ilgili buraya kadar aktarılan kısım özellikle AK Parti'nin iktidar olması sonrası ilişkilerin yumuşamasını, gelişimini, normalleşmesini ya da güvenlik alanının dışına çıkartılmasını (*desecuritization*) sorunsallaştıran çalışmalardır. 1990'lı yıllarda iki ülke arasında yaşanan problemlerin ardından gelen bu değişim, birçok çalışmada incelenmiştir. Bu çalışmalarda öne çıkan cevaplar enerji, iki ülkenin benzer ya da farklı iç güvenlik kaygıları, ekonomi ve/veya Türkiye'nin belirli

sebeplerden dolayı değişen dış politikası ile ilgili olmuştur. Literatürün buradan sonraki aktarılacak olan kısmı ise Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri İran tarafından tehdit oluşturabilecek unsurlar bağlamında inceleyen çalışmalar ile ilgili olacaktır. Bu unsurlar, İran'ın uranyum zenginleştirme programı ve bölgede artan etkinliğidir.

İran'ın uranyum zenginleştirme programı ve bu programın Türkiye'ye olası etkileri ile ilgili çalışmaları ile tanınan Mustafa Kibaroğlu, birçok çalışmasında, İran'ın nükleer silah sahibi olmasının 1639 yılında Kasr-ı Şirin anlaşması ile iki ülke arasında oluşan dengeyi İran lehine bozacağını vurgulamıştır (2006, 225; 2008, 7; 2013a, 6). Kibaroğlu'na göre, Türkiye hem İran'a karşı askeri seçeneklere hem de İran'ın nükleer silah sahibi olmasına karşıdır ve bu durum, Türkiye'yi, İran'ın nükleer silah elde etme çabalarına karşı diplomasiden başka seçenek olmadığına ikna etmiştir (2013a, 6). Diğer bir deyişle, Türkiye, İran'ın nükleer silah geliştirme çabalarına karşı iki tarafın tezlerine de temkinli yaklaşan ve uzlaşı seçeneklerini öne çıkarmak zorunda kalan, bir politika benimsemiştir.

Şebnem Udum da Türkiye'nin bu konudaki “hem coğrafi hem de siyasi anlamda” arada kalmışlığına vurgu yaparak, Türkiye'nin, “askeri, siyasi ve diplomatik anlamda bir yol haritasına” ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir (2012, 106). Udum ayrıca Türkiye'nin İran tarafından hedef alınma ihtimali olduğunu vurgulayarak olası bir saldırının caydırılması için gerekli olan “aktif hava savunma tedbirleri” ile “ikinci vuruş kabiliyeti” gibi unsurların Türkiye tarafından hazırlanması gerektiğini ileri sürmüştür (2012, 106).

Kibaroğlu ve Çağlar, İran'ın nükleer silah elde etme ihtimalinin ya da elde etmesinin nükleer silahlanma yarışına (*nuclear arm race*) sebep olabileceği iddiasına Türkiye bağlamında karşı çıkmaktadır. Türkiye'deki karar vericilerin, böyle bir

girişimin Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sorumluluklara karşı olduğunun farkında olduğunu ileri süren Kibaroglu ve Çağlar, ayrıca, Türkiye'nin illegal olarak böyle bir girişimde bulunmasının da çıkarlarına zarar vereceğini ifade etmiştir (2008, 72, 75). Steven Cook ise Türkiye'nin böyle bir girişime karar verse bile nükleer silah geliştirmek için gerekli olan teknolojinin ve materyal kaynakların yetersiz olmasından dolayı bunu başaramayacağını ileri sürmektedir (2012, 2).

Soli Özel, Türkiye'nin, İran'ın nükleer silah sahibi olmasına hem komşu olmalarından dolayı hem de bu durumun İran'ın düşmanı/rakibi konumundaki Arap devletlerinde nükleer silah yarışına sebep olabileceğinden dolayı karşı olduğunu ileri sürmüştür (Bloomberg News 2012). Özel de Kibaroglu gibi, güç dengesi bağlamında, İran'ın, füze kabiliyetleri ile beraber nükleer silah sahibi olmasının iki ülke arasındaki güç dengesini İran lehine değiştireceğini vurgulamıştır (Bloomberg News 2012).

Türkiye'nin İran'a yönelik olan dengeleme davranışına dair çalışmasında Sameer Lalwani, Türkiye'nin İran'ı neden dengelemediğini sorunsallaştırmıştır. Çalışmasında, kültür ve ideoloji ile ilgili değişkenlerin yeterli bir açıklama sunmadığına dikkat çeken Lalwani, güç dengesi ve ittifaklar ile ilgili rasyonalist teorileri test etmiştir. Lalwani'ye göre, farklı tehdit algılamaları ve müşterek hareket sorunu Türkiye'nin dengeleme davranışını açıklayan sebeplerdir (2010, 177). Farklı önceliklere dayalı kar-zarar hesaplamalarına dayanan farklı tehdit algılamaları yumuşak dengeleme ve *omnibalancing* teorilerinin açıklamalarında ortaya çıkan sebep iken, dengeleme için gerekli olan devlet içi ve uluslararası koordinasyonun eksikliğinden kaynaklanan müşterek hareket sorunu yetersiz dengeleme ve yumuşak dengeleme teorilerinin açıklamalarında ortaya çıkan sebeptir (Lalwani 2010, 177). Yetersiz dengeleme özelinde, Türkiye'deki elitler arasındaki bölünmüşlük ve bu bölünmüşlüğün toplumdaki yansıması, tehditleri dengeleme gibi önemli bir konuda

uzlaşma ve dolayısıyla müşterek hareket etme problemi ortaya çıkarmıştır ve bundan dolayı yetersiz dengeleme yapılmıştır (Lalwani 2010, 176-177).

Türkiye-İran ilişkileri ile ilgili literatürde belki de en çok sorunsallaştırılan mesele 2000’li yılların başlarında başlayan, iki ülkenin ilişkilerinin ekonomi, enerji ve iç güvenlik bağlamında gelişmesi olmuştur. Ancak bu durum literatürde önemli bir eksiğe de sebep olmuştur. Bu eksiklik de İran’ın Türkiye’ye yönelik oluşturduğu tehdidin ve seviyesinin yeterince sorunsallaştırılmamasıdır. İlişkileri güvenlik açısından inceleyen çalışmaların dahi sadece İran’ın nükleer silah elde etme olasılığına ve bunun sonuçlarına odaklanması bunun en büyük göstergesidir. Oysa, ilişkilerin, İran’ın nükleer silah elde etme olasılığı ve füze kabiliyetlerine ek olarak artan askeri harcamaları ve ofansif bölgesel politikaları bağlamında incelenmesi de gerekmektedir. Literatürde göze çarpan eksiklik de bu unsurların bütüncül bir biçimde ele alınmamasıdır. Bu incelemeye ek olarak Türkiye’nin nasıl bir politika benimsediği incelenmesi de ilişkilerin farklı bir yönünün ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu çalışma ise hem İran’ın Türkiye’ye oluşturduğu tehdidi ve tehdit seviyesini hem de Türkiye’nin buna verdiği cevabı sorunsallaştırarak literatürdeki boşluğu tamamlamayı amaçlamaktadır.

2.5. Çalışmanın Teorik Çerçevesi

Bu bölümde çalışmada ortaya atılacak olan hipotezler ele alınacaktır. Ayrıca çalışmanın bağımsız değişkeni olarak tehdit, ara değişkenleri olarak stratejik kültür ve toplumsal bütünleşiklik, bağımlı değişkeni olarak ise yetersiz dengeleme ele alınacaktır. Son olarak çalışmanın teorik modeli verilecektir.

2.5.a. Hipotezler

Bu çalışma, devletlerin tehditler karşısında neden yetersiz dengeleme davranışını sergilediği sorusuna odaklanacaktır. Devletlerin tehditlere karşı başvurdukları dengeleme davranışını bazı durumlarda neden etkili bir biçimde uygulayamadığı ve sonucunda yetersiz dengeleme yaptıkları sorularına, neoklasik realizmin analize dahil ettiği ülke içi faktörler aracılığıyla cevap verilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda biri sistemik etkilerle ilgili ve diğeri ülke içi faktörlerle ilgili olmak üzere iki hipotez ortaya atılacaktır. Ayrıca ülke içi faktörlerle ilgili iki tane de alt hipotez ortaya atılacaktır.

Hipotez 1: Devletler, normal koşullarda, dış ortamdan algıladıkları tehditlere karşı dengeleme politikası uygularlar.

Bu çalışma, test edilecek ilk hipotez çerçevesinde devletlerin dış politikalarını uluslararası sistemden algıladıkları tehditlere göre oluşturduğunu savunacaktır. Buna göre devletler bir tehdit algıladıklarında dış politikalarını bu tehdide göre oluştururlar ve dengeleme politikasını uygularlar. Ancak bazı durumlarda devletler, ülke içi faktörlerin devreye girmesiyle, dış politikalarını sistemden algıladıkları tehditlere göre oluşturmakta başarısız olurlar ve etkili bir dengeleme davranışı sergileyemezler. Bu durumda, neden etkin bir dengeleme davranışının sergilenemediği sorusuna cevap verebilmek için ülke içi faktörlerin de analiz edilmesini sağlayacak bir ara değişken gerekmektedir.

Hipotez 2: Devletlerin tehdide karşı etkin dengeleme davranışı göstermesi ülke içi faktörlerin uygunluğuna bağlıdır.

Gideon Rose, sistemdeki görece maddi gücü dış politika davranışına direkt olarak bağlayabilecek bir iletim mekanizmasının eksikliğine dikkat çeker (1998, 147). Sistemik etkilerin devletlerin yetersiz dengeleme yapmasını açıklayamaması,

ülke içi faktörlerin analize dahil edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda dış politika yapımına etki eden ülke içi faktörler sistemik değişkenlere ek olarak analiz edilmelidir. Bu doğrultuda, incelenecek vaka çerçevesinde değişkenlerin ilişkisi ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu sayede ikinci hipotez ve alt hipotezler test edilecektir.

Ülke içi faktörlerden hangisinin yetersiz dengelemeye daha fazla etki ettiğini ortaya çıkarabilmek için çalışma iki alt hipotez ortaya atacaktır. Bu alt hipotezlerden ilki stratejik kültür kavramı ile ilgili iken ikincisi ise toplumsal bütünleşiklik kavramı ile ilgilidir.

Hipotez 2a: Liberal stratejik kültürün etkisi arttıkça devletlerin yetersiz dengeleme yapması daha olasıdır.

Sistemik etkiler devletleri dengeleme davranışına iterken, ülke içi bir faktör olan stratejik kültür, karar alıcıların ve/veya kurumların sistemden algıladıkları sinyalleri şekillendirerek devletlerin yetersiz dengeleme yapmasına sebep olabilir. Liderlerin ve/veya kurumların algılarını şekillendiren ortak değerler, normlar ya da beklentiler uluslararası ilişkileri ve dış politikayı nasıl gördüklerini ortaya çıkarır. Uluslararası sistemden gelen bir sinyal stratejik kültür filtresinden geçerek devletlerin dış politikalarını oluşturmalarına sebep olabilir. Bundan dolayı stratejik kültürün aldığı değer bağlamında devletler yetersiz dengeleme yapmaları daha olasıdır.

Hipotez 2b: Toplumsal bütünleşikliğin zayıf olması durumunda devletlerin yetersiz dengeleme yapması daha olasıdır.

Ülke içi bir diğer faktör olan toplumsal bütünleşiklik, “bireyleri ve grupları birbirine bağlayan bağların görece gücü” ile ilgilidir (Schweller 2004, 175). Bir diğer ifadeyle toplum içerisindeki bireyler ve gruplar arasındaki bağın alacağı değer belirli bir dış politika kararının alınmasını ve/veya uygulanmasını kolaylaştırabilir ya da

zorlaştırabilir. Benzer şekilde toplumun kaynaklarını seferber etmesi gereken bir dış politika kararının alınmasında toplumsal bütünleşikliğinin düşük olması, yani parçalanmış olması bir rol oynayabilir. Bu bağlamda, toplumsal bütünleşiklik, devletlerin sistemik etkilere etkin bir biçimde cevap vermesini engelleyebilir. Bu durumda devletlerin yetersiz dengeleme yapmaları olasıdır.

2.5.b. Tehdit

Bu çalışmada ortaya atılan ilk hipotez devletlerin dış politikalarını tehdit algılamalarına göre belirlediği iddiası olduğu için bağımsız değişken tehdit kavramıdır. Tehdit kavramı, uluslararası ilişkilerle ilgili ilk metinlerden birini yazan Thucydides tarafından da değerlendirilmiş olsa da Uluslararası İlişkiler literatüründeki güç dengesi, ittifaklar ve savaş teorilerinde yeterince yer alamamıştır. Çünkü tehdit kavramı genellikle salt askeri güç ile özdeşleştirilmiştir. Yine de tehdit kavramını askeri kapasiteden bağımsız olarak değerlendiren çalışmalar da disiplinde yer almıştır. Raymond Cohen'e göre tehdit, "pasif anlamda, bir aktörün diğerine yaptırım uygulama taahhüdünden ziyade yaklaşmakta olan bir tehlike beklentisidir" (1978, 95). Diğer bir ifadeyle, bir aktörün sahip olduğu kapasitelere ek olarak bu kapasiteleri hangi amaçlar ile kullanacak olduğunun anarşik yapıdaki uluslararası sistem içerisinde kesin olarak bilinemeyecek olması, diğer aktörlerde bir tehlikenin beklentisini oluşturmaktadır.

Tehdit oluşturabilecek kapasiteler materyal olabileceği gibi ideolojik de olabilir. Devletler ve/veya liderler belirli bir düşünceyi ya da ideolojiyi de tehdit olarak tanımlayabilir. Bu noktada, tehdidin kendisine ek olarak tehdidin nasıl algılandığı da önem kazanmaktadır. Birçok rasyonalist teoriye göre devletlerin karşı tarafın niyetini ya da kapasitesini tam olarak bilememesi, tehdit kavramını ön plana

çıkarmakta ve devletler dış politika davranışlarının tehditlere göre belirlemektedir (Stein 2013, 365). Uluslararası sistemden gelen sinyaller tehditlerin belirlenmesi konusunda önem arz eder. Ancak Robert Jervis'in belirttiği üzere, sinyalleşme, bir algılama mantığına işaret eder ve gönderilen sinyaller, algılandığında anlam kazanır (Jervis 2002'den aktaran Stein 2013, 365). Diğer bir ifadeyle, uluslararası sistemden gelen sinyallerin olumlu ya da olumsuz olmasından bağımsız olarak, sinyallerin nasıl algılandığı da önem arz eder. Örneğin, sinyallerin nasıl algılanacağına belirsiz oluşu tehditleri de belirsiz hale getirir. Bu durum devletlerin birbirlerinin niyetlerini okumalarını güçleştirerek onların güvenlik ikilemi yaşamalarına sebep olabilir (Jervis 1978 ve Glaser ve Kaufmann 1988'den aktaran Stein 2013, 366).

Literatürde farklı tehdit kavramsallaştırmaları bulunmaktadır. Bu çalışma ise Stephen Walt'un tehdit kavramsallaştırmasını kullanacaktır. Stephen Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power" adlı çalışması ile tehdidi operasyonelleştirmek için dört farklı etkene odaklanmıştır. Toplam güç, coğrafi yakınlık, saldırgan kapasiteler ve saldırgan niyetler indikatörleri üzerinden operasyonelleştirilen tehdit kavramına göre bu dört unsurun varlığı devletlerin tehdit algılamasına yol açmaktadır (Walt 1985, 8-12).

Toplam güç, devletlerin sahip oldukları kapasiteler ile ilgilidir. Devletlerin askeri modernizasyona gitmesi, yeni silah alımları yapması ve askeri harcamalarını arttırması toplam gücünü arttıran etmenlerdir. Dolayısıyla askeri kapasitesini geliştiren devletler, bu askeri kapasitenin hangi nedenle geliştirildiğinden emin olunamayacağı için, başka devletler için tehdit oluşturmaktadır. Coğrafi yakınlık ise bir devletin tehdit oluşturabilmesi için tehdit oluşturacak devletle arasındaki mesafeye odaklanır. Coğrafi olarak birbirine yakın olan, aynı bölgede olan ya da komşu olan ülkeler, coğrafi olarak birbirine uzak olan ülkelere göre daha fazla tehdit

oluşturmaktır. Bir diğer ifadeyle, komşu iki devletten birinin askeri kapasitesinin geliştirmesi diğer devlet tarafından tehdit oluşturmaktadır. Saldırgan kapasiteler ise toplam gücün yani sahip olunan kapasitelerin içeriği ile ilgilidir. İlgili kapasitelerin saldırganlık ile ilişkisi tehdidi arttırmaktır. Devletlerin sahip oldukları yüksek teknoloji silahlar, güçlü askeri yapılar ve askeri caydırıcılık kapasiteleriyle ilgilidir. Askeri caydırıcılık gücünü arttıran yüksek teknoloji silahlara sahip olan devletler diğer devletlerin tehdit oluşturmaktadır. Son unsur saldırgan niyetler ise devletlerin saldırgan niyetlere sahip olup olmaması ile ilgilidir. Devletlerin askeri kapasitelerinden kaynaklanan güçlerini kullanarak bölgesel ve küresel düzlemde aktif dış politika izlemeleri diğer devletler için tehdit oluşturmaktadır. (Walt 1985, 8-12).

Her ne kadar indikatörler arasında bir hiyerarşi olmasa da Anders Wivel toplam gücün ve saldırgan niyetlerin en fazla rol oynayan indikatörler olduğunu ifade etmiştir (Wivel 2008, 297). Benzer şekilde Walt da “niyet algılarının, ittifak seçimlerinde özellikle kritik bir rol oynamasının muhtemel” olduğunu ifade etmiştir (1987, 25). Çünkü toplam güç, sistemdeki hangi birimlerin (devletlerin) dikkate alınması gerektiğini gösterirken saldırgan niyetler ise bu birimlerin ne ölçüde dikkate alınması gerektiğini gösterir.

2.5.c. Stratejik Kültür

Stratejik kültür bir devletin uluslararası sistemden gelen sinyalleri algılama biçimini etkileyebilen, birbiriyle ilişkili ortak inançlar, normlar, varsayımlar ve tarihsel tecrübeleri tanımlamaktadır. Stratejik kültür siyasi liderlerin, toplumsal seçkinlerin ve hatta genel halkın stratejik anlayışını şekillendirebilir ve uluslararası sistemdeki materyal kapasitelerdeki yapısal değişimi ve bu değişime uyum sağlama kabiliyetini etkileyebilir (Ripsman, Taliaferro ve Lobell 2016, 66-67). Stratejik kültür

iki ayrı açıdan incelenebilir. Bunlardan ilki, ordu gibi bürokratik organizasyonları ele alarak örgütsel kültürü incelemektedir. İkinci ise dünya görüşü, yerleşik inançlar ve bir bütün olarak toplumun ortak beklentilerini ele alarak daha geniş bir stratejik kültür kavramına dikkat çekmektedir (Ripsman, Taliaferro ve Lobell 2016, 66). Bu çalışmada kullanılacak olan stratejik kültür ikinci inceleme alanı ile ilgili olacaktır.

Alastair Ian Johnston, stratejik kültür kavramını, konu ile ilgili çalışmalarını üç farklı nesile ayırarak incelemiştir. Birinci nesil 1980’li yıllarda ortaya çıkmış ve ABD ile Sovyetler Birliği’nin nükleer stratejilerinin farklılığına odaklanmıştır. (Johnston 1995, 36). Birinci nesil, bu sorunun “tarihsel tecrübe, siyasi kültür ve coğrafyadan” oluştuğunu ileri sürmüştür (Erdağ 2013, 58). Örneğin, bu kuşağın önemli yazarlarından Jack Snyder, Sovyetler Birliği’nin tarihteki tecrübelerinin stratejik kültürünü etkileyen bir unsur olduğunu ileri sürmüştür (Snyder 1977, 9).

Birinci nesil gibi 1980’li yıllarda ortaya çıkmış olan ikinci nesil, liderlerin söylemleri ile eylemleri arasındaki farklılıkları sorunsallaştırmış ve bu sorunun sebebinin daha derin motivasyonlarda aranması gerektiğini ileri sürmüştür (Johnston 1995, 39). Buradan hareketle stratejik kültürün siyasi hegemonya için araçsallaştığı iddiası doğmuştur. Bu kuşağın önemli temsilcilerinden Bradley S. Klein, stratejik kültürün hem araçsallaştığını hem de tarihsel tecrübelerden meydana geldiğini kabul eder ve bundan dolayı her devletin farklı stratejik kültürlere sahip olabileceğini ileri sürer (Johnston 1995, 40).

1990’lı yıllarda ortaya çıkmış olan üçüncü nesil ise “düşünsel bağımsız değişkenlerin kavramlaştırmasında daha sert ve seçici olmayı, bağımlı değişkenler olarak stratejik kararlara daha sınırlayıcı olarak yaklaşmayı” ileri sürmüştür (Erdağ 2013, 60). Bu nesilde, askeri, bürokratik ve örgütsel kültürler bağımsız değişken seçilerek, “yapısal materyalist çıkar kavramlarının belirli bir stratejik seçimi

açıklayamadığı” vakalar açıklanmaya çalışılmıştır (Johnston 1995, 41). Bu açıdan girişte bahsedilen inceleme açılarından ilkinde girmektedir.

Stratejik kültür, aldığı değer bağlamında belirli bir dış politika kararının alınmasını ya da alınmamasını olası hale getirebilir. Ken Booth’a göre stratejik kültür, karar alıcıların davranışlarının ve tutumlarının bütünü temsil eder ve bundan dolayı alınan dış politika kararlarında etkisi gözlemlenebilir (2005, 25). Benzer şekilde Tuncay Kardaş da “devletlerin dış politika ve savaş/barış ile ilgili inançları veya ön kabulleri zamanla yerleşen stratejik tercihler tarafından şekillenir ve tutarlı bir şekilde gündemde yer alır” ifadeleriyle stratejik kültürün dış politikaya olan etkisine vurgu yapmıştır (2015, 343-344). Diğer bir ifadeyle belirli bir tarih aralığında belirli bir değerde olan stratejik kültür, örneğin, devletlerin tehditlere cevap verme yöntemlerini şekillendirebilir. Bu şekillendirme de tehditlerin cevapsız kalmasına yol açabilir.

2.5.d. Toplumsal Bütünleşiklik

Toplumsal bütünleşiklik, Ripsman, Taliaferro ve Lobell’in öne sürdüğü devlet-toplum ilişkileri değişkeni ile yakından ilişkilidir. Devlet-toplum ilişkileri “devletin merkezi kurumları ile ekonomik ve/veya toplumsal gruplar arasındaki etkileşimlerin karakteri” ile ilgilidir (Ripsman, Taliaferro ve Lobell 2016, 70-71). Toplum ile kastedilen hem bir ülkedeki halk hem de sivil toplum kuruluşları ve iş dünyası gibi çeşitli toplumsal çıkar grupları olabilmektedir. Devlet-toplum ilişkilerinin birincil ilgilendiği konu devlet ve toplum arasındaki uyum ve bu uyumun seviyesidir. Toplumsal bütünleşiklik de bu bağlamda devlet ile toplum arasındaki ilişkiyi tanımlayabilen bir değişkendir.

Toplumsal bütünleşiklik, toplum içerisinde grupların ve bireylerin birbirleri arasındaki ilişki ile ilgili bir kavramdır. Ancak kavram, toplum içinde belirli karşı görüşlerin, sınıfların ya da politik mücadelenin olmasına işaret etmemektedir. Kavram, toplumdaki bireylerin ve grupların, kurumların meşruiyeti ve kurumların işleyişi ile ilgili ne düşündüğü ile ve bu konuda toplumda geniş bir uzlaşma olup olmadığı ile ilgilidir. Toplum içindeki dayanışma duygusunun seviyesi, yönetici elit, rejim veya hükümetin toplumun geniş kesimlerince meşru görülmesi ve toplumdaki etnik ve/veya dini azınlıkların toplumun geri kalanı ile ilişkisi toplumsal bütünleşikliği belirleyen hususlardır. Bundan dolayı devletlerin belirli bir dış politika kararını alırken, toplumsal desteğin olması kadar bu desteğin geniş kitlelerce de kabul görmesi ve bu kitlelerin arasındaki ilişkinin seviyesi, belirli bir dış politika kararının alınmasını ve/veya uygulanmasında önem arz etmektedir (Schweller 2004, 175-176).

Bir devletteki toplumsal bütünleşiklik aynı zamanda politik birliğin de göstergesidir (Ripsman, Taliaferro ve Lobell 2016, 74). Çünkü toplumun devletteki kurumların meşruiyeti ile ilgili bir probleminin olmaması ve meşruiyeti kabul etmesi politik birliği sağlar. Politik açıdan parçalanmış devletlerde, liderler herkesi ortak paydada buluşturabilecek zayıf politikaları seçme eğilimindedir, ancak bu politikalar dış tehditlere karşı yetersiz tepki verilmesine neden olabilir (Ripsman, Taliaferro ve Lobell 2016, 74).

2.5.e. Yetersiz Dengeleme

Bu çalışmadaki bağımlı değişken bir dış politika davranışı olan yetersiz dengelemedir. Güç dengesi kavramı, Uluslararası İlişkiler disiplinde Kenneth Waltz'un güç dengesi teorisiyle özdeşleştirilmiş olsa da kavramın uluslararası politika için kullanımı daha eskidir. Atina'lı komutan Tukidides'e göre, Atina'nın

artan gücü Sparta'yı korkuya sürüklemiştir ve Sparta bu gücü dengelemek için Atina ile savaşmaya mecbur kalmıştır (Allison 2017, 32). Sparta, Atina'nın yükselişini kendisi için tehdit olarak algılamış ve onu dengelemek zorunda kalmıştır. Jean-Jacques Rousseau, Avrupa devletleri arasındaki güç dengesini bir doğa yasası olarak görmüş ve Avrupalı devletlerin bu dengeyi korumaya çalıştığını ileri sürmüştür (Haas 1953'ten aktaran Schweller 2004).

Neorealistlere göre ise, uluslararası sistemdeki güç dengesi, devletleri birbirlerini dengelemeye iter. Devletler uluslararası sistemin kurallarına göre hareket etmediğinde ise sistem tarafından cezalandırılırlar. Bir devlet, görece güç dengesindeki değişimden dolayı ya da tehdit algılamasından dolayı dengelemesi gereken bir devleti dengelemediğinde ya da dengeleyemediğinde sistemdeki güç dengesi tarafından cezalandırılır. Bu bağlamda, güç dengesi, neorealistler tarafından da bir doğa yasası olarak görülür. Ancak devletlerin etkili dengeleme politikaları uygulayacağı varsayılsa da bu her zaman gerçekleşemeyebilir. Devletler dengelememe, yetersiz dengeleme, peşine takılma ve yatıştırma gibi politikalar uygulayabilirler. Neorealizm, sistemik bir teori olmasından dolayı, belirli dış politika çıktılarını açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır. Waltz, yapının, devletlerin dış politikalarını dolaylı olarak etkilendiğini ifade eder. Waltz'a göre yapı, bir devletin belirli bir dış politika davranışını neden yaptığını söyleyemez (Waltz 1979'dan aktaran Wivel 2017). Bundan dolayı, devletlerin belirli bir dış politikayı neden yaptıklarını açıklamak için ülke içi faktörlerin de analiz edilmesi gerekmektedir.

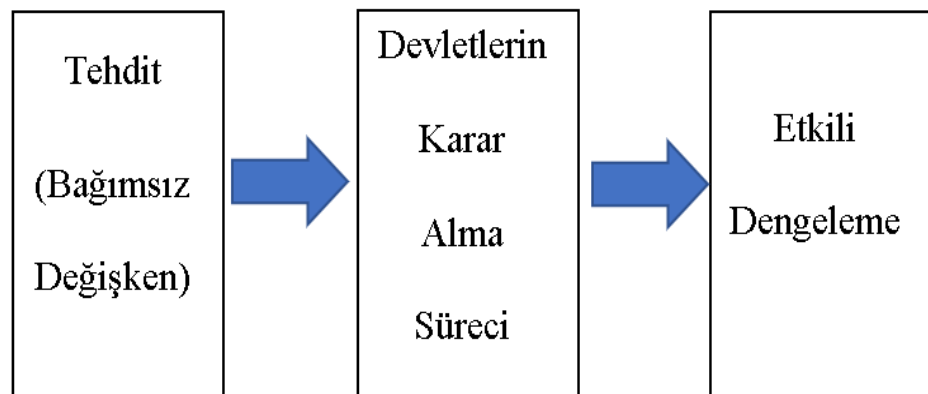
Randall Schweller tarafından ortaya atılan yetersiz dengeleme kavramı ise, devletlerin etkili bir dengeleme politikası uygulayamadığı durumları ifade etmektedir. Dengeleme, devletlerin belirli tehdit algılamaları doğrultusunda yaptığı ülke içi mobilizasyonlar ve ittifaklardan oluşur. Dengeleme politikası sadece,

devletlerin ülke içerisindeki ya da dışarısındaki hayati çıkarlarına yönelik tehdit oluştuğunda uygulanır (Schweller 2004, 166). Schweller'e göre, bir devletin dengeleme politikası uygulaması için tehdit algıladığı devlet tarafından doğrudan tehdit edilmesine gerek yoktur, uzun vadeli çıkarların korunması için de dengeleme yapılır. Yetersiz dengeleme ise, saldırgan bir devlete karşı yapılan etkisiz ya da verimsiz dengeleme politikasıdır. Devletler ya yükselen bir gücün oluşturduğu tehdidi iyi niyetli okuduğunda ya da tehdidi doğru okusa bile iç politikada kendisini korumak için gerekli politikaları devreye sokmayarak yetersiz dengeleme yaparlar (Schweller 2004, 167-168).

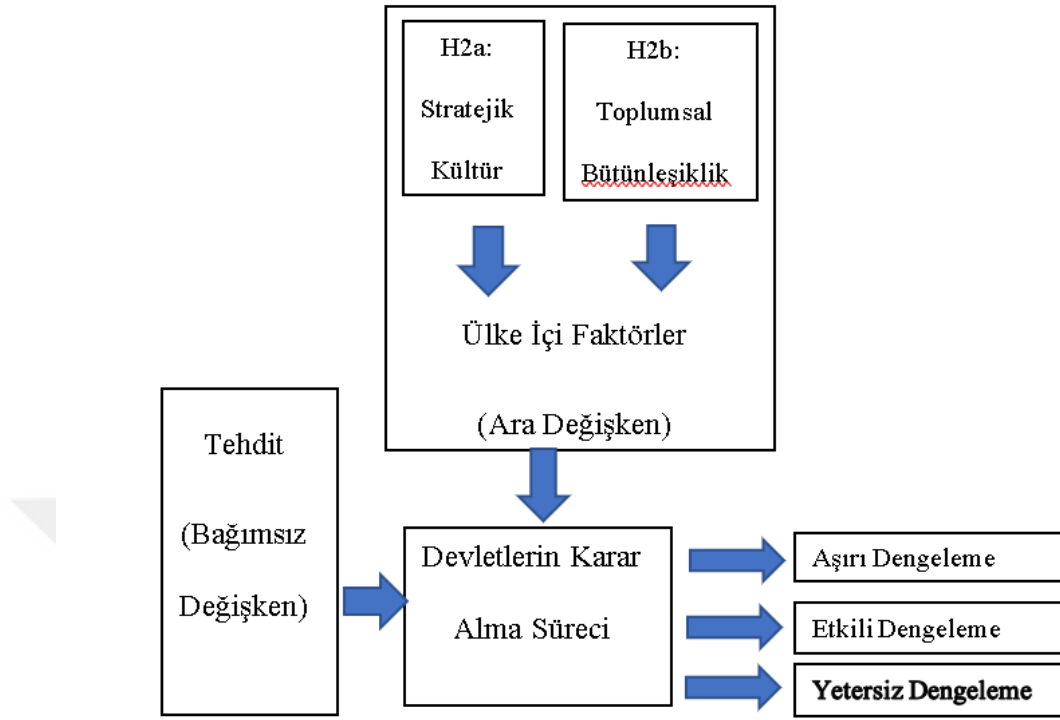
2.5.f. Çalışmanın Teorik Modeli

Devletlerin neorealist ve neoklasik realist teoriye göre tehditlere karşı nasıl cevap verdiği ile ilgili modeller aşağıdadır;

Şekil 2.2. Dış Politika Yapımı ile ilgili Neorealist Model

Şekil 2.3. Dengeleme ile ilgili Neoklasik Realist Model

Bu çalışma Türkiye'nin İran'a karşı neden yetersiz dengeleme yaptığını açıklamak için neoklasik realizmi teorik çerçeve olarak kullanacaktır. Bu doğrultuda bağımsız değişken olarak sistemik bir değişken olan tehdit, ara değişken olarak ise ülke içi faktörler olan stratejik kültürü ve toplumsal bütünlüklüğü kullanılacaktır. Devletlerin sadece uluslararası sistemden gelen sinyallere göre dış politikalarını oluşturduğu Şekil 2.2.'deki modelde devletler sadece dış ortama göre karar verir ve etkili dengeleme politikasını uygulayabilir. Ancak ülke içi faktörlerin devreye girmesi, devletlerin sadece uluslararası sistemden gelen sinyallere göre dış politikalarını uyguladığı modelin yerine Şekil 2.3.'deki modelin geçerli olmasına yani ülke içi faktörlerin etkileri bağlamında dış politika davranışlarını oluşturmalarına sebep olabilir. Çalışma, ülke içi faktörlerin aldığı değerlerden bağımsız olarak da dengelemenin yapılabileceğini iddia etmektedir. Ancak yetersiz ya da aşırı

dengelemenin, sadece, ÷lke içi fakt÷rlerin aldığı belirli değerlerin dış politikaya etki ettiği durumlarda gerçekleşeceğini iddia etmektedir. Son olarak, çalışmanın, yukarıda bahsi geçen neoklasik realist teorinin birinci ve ikinci tip eşitleri arasından, devletlerin sistemik baskılara g÷re dış politika davranışlarını oluşturmadığı veya oluşturamadığı vakaları açıklamak için elverişli olan birinci tip neoklasik realist teoriyi kullanacak olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

2.6. Metodoloji

Bu alışma nitel araştırma y÷ntemlerinden vaka analizini kullanacak, bu kapsamda s÷re takibine başvurulacaktır. Bu araştırmada literatürdeki kitaplar ve akademik çalışmalar ve raporlar kaynak olarak kullanılacaktır. Çalışmada İran'ın ve T÷rkiye'nin savunma bütçesi ve askeri harcamaları incelenecektir. Bu inceleme için SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü) raporları incelenecektir. SIPRI raporlarının seçilme sebebi hem T÷rkiye'nin hem de İran'ın savunma bütçesi ile ilgili rakamların ABD doları cinsinden ve enflasyon g÷zetilerek hesaplanmasıdır. Bu durum, iki ÷lkenin askeri bütçelerini ve harcamalarını kıyaslanabilir hale getirmektedir. İlgili tarih aralığında, T÷rkiye'nin İran politikası ile ilgili medyada yer alan gazete ve arşiv haberleri incelenecektir. Ayrıca 2005-2013 yılları arasındaki T÷rk karar vericilerin hem İran hakkındaki söylemleri hem de i politikadaki dış politika anlayışını içeren söylemleri incelenecektir. Son olarak bu tarih aralığındaki T÷rkiye'nin politik ve toplumsal yapısı ile ilgili kitaplar ve akademik çalışmalar incelenecektir.

2.6.a. Vaka Analizi

Bu çalışmada kullanılacak olan vaka analizi yöntemi, teorileri test etme fırsatı sağlamaktadır. Buna ek olarak, teorinin genel geçer olma durumuna katkı sunduğu için neoklasik realist çalışmalarda da sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Bundan dolayı bu çalışmada, vaka analizi yöntemi, teoriyi test etmek ve teorinin genel geçer olma durumuna katkı sağlamak amacıyla kullanılacaktır.

2.6.b. Süreç Takibi

Süreç takibi sonuçlar ile nedenler arasındaki nedensel mekanizmaların ortaya çıkarılması için kullanılan bir yöntemdir. Teorilerin geçerliliklerinin vakalar üzerinden test edildiği çalışmalarda sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Neoklasik realizmin test edilmesinde ise özellikle yerel düzeydeki karar verme sürecinin ampirik analizinde karşılaştırmalı avantaj sağlar (Levy 2008, 11). Süreç takibi yöntemi, seçilen vaka içerisindeki süreci detaylı bir şekilde inceleyerek nedensel süreçler arasındaki bağlantının kurulmasını sağlar. Süreç takibi yöntemi “inceleme dışında kalmış değişkenlerin belirlenmesi için de kullanışlı bir yöntemdir” (Coşkun 2020, 79). Bu yöntem, alternatif nedensellik mekanizmalarını incelemek için en muhtemel vaka tasarımı ile çok etkili bir şekilde kullanılabilir (Levy 2008, 11). Bu yöntem sayesinde iç faktörlerden etkilenen karar alma süreçleri incelenerek bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki nedensellik ara değişken vasıtasıyla ortaya konabilir. Değişkenler arasındaki nedensellik ortaya konması hipotezin test edilmesini sağlayacaktır. Süreç takibi yapılırken hem birincil hem de ikincil kaynaklar kullanılacaktır.

2.6.c. Kavramsallaştırma ve Ölçüm

2.6.c.i. Bağımsız Değişken

Bu çalışmanın bağımsız değişkeni tehdittir. Çalışmada test edilecek olan ilk hipotez de devletlerin dış politikalarını uluslararası sistemden algıladıkları tehdide göre oluşturdukları ve dengeleme politikası uyguladıklarıdır. Tehdit kavramı, Walt'un operasyonel indikatörleri olan toplam güç, coğrafi yakınlık, saldırgan kapasiteler ve saldırgan niyetler kullanılarak ölçülecektir. Tehdit algılayan devlet ile tehdit oluşturan devlet arasındaki coğrafi yakınlık, tehdit oluşturan devlet ile tehdit algılayan devlet arasındaki askeri güç farkı, tehdit oluşturan devletin saldırgan kapasiteleri ve tehdit algılayan devlete yönelik saldırgan tutumları birlikte ele alınarak ne derecede tehdit oluşturduğu ölçülecektir.

Çalışmada incelenecek vaka çerçevesinde öncelikle İran'ın Türkiye'ye ne derecede tehdit oluşturduğu ölçülecektir. Bir diğer ifadeyle İran'dan Türkiye'ye yönelen "tehdidin seviyesi" incelenecektir. Türkiye'nin komşusu olan İran'ın toplam gücündeki artışın, sahip olduğu balistik füze teknolojisinin, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin ve gelişen savunma sanayisi ile oluşturduğu saldırgan kapasitelerin ve son olarak başta Türkiye'nin güney komşuları Irak ve Suriye'de olmak üzere Ortadoğu bölgesindeki birçok devlet üzerindeki nüfuzunun, ilgili tarih aralığında İran'dan Türkiye'ye yönelen tehdidi ne derecede arttırdığı yukarıda ifade edilen Walt'un indikatörleri vasıtasıyla ortaya konacaktır.

İran'ın dış politika davranışları, liderlerinin söylemleri, savunma bütçesi ve silahları incelenerek tehdidin arttığı ya da azaldığı vurgulanacaktır. Diğer bir ifadeyle, savunma bütçesindeki artış, saldırgan kapasite oluşturabilecek silahların ve kabiliyetlerin gelişmesi ve İran dış politikasındaki ofansif davranışların ve İran'lı liderlerin ofansif söylemlerin artışı, aynı zamanda tehdidin de artışı olarak

vurgulanacaktır. Bu unsurlarda azalma olduğunda ise tehdidin azaldığı vurgulanacaktır.

Bu noktada, tek bir indikatörün ya da iki indikatörün değerinin arttığı, diğerlerinin ise sabit olduğu ya da azaldığı bir durumda tehdidin yüksek olduğu vurgulanmayacaktır. Diğer bir ifadeyle, en az iki indikatörün değerinde artış gözlemlenmesi sonucunda, üçüncü indikatörün sabit olmasından ya da değerinin düşmesinden bağımsız olarak, tehdidin yüksek olduğu vurgulanacaktır. En az üç yerine en az iki indikatörün değerindeki artışa göre tehdidin yüksek olduğunun vurgulanacak olmasının sebebi ise Türkiye ile İran'ın komşu olmasıdır. Bir diğer ifadeyle, coğrafi yakınlık indikatörü sabittir ve aldığı değer tehdit seviyesini yükseltmektedir. Öte yandan, en az üç indikatörün değerinde azalma olduğu ancak dördüncü indikatörün değerinin arttığı ya da sabit olduğu durumda ise tehdidin düşük olduğu ifade edilecektir. Böyle bir sınıflandırmaya gidilmesinin sebebi, ancak, indikatörlerin değerlerindeki toplam artışın tehdit seviyesini arttıracak olmasıdır. Sonuç olarak toplam olarak artış gözlemlendiği takdirde tehdidin yüksek olduğu vurgulanacaktır.

2.6.c.ii. Ara Değişkenler

Bu çalışmada stratejik kültür ve toplumsal bütünleşiklik olmak üzere iki farklı ara değişken kullanılacaktır.

2.6.c.iii. Stratejik Kültür

Çalışmada stratejik kültür değişkeni realist ve liberal değerleri üzerinden incelenecektir. Stratejik kültürün realist ya da liberal olduğunun ölçümü ise güç kullanma biçimi ve işbirliği eğilimi üzerinden yapılacaktır. Güç bağlamında

yapılacak ölçüm, sert güç (*hard power*) ve yumuşak güç (*soft power*) üzerinden yapılacaktır. İş birliği bağlamındaki ölçüm ise göreceli kazanç (*relative gains*) ya da mutlak kazanç (*absolute gains*) üzerinden yapılacaktır. Realist ekol ile liberal ekol arasındaki güç ve işbirliği bağlamlarındaki birbirine zıt varsayımlar, bu göstergelerin seçilme sebebidir. Diğer bir ifadeyle sert güç öğelerinin kullanımı ve göreceli kazancın tercih edilmesi realist stratejik kültüre işaret ederken, yumuşak güç öğelerinin kullanımı ve mutlak kazancın tercih edilmesi liberal stratejik kültüre işaret etmektedir.

Joseph S. Nye güç kavramını “birinin, istediği sonuçları elde etmek için başkalarının davranışlarını etkileme yeteneğidir” ifadesiyle tanımlamıştır (Nye 2004, 2). Sert ve yumuşak güç arasındaki fark ise, başkalarının davranışını etkilemek için gücün hangi araçlar vasıtasıyla kullanıldığı ile ilgili değil güç kullanımının biçimi ile ilgilidir. Sert güç, bir devletin pozisyonunu ya da davranışı değiştirmek için askeri ve ekonomik enstrümanların “havuç” veya “sopa” yani teşvik veya tehdit olarak kullanılmasıdır (Nye 2004, 5). Bir diğer ifadeyle, devletlerin, sahip oldukları materyal gücü başka devletler üzerinde, davranışını değiştirmek ya da şekillendirmek için, zorlayıcı ya da teşvik edici biçimde kullanmasıdır. Yumuşak güç, öbür taraftan, kültür, değerler ve politikalar aracılığıyla oluşan meşruiyetin ve/veya çekiciliğin, başka bir devletin tercihlerini, teşvik veya tehdit olmadan şekillendirmesidir (Nye 2004, 5-8). Bir diğer ifadeyle, bu enstrümanlar aracılığıyla güç sahibi olanın diğerlerini etkileme biçimi, sahip olduğu gücü kullanabilme kapasitesinden dolayı değil, sahip olan gücün meşru ve/veya çekici olmasından dolayıdır.

Tarık Oğuzlu’ya göre, sert güç ile yumuşak güç arasındaki temel fark, bir devletin, davranışını güç sahibinin istekleri doğrultusunda şekillendirirken, bunu maliyet-fayda analizine göre mi yaptığı yoksa güç sahibini meşru olarak gördüğü

sorularının cevaplarında bulunabilir (2007, 83). Diğer bir ifadeyle, sert güç zorlayarak, yumuşak güç ise kendine çekerek başkalarına istediğini yaptırma biçimleridir. Ancak askeri gücün kullanımı her daim sert güce, ekonominin ve değerlerin kullanımı ise her daim yumuşak güce işaret etmeyebilir (Nye 2021, 6). Dolayısıyla sert ve yumuşak güç biçimlerinden hangisinin kullanıldığı sadece hangi güç araçlarının (askeri, ekonomik, değerler vs.) kullanıldığı ile değil, ayrıca buna ek olarak bu araçların hangi bağlamda kullanıldığı ile ortaya çıkabilir.

Görelî kazanç ve mutlak kazanç, devletlerin işbirliği tercihlerinin şekillendiren unsurlardır. Anarşik yapıda olan uluslararası sistemdeki bir devletin, işbirliği yaparken, başka devletlerin ne kazandığı ile ilgilenerek kendi kazancını konumlandırması görelî kazancı önemseydiğini gösterirken başka devletlerin kazandıkları ile ilgilenmeden sadece kazanmaya odaklanması ise mutlak kazancı önceliğini göstermektedir (Kauppi ve Viotti 2019, 39). Realist ekol anarşiyi görelî kazancın önemsenmesi ile ilişkilendirirken, liberal ekol ise anarşinin işbirliğini engelleyemeyeceğini ileri sürer (Powell 1991, 1305). Powell'a göre, karşılıklı ekonomik bağımlılık koşulları altında ilişki kuran ülkeler, mutlak kazançlarını görelî kazançlardan daha fazla önemseyecektir (1991, 1303-1320). Diğer bir ifadeyle, bir devletin diğer devletlerle olan işbirliklerinde, görelî kazancı önemsemesi dış politikada realist davrandığına işaret olabilirken, mutlak kazancın önemsenmesi ise liberal olduğuna işaret olabilmektedir.

Stratejik kültürün güç kullanma biçimi ve işbirliği eğilimi üzerinden, sert güç ile yumuşak güç ve görelî kazanç ve mutlak kazanç aracılığıyla ölçümü yapıldıktan sonra, çıkan değerler realist ya da liberal olduğu tartışılacaktır. Bir diğer ifadeyle, eğer bir devlet, askeri ve ekonomik gücü öncelikle diğer devletleri teşvik veya tehdit ile istediğini yaptırtmak istiyorsa yani sert güç unsurlarını kullanıyorsa stratejik

kültürün realist olduğu vurgulanacaktır. Öbür taraftan, eğer bir devlet, kültür, değerler ve politikalar aracılığıyla oluşan yumuşak gücü aracılığıyla diğer devletlerin davranışlarını şekillendiriyorsa stratejik kültürün liberal olduğu vurgulanacaktır. Benzer şekilde, bir devlet diğer devletlerle ilişkilerinde görelî kazancı önceleyerek işbirliğini tercih ediyorsa stratejik kültürünün realist olduğu, mutlak kazancı önceleyerek işbirliği yapmayı tercih ediyorsa stratejik kültürün liberal olduğu vurgulanacaktır.

Bu ölçüm yapılırken, ilgili tarih aralığında, Türk Dış Politikası'ndaki yerleşik davranışlar, eğilimler ve politikalar incelenecektir. Bu incelemeler yapılırken Türk karar vericilerin dış politika söylemleri ve Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı'nın resmi açıklamaları incelenecektir. Ayrıca literatürdeki bu konu ile ilgili kitaplardan ve makalelerden yararlanılacaktır. Türkiye'nin diğer devletlerle yaptığı anlaşmalar incelenecektir. Ek olarak bu anlaşmalar ile ilgili literatürdeki makaleler ve kitaplardan yararlanılacaktır.

Değişkenin aldığı değerin, yetersiz dengelemeye sebep olup olmadığını ölçmek için, yetersiz dengelemeye sebep olan iç ve dış dengelemenin yapılmamasının ya da yapılamamasının stratejik kültür ile olan ilişkisi süreç takibi yoluyla incelenecektir. Realist ya da liberal olan stratejik kültürün devletlerin dengeleme davranışını nasıl etkilediği belirli bir nedensellik mekanizması içinde ifade edilecektir. Nedensellik kurulurken, literatürdeki kitaplardan ve makalelerden ve dış politika yürütücülerinin söylemlerinden ve eylemlerinden yararlanılacaktır.

2.6.c.iv Toplumsal Bütünleşiklik

Toplumsal bütünleşikliğin alacağı değeri, dış tehditlerin varlığı ile değişebileceği gibi dış tehditlere cevap verme konusunda devletlerin davranışını

etkileyebilir. Dışarıdan gelen bir tehdit olduğunda toplumsal bütünleşikliğinin artacağı varsayılır (Schweller 2004,176). Ancak bu varsayım, toplum içerisinde, tehdit bağlamında olan grup fikir birliğinin (*group consensus*) seviyesi ve siyasi kutuplaşma (*political polarization*) ile ilgilidir. Diğer bir ifadeyle, Toplumsal bütünleşiklik değişkeni grup fikir birliği ve siyasi kutuplaşma indikatörleri ile ölçülebilir hale gelecektir. Bu sayede, değişkenin, toplumsal bütünleşikliğinin güçlü ya da zayıf değerlerinden hangisini alacağı sorusuna cevap verilecektir.

Lewis A. Coser'a göre, grup fikir birliğinin derecesi bütünleşikliği etkileyen en önemli unsurlardandır (2001, 92-93). Dışarıdan gelen tehdit konusunda toplumdaki gruplar arasında, fikir birliğinin güçlü olması toplumsal bütünleşikliğinin güçlü olduğu anlamına gelebilirken, fikir ayrılığının olması zayıf olduğu anlamına gelebilir. Coser'a göre, dış tehditler tüm toplumu ilgilendirdiği sürece ülke içi anlaşmazlıklar dış düşmana karşı olan uyumu engellemez (2001, 94). Bu noktada önemli olan, toplum içerisindeki birbiriyle anlaşmazlık halinde olan grupların dış tehdit konusunda temel bir uzlaşma içerisinde olup olmadığıdır.

Benzer şekilde, bir ülkede siyasi kutuplaşmanın olup olmaması toplumsal bütünleşikliğinin alacağı değeri belirleyen unsurlardır. DiMaggio ve diğerlerine göre, kutuplaşma hem bir durum hem de bir süreçtir (1996, 693). Bir durum olarak kutuplaşma bir konu hakkındaki görüşlere ne derecede karşı çıktığını ifade ederken, bir süreç olarak ise zaman içinde böyle bir muhalefetin artması anlamına gelmektedir (DiMaggio ve diğerleri 1996, 693). Diğer bir ifadeyle, siyasi kutuplaşma, politik bir konuda merkezde bir grubun olma ihtimalinin azalmasıyla, birbirleriyle uzlaşmayacak politikaları savunan grupların artma ihtimalidir. Siyasi kutuplaşma bu açıdan önemlidir çünkü anlaşmazlıkların ve karşıtlıkların derinliğinden bağımsız olarak, toplumdaki grupların ve bireylerin, bu anlaşmazlıkları çözmek için meşru

mekanizmaları kabul edip etmemesi, toplumsal bütünleşikliğın güçlü ya da zayıf olduğunu ortaya çıkarmaktadır. (Schweller 2004, 175). Bu bağlamda, bir toplumdaki siyasi kutuplaşmanın yüksek olması bireylerin ve grupların anlaşmazlıkların çözümü için meşru mekanizmaları kabul etmemesini de beraberinde getirebilir.

Grup fikir birliğinin ve siyasi kutuplaşmanın toplumsal bütünleşikliğe nasıl etki ettiğini ölçmek için ilgili ülkedeki politik gruplar ve politik yapı incelenecektir. Grup fikir birliğini etkisini ölçmek için ülkedeki başlıca politik grupların birbirleriyle olan ilişkisi incelenecektir. Bu inceleme sırasında, başlıca politik grupların dış politika konusundaki fikirlerine ve geçmiş örneklerde dış politika yapımına etkilerine bakılacaktır. İnceleme aracılığıyla gruplar arasında tehditler konusunda temel bir fikir birliğinin olup olmadığı anlaşılacaktır.

Siyasi kutuplaşmanın etkisini ölçmek için ise ilgili ülkedeki politik yapı incelenecektir. Bu inceleme sırasında, ilgili ülkedeki politik grupların politik konularda birbirlerine zıt ve uzlaşmaz politikaları savunup savunmadığına, diğer bir ifadeyle, merkez politikanın zayıf ya da güçlü olduğuna bakılacaktır. İlgili tarih aralığında, ilgili ülkede, politik gündemde yer edinen konularda politik grupların nasıl bir pozisyon aldığı incelenecektir. Ayrıca, bu durumun dış politikaya olan etkisine de bakılacaktır. İnceleme doğrultusunda, başlıca politik grupların tanımlanmasında Türkiye'deki politik gruplar ve politik yapıyla ilgili literatürdeki kitaplardan ve makalelerden yararlanılacaktır. Ayrıca ilgili tarih aralığında Türkiye'deki başlıca politik grupları temsil eden siyasi partilerin liderlerinin söylemleri incelenecektir.

Değişkenin aldığı değerin, yetersiz dengelemeye sebep olup olmadığını ölçmek için, yetersiz dengelemeye sebep olan iç ve dış dengelemenin yapılmamasının ya da yapılamamasının toplumsal bütünleşiklik ile olan ilişkisi

incelenecektir. Güçlü ya da zayıf olan toplumsal bütünleşikliğın devletlerin dengeleme davranışını nasıl etkilediği süreç takibi yoluyla belirli bir nedensellik mekanizması içinde ortaya konacaktır. Nedensellik kurulurken, literatürdeki kitaplardan ve makalelerden ve ek olarak toplumsal grupların liderlerinin söylemlerinden ve eylemlerinden yararlanılacaktır.

2.6.c.v. Bağımlı Değişken

Bu çalışmada, yetersiz dengeleme değişkeni iç ve dış dengeleme üzerinden incelencektir. Bunun sebebi yetersiz dengelemenin dengelememe davranışını (yatıştırma, saklanma, peşine takılma, sorumluluğu başkasına atma) da içerebilen bir dış politika davranışı olmasındandır. Schweller, uluslararası sistemden gelen tehditlerin tehdit edilen devlet tarafından fark edilememesini, tepki gösterilmemesini veya önemsizce ve tedbirsizce yanıtlar verilmesini yetersiz dengeleme kavramının içinde değerlendirir (2004, 159). Diğer bir ifadeyle “yetersizlik” tanımlaması dengeleme miktarı ile ilişkili olarak değer, dengeleme davranışının verimsiz yapıldığı ya da hiç yapılmadığı durumları ifade etmek için seçilmiştir. Örneğin, Schweller, yetersiz dengeleme teorisini ortaya attığı çalışmasında teoriyi test etmek için vaka olarak iki savaş arası dönemdeki Büyük Britanya’nın Almanya’ya karşı uyguladığı yatıştırma politikasını seçmiştir. Yükselen bir tehdit olan Almanya’ya karşı Büyük Britanya’nın ittifak kurmamasını ve/veya Almanya’nın materyal gücünü dikkate alarak silahlanmaya gitmemesini iç politik nedenlerle açıklayarak yetersiz dengeleme olarak nitelendirmiştir (Schweller 2004, 187-194). Bir diğer ifadeyle yetersiz olanı ölçmek için farklı bir yöntem geliştirmek yerine var olan yöntemi kullanmıştır. Dolayısıyla yetersiz dengelemenin ölçümü için iç ve dış dengeleme indikatörlerinin kullanımı kavramı ölçülebilir hale getirebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu iki

indikatör üzerinden dengeleme davranışı ölçümü neticesinde sonucun düşük çıkması, yani dengeleme davranışı sergilenmemesi, yetersiz dengeleme olarak değerlendirilecektir.

İç dengeleme bir devletin kendi imkanları çerçevesinde ekonomik ve askeri kapasitelerini arttırarak tehditleri dengelemeye çalışmasıdır. Dış dengeleme ise ittifaklar yoluyla tehditlerin dengelenmeye çalışılmasıdır. İç dengeleme, tehdit kaynağı olan devlet ile tehdit edilen devletin askeri dengesi kıyaslanarak ölçülecektir. Bu ölçüm yıllar bazındaki askeri harcamalar ve bu askeri harcamaların Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'ya (GSYİH) oranı incelenerek ortaya konacaktır. Dış dengeleme ise tehdit edilen devletin, tehdit kaynağı olan devlete karşı ittifak girişimlerinin içerisinde yer alıp almadığı ya da bu tür ittifak girişimlerini hayata geçirmek için inisiyatif alıp almadığı incelenerek ölçülecektir. Bu doğrultuda, tehdit edilen devletin, tehdit kaynağı olan devleti tehdit olarak gören diğer devletlerle olan ilişkileri, tehdit kaynağı olan devlet bağlamında incelenecektir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin, ABD, İsrail, Azerbaycan ve Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile olan ilişkileri, İran tehdidi bağlamında, ittifaklar açısından incelenecektir. Bunlara ek olarak Türkiye'nin Orta Doğu politikası ve bu politikanın İran bağlamı da incelenecektir.

İttifak kavramı ile tehdit dengesi literatüründeki yerleşik ittifak kavramı kastedilmektedir. Bu bağlamda, ittifak, en az iki devletin güvenlik amacıyla oluşturduğu resmi ya da resmi olmayan ilişkilerdir. Waltz'a göre, kendi kendine yetme odaklı anarşik yapıdaki bir sistemde devletlerin kendi güçlerine güvenmeleri ittifak kurmalarından daha güvenli bir yoldur (1979, 168). Bu açıdan neorealistler için iç dengeleme dış dengelemeden daha güvenli bir strateji olarak kabul edilir.

2.6.d. Vaka Dizaynı: En Muhtemel Vaka Analizi

Bu tezde en muhtemel vaka tasarımı kullanılacaktır. En muhtemel vaka tasarımına göre bazı vakalar bir teoriyi test etmek için diğerlerinden daha önemlidir (Levy 2008, 12). Bu bağlamda, teori, iddia ettiği argümanların belirgin olduğu bir vaka üzerinden kanıtlanamıyorsa hiçbir vaka üzerinden kanıtlanamaz (Levy 2002, 442). Diğer bir ifadeyle, seçilen kritik vakanın analiz edilmesi teorinin argümanları ile ilişkili olan hipotezlerin test edilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla en muhtemel vaka tasarımı sayesinde, bir teori, bir ya da birden fazla vaka üzerinde kanıtlandığında teorinin genel-geçer olma durumuna da katkı sağlanabilir.

Çalışmada iki hipotez ve iki alt hipotez test edilecektir. Seçilen vakanın, test edilen hipotezleri doğrulama olasılığı en yüksek olan vaka olması gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin 2005-2013 yılları arasındaki İran politikası, ortaya atılan hipotezleri test etmek için belli bir vaka seçimi mantığına göre seçilmiştir. Bu vakanın seçilmesi, halihazırdaki tehditlere rağmen yetersiz dengeleme davranışının sergilenmesinin iç faktörlerin dış politika yapım sürecindeki etkinliği ile ilgilidir. Diğer bir ifadeyle, İran'ın artan askeri harcamalarının, uranyum zenginleştirme çabalarının, balistik füze kabiliyetlerinin ve bölge ülkeleri üzerindeki revizyonist politikalarının oluşturduğu tehditlere rağmen yeterli dengelemenin yapılamamış olması bu vakanın seçilmesinin temel sebebidir. Tarih aralığının bir diğer önemi ise bu dönemin Ahmedinjead'ın İran Cumhurbaşkanlığı görevini üstlendiği ve ofansif politikalar izlediği bir dönem olmasıdır. Ayrıca çalışma, tehdit seviyesinin 2005 yılında artmaya başladığını ancak 2013 yılında hem tehdidin azaldığını hem de tehdidin dengelenmeye başladığını ileri sürmektedir. Çalışma, bu savını, İran'ın 2005 yılından sonra Türkiye'ye oluşturduğu tehdidin seviyesinin incelediği ve Türkiye'nin buna mukabil olan cevabını incelediği bölümde tarih aralığının öncesi

ve sonrasındaki gelişmeleri de inceleyerek ortaya koyacaktır. Son olarak, hipotezlerin test edilmesinin ardından ortaya atılan hipotezlerin geçerli olması durumunda teori doğrulanmış olacaktır. Hipotezlerin geçersiz olması durumunda ise teorinin argümanları geçerli olmadığı için sorgulanacak ve bu sayede hipotezin geçerli olmasına engel olan sebepler de ortaya çıkarılacaktır.

2.6.e. Vakanın Tanıtımı

Bu çalışmanın araştırma sorusu, Türkiye'nin 2005-2013 yılları arasında İran'dan kendisine yönelen tehdidin seviyesi artmış olmasına rağmen neden yetersiz dengeleme yaptığıdır. Bu bağlamda çalışmada incelenecek olan vaka, İran tehdidinin seviyesini, Türkiye'nin cevabını ve cevabın yetersiz olması durumunda neden yetersiz dengeleme yapıldığını ortaya koymalıdır. Bundan dolayı öncelikle İran'ın 2005-2013 yılları arasında artan askeri kapasitesi ve saldırgan kapasiteleri ve bölgede izlediği ofansif dış politikası incelenecektir. Bu vakanın seçilme sebebi ise tehdidin seviyesinin bu yıllar arasında artmış olması ve dolayısıyla Türkiye'nin dış politikasının buna göre şekillenerek etkin dengeleme yapması gerektiği varsayımdır. Ancak dış ortamdan gelen tehdit Türkiye'nin dış politikasında varsayılan değişime sebep olmamış, Türkiye yetersiz dengeleme yapmıştır. Diğer bir ifadeyle, tehdit değişkeni Türkiye'nin dış politikasında bir değişime yol açmamıştır.

Türkiye'nin neden yetersiz dengelem yaptığı, ara değişkenler olan stratejik kültürün ve toplumsal bütünleşikliğinin Türk dış politikasına olan etkisi incelenerek ortaya konacaktır. Türkiye'nin stratejik kültürünün aldığı değer, İran'dan Türkiye'ye yönelen tehdidi algılama biçimini ve/veya bu tehdide yönelik etkin bir dengeleme yapmasını etkileyebilir. Benzer şekilde, Türkiye'deki toplumsal bütünleşikliğinin alacağı değer toplumdaki destek ve/veya kaynağı etkileyebilecek

olmasından dolayı İran'a yönelik etkin bir dengeleme yapılmasını engelleyebilir. İncelenecek olan vaka, devletlerin dış politikalarının nasıl şekillendiğinin anlaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca devletlerin neden ve hangi durumlarda dış ortamdan gelen tehditlere yönelik yetersiz dengeleme yaptığının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Son olarak, devletlerin dış politikalarının oluşumunda ve/veya uygulanmasında ülke içi faktörlerin etkinliğini de ortaya çıkaracaktır.

BÖLÜM III

İRAN TEHDİDİ VE TÜRKİYE’NİN CEVABI (2005-2013)

3.1. Giriş

Çalışmanın bu bölümünde Ahmedinejad döneminde İran’dan Türkiye’ye yönelen tehdit ve bu tehdidin seviyesi incelenecektir. Öncelikle Soğuk Savaş sonrası dönemden Ahmedinejad dönemine kadar olan süreçte İran’ın dış politikasındaki değişimler incelenecektir. İran’ın 1990’lı yıllar boyunca ekonomik gelişime öncelik veren dış politikası ve 2000’li yılların başından itibaren artmaya başlayan petrol ve doğal gaz fiyatları, askeri harcamalarını arttırabilmesine, füze kabiliyetlerini geliştirebilmesine ve uranyum zenginleştirme bütçe ayırabilmesine imkan sağlamıştır. Bu duruma paralel olarak, ABD’nin, Irak’ı işgali ve İran’a yönelik düşmanca tutumları, İran’ın ABD’den algıladığı tehditleri arttırmıştır. Bu gibi olayların neticesinde, İran, askeri harcamalarını gözle görülür biçimde arttırmış, füze kabiliyetlerini geliştirmiş ve uranyum zenginleştirme programını geliştirmek için gereken uranyum zenginleştirme programlarını hızlandırmıştır.

İran’ın askeri harcamalarını arttırması, füze kabiliyetlerini geliştirmesi, uranyum zenginleştirme programı ve Ahmedinejad yönetiminin ofansif dış politikası ayrı alt başlıklar altında incelendikten sonra bu durumun Türkiye için tehdit oluşturup oluşturmadığı ölçülecektir. Bu ölçüm yapılırken Stephen Walt’un tehdit kavramı ve operasyonel indikatörleri kullanılacaktır. Ayrıca tehdidin seviyesi de incelenecektir. Sonraki adımda ise Türkiye’nin, İran’ın askeri harcamalarını arttırmasına, füze kabiliyetlerini geliştirmesine, uranyum zenginleştirme programına ve Ahmedinejad

yönetiminin ofansif dış politikasına yönelik nasıl bir tavır takındığı incelenecektir. Türkiye'ye yönelik İran'dan kaynaklanan tehdidin seviyesi yüksek ise bu tehdide karşı Türkiye'nin nasıl cevap verdiği incelenecektir. Çalışmanın bağımlı değişkeni olan yetersiz dengeleme çerçevesinde, Türkiye'nin cevabının yetersiz dengeleme olup olmadığı, Kenneth Waltz'un iç ve dış dengeleme kavramları bağlamında, Türkiye'nin toplam gücünü arttırmaya çalışıp çalışmadığı ve İran'a karşı ittifakları harekete geçirip geçirmediği ve/veya yeni ittifak arayışına girip girmediği incelenerek ölçülecektir.

Çalışmada test edilecek ikinci hipotez, eğer Türkiye'nin davranışı yetersiz dengeleme ise, bu davranışı sergilemesinin arkasında iç faktörlerin etkili olduğunu ileri sürmektedir. Bu çerçevede ara değişkenler olan stratejik kültürün ve toplumsal bütünleşikliğinin aldığı değerler bağlamında hangisinin yetersiz dengelemeye daha fazla neden olduğu incelenecektir. Ara değişkenlerin etkilerinin ölçümü sayesinde ikinci hipotezin alt hipotezleri de test edilmiş olacak ve bu sayede araştırma sorusuna yanıt aranacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde süreç takibine başvurulacaktır. Bu sayede İran'dan Türkiye'ye yönelen tehdidin seviyesi ve Türkiye'nin bu duruma nasıl bir cevap verdiği süreç takibine başvurularak anlamlı bir nedensellik mekanizması vasıtasıyla incelenecektir. Bu doğrultuda, sırasıyla, 2005 yılı sonrası İran'ın askeri harcamalarındaki artış, füze kabiliyetlerindeki gelişim, uranyum zenginleştirme programı ve Ahmedinejad yönetiminin ofansif dış politikasının Türkiye'ye oluşturduğu tehdidin seviyesi ve Türkiye'nin nasıl cevap verdiği ve neden dengeleyemediği incelenecektir. Çalışmada ayrıca SIPRI verileri esas alınacaktır. Bunun sebebi SIPRI'nin verilerinin hem İran hem de Türkiye'nin askeri harcamaları ve bu harcamaların GSYİH'daki yüzdesi ile ilgili verileri, 2005-2013 yılları

arasındaki veriler dahil olmak üzere, 2018 yılının dolar kuruna göre hesaplayarak sunmasıdır. Bu durum iki ülkenin karşılaştırılması açısından fayda sağlamaktadır.

3.2. İran Tehdidi

Bu bölümde, İran'ın Türkiye'ye tehdit oluşturup oluşturmadığını ölçebilmek için, İran'ın askeri kapasitesi ve askeri harcamalarındaki değişim, balistik füze kabiliyetlerinin gelişimi, uranyum zenginleştirme programı ve Ahmedinejad yönetiminin ofansif dış politikası incelenecektir. Sonrasında ise bu inceleme doğrultusunda, İran'dan Türkiye'ye yönelen tehdidin seviyesi operasyonel indikatörler vasıtasıyla ölçülecektir.

3.2.a. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran Dış Politikası

Çalışmanın bu bölümü, Soğuk Savaş'ın bitişinden 2005 yılında Mahmud Ahmedinejad'ın İran'ın cumhurbaşkanı seçilene kadar olan dönem aralığındaki İran'ın dış politikasındaki yaklaşımları ve değişimleri, uluslararası sistemdeki konumunu ve bölgesel politikalardaki etkinliğini inceleyecektir. Soğuk Savaş sonrası dönemdeki İran dış politikasının incelenmesi hem 1988'de bitmiş olan İran-İrak Savaşı'nın hem de 1990'da yaşanmış olan Körfez Savaşı'nın İran dış politikasına etkilerinin de anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Benzer şekilde 11 Eylül Saldırıları ve akabindeki Afganistan ve Irak işgallerinin de İran dış politikasına etkileri de incelenecektir. Bu sayede 2005 yılı sonrasındaki İran dış politikasındaki değişim anlaşılır hale gelecektir. Bu süreçteki İran dış politikası, 1989-2005 yılları arasında cumhurbaşkanlığı yapmış olan Haşimi Rafsancani ve Muhammed Hatemi'nin dönemleri olmak üzere iki ayrı zaman aralığında incelenecektir.

1988 yılında İran-Irak Savaşı'nın bitişinden sonra İran'ın ilk odak noktası sekiz yıl süren savaş sonrasında zayıflayan ekonomisini ve askeri gücünü restore etme çabasıydı. Bu çaba İran'ın dış politikasını da etkilemiştir. İran bu dönemde iddialı bir dış politika yaklaşımından kaçınmak zorunda kalmıştır. Körfez Savaşı ise bu yaklaşımın kendini ilk gösterdiği olay olmuştur. İran, Irak'ın gücünün zayıflamasını olumlu karşılarken ABD'nin bölgede güçlenmesini istemiyordu. Diğer bir ifadeyle İran, ABD'nin bölgedeki göreceli gücünü arttırması ve Saddam'ın Basra Körfezi'ndeki göreceli gücünü arttırması seçenekleri arasında kalmıştı. İran tarafsız olmayı ve Birleşmiş Milletler kararlarını desteklemeyi tercih etmiştir. Bu tercihin sebebi ise İran'ın körfezde “tek taraflı ABD tarafından dayatılan bir rejim” yerine BM'nin devrede olmasını “tercih edilebilir” bulmasıydı (Ehteshami 1995, 152). Çünkü İran, körfezde çıkarlarını koruyabilecek materyal güçten yoksun durumdaydı ve diplomatik adımlarla çıkarlarını korumak zorunda kalmıştı.

İran'ın Körfez Savaşı sırasındaki diplomasiyi ve iş birliğini önceleyen bu tutumu, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ve ABD'yi Ortadoğu'da dengeleyebilecek bir gücün kalmamasıyla birlikte daha da görünür olmaya başlamıştır. İran Batı'yla, eski Sovyet ülkeleriyle ve Arap ülkeleriyle bölgesel ve uluslararası iş birliğini arttırmaya çalışmıştır. Ehteshami'ye göre (1995, 42) dış politikadaki bu eğilim “İran'ın yeniden yapılanma dönemindeki (*era of reconstruction*) ekonomik ihtiyaçlarından” ve diplomatik izolasyonun yarattığı olumsuzluklar aşma isteğinden kaynaklanmaktadır. Devrimden sonraki İran'ın dış politikasının oluşumunda “Ne Doğu Ne Batı, sadece İslam Cumhuriyeti” ve “rejim ihracı” sloganları önemli yer tutmuştur (Şen 2013, 158). Ancak Rafsancani'nin dış politika anlayışı öncelikle yukarıda ifade edilen olumsuzlukları aşmaya odaklanmıştır. Bu bağlamda devrimin sloganların vazgeçilmiş ve pragmatik bir yol benimsemiştir.

Rafsanjani'nin uyguladığı “önce gelişim sonra yeniden silahlanma” politikası sayesinde İran hem Suudi Arabistan hem de Körfez ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme imkanı yakalamıştır (Parsi 2007, 146). Irak'ın Kuveyt'i işgali ile bölgedeki ülkelerin tehdit algılamalarının İran'dan Irak'a doğru kayması ve İran'ın azalan askeri harcamaları İran'ın bölge ülkeleriyle ilişki kurabilmesinin kolaylaştırıcı unsurları olmuştur. İran'ın ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için Basra Körfezi'ndeki İran'ın ticaretinin güvende olmasını gerektirmekteydi. Bu bağlamda, İran'ın, özellikle Körfez ülkeleri ile iyi ilişkiler kurma çabası, dünyaya açıldığı limanlarının Körfezde bulunması ile de ilgilidir.

Rafsanjani dönemindeki İran'ın dış politika anlayışındaki zorunlu değişim İran'ın askeri harcamalarında da kendisini göstermiştir. Bu dönemde İran, askeri harcamalar açısından Ortadoğu'daki rakiplerinin gerisinde kalmıştır. 1990-1997 yılları arası İran'ın askeri harcamaları yıllık ortalama 4 milyar dolar düzeyindeki iken bu miktarın İran'ın gayri safi yurt içi hasılasındaki (GSYİH) oranı yıllık ortalama %2 civarlarında kalmıştır (SIPRI 2018). Aynı dönemde Suudi Arabistan'ın askeri harcamaları yıllık ortalama 25 milyar dolar, Türkiye'nin 9,5 milyar dolar, İsrail'in ise 13 milyar dolar düzeyindedir (SIPRI 2018). İran, nükleer enerji konusundaki çalışmalarına devam etmeyi tercih etmiş olsa da yaşadığı ekonomik zorluklar askeri harcamalarını arttırarak askeri kapasitesini geliştirmesine engel olmuştur. Bu durum Rafsanjani döneminin savaş sonrası toparlanmayı önceleyen dış politikasının göstergelerindedir.

İran'ın Rusya ve Çin ile olan ilişkilerin temelini ise hem ekonomik çıkarlar ve hem de İran'ın silaha ve nükleer enerjiye olan ihtiyacı oluşturmuştur. Devrimden sonra ABD'nin uygulamaya başladığı İran'a yönelik olan silah satış ambargoları sebebiyle Rusya ve Çin İran'ın temel silah alım kaynağı haline gelmiştir. Ayrıca Orta

Asya ülkelerinin sahip olduğu zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının Avrupa'ya aktarımı ve nükleer enerji konularında da Rusya ve İran iş birliği içinde olmuştur (Bahgat 1998, 150). İran 1990 yılında Çin ile 1995 yılında ise Rusya ile nükleer iş birliği anlaşması imzalanmıştır. İran, Çin ile imzalanan anlaşma kapsamında 1991 yılında Çin'den gizlice uranyum tedarik etmiştir (Albright ve Stricker 2010, 5). Rusya ile yapılan anlaşma uyarınca ise Rusya 1 milyar dolar karşılığında İran-Irak Savaşı sırasında zarar gören Bushehr nükleer enerji santralini tamamlamayı ve İran Atom Enerjisi Teşkilatı'ndaki bilim insanlarını eğitmeyi taahhüt etmiştir (Kıbaroğlu 2006, 218). İran'ın, askeri harcamalarda azaltmaya giderken nükleer enerji konusunda aynı tavrı göstermeyip aksine kapasite artırımına gitmesi saldırgan kapasitelerini güçlendirmeye çalıştığına göstermektedir.

Rafsanjani döneminde özellikle Avrupalı devletler ile ilişkiler ilerletilmeye çalışılmıştır. Dönemin dış politikasının önemli unsurlarından diplomatik izolasyonu aşma ve ekonomik kalkınma ihtiyacı bu çabanın en önemli sebeplerindedir. Salman Rüşdi ve Mikonos Olayları² sebebiyle gerilemiş olan ilişkiler tarafların ekonomik çıkarlarına öncelik vermesi sayesinde görece onarılabildiği görülmüştür. 1992 yılında Avrupa Birliği Liderler Zirvesi'nde duyurulan "kritik diyalog" politikasına göre Avrupa Birliği İran'ı izole etmek yerine ikna yolunu tercih etmiştir. (Moshaver 2003, 294). AB'nin, ABD'nin "çifte çevreleme"³ politikasının tersi bir politika seçmesinde Avrupa'nın artan enerji ihtiyacı önemli rol oynamıştır (Şen 2013, 213).

---

² Birleşik Krallık vatandaşı olan Salman Rüşdi'nin "Şeytan Ayetleri" adındaki kitabının dine hakaret ettiği gerekçesiyle Humeyni 1989 yılında Rüşdi hakkında ölüm fetvası vermiş ve bu durum İran ile Avrupalı devletler arasındaki ilişkileri germiştir (New York Times 1989). Mikonos olayı ise 1992'de İranlı Kürt muhalifin Berlin'de Mikonos isimli bir restoranda İran istihbaratı ile ilişkili olan kişilerce suikast sonucu yaşamını yitirmesidir (Milliyet 1997).

³ ABD'nin 1993 yılında Irak ve İran'ı hedef alan yaptırımları içeren politikası (Lake 1994).

Hatemi 1997’de cumhurbaşkanı seçilmesiyle beraber Rafsancani dönemindeki diplomasi ve iş birliğine verilen önem ile öne çıkan pragmatik anlayış geliştiren ve devam etmiştir. Hatemi dönemi İran dış politikasının öne çıkan unsurları “dış ilişkilerde yumuşama (*detente*)” ve “medeniyetler arası diyalog” olmuştur (Rakel 2007, 179). Hatemi “reformist” kimliğiyle İran’ın uluslararası görünürlüğü ve itibarını arttırmaya çalışmıştır. 1998 yılında CNN kanalıyla röportaj yaparak İran’ın ABD ile olan ilişkilerini, kendi ifadeleriyle, “medeniyetlerin diyalogu temelinde geliştirmek” istediğini ifade etmiştir (Rakel 2007, 178). İran’ın yumuşama politikası hem AB hem de Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri tarafından olumlu karşılanmıştır. İran’ın Rüşdi hakkında verilen fetvanın Hümeyni’nin kişisel görüşü olduğunu ve devlet politikası olmadığını ifade etmesi AB’nin yumuşama politikasını olumlu karşılamasını sağlamıştır (Parsi 2007, 2004).

Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleriyle ilişkilerin gelişiminin temel sebebi ise İran’ın ideoloji temelli dış politika yerine pragmatik dış politika takip etmesidir. İran’ın Rafsancani dönemi ile başlayan ideolojiyi terk ederek pragmatik bir dış politika izleme iddiası her ne kadar devrimin ideolojik öğretilerinin geri plana atılması anlamına gelse de İran’ın ekonomik gelişimine ve diplomatik izolasyondan kurtulmasına katkı sağlamıştır. AB ile ilişkilerin tekrar geliştirebilmesi, İran’ı, uluslararası alanda kendisini izole etmek isteyen ABD ve İsrail’e karşı avantajlı bir konuma getirmiştir. Öbür tarafından Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile geliştirilen ilişkiler ise hem körfezdeki ticaretin güvene alınmasını ve dolayısıyla İran’ın ekonomisinin gelişmesini hem de İsrail ile ittifak halinde olan Türkiye’nin dengelenmesini sağlamıştır. Bir diğer ifadeyle, İran’ın ideoloji temelli bir dış politika anlayışını geri plana atması, zayıflamış olan materyal gücü sebebiyle koruyamadığı çıkarlarını diplomatik araçlar aracılığıyla koruyabilmesine olanak tanımıştır.

Soğuk Savaş sonrası dönemdeki İran dış politikasında belki de en önemli kırılmaya sebep olan olay 11 Eylül Saldırıları sonrası Afganistan ve akabinde Irak'ın ABD öncülüğünde işgal edilmesidir. Saldırıların ardından hem Cumhurbaşkanı Hatemi hem de Ruhani Lider Hamaney saldırıları kınamıştır (BBC News 2001). İran, bu saldırıları, Soğuk Savaş sonrası ekonomik kazanç ve uluslararası itibar için uyguladığı diplomasiyi ve iş birliğini ön plana çıkaran dış politika stratejisi için bir fırsat olarak görmüştür. Düşman olarak tanımladığı Taliban rejiminin 11 Eylül Saldırıların arkasındaki güç olan El-Kaide üyelerini ABD'ye teslim etmemesiyle doğan ABD'nin Afganistan müdahalesi ihtimali İran için olumlu bir gelişme olmuştur. İran ve ABD arka kapı diplomasisi başlatmış ve Taliban'a karşı Afganistan'daki Kuzey İttifakı'nı destekleme konusunda aynı tarafta yer almıştır (Şen 2013, 247-248). Ayrıca, Körfez Savaşı sonrası, İran'ın düşmanı olan Saddam rejiminin zayıflamış olması, İran'ı ABD'nin Taliban rejimini ortadan kaldırma isteğine olumlu bakmasına sebep olmuştur. Bir diğer ifadeyle, İran, ABD sayesinde önceden zayıflattığı batıdaki düşmanına ek olarak şimdi de doğusundaki düşmanını zayıflatma fırsatı yakalamıştır.

ABD Başkanı George Bush'un 29 Ocak 2002'de yaptığı bir konuşmada İran'ı, Irak ve Kuzey Kore ile birlikte değerlendirerek bu ülkeleri “şer eksenini” olarak tanımlaması ve bu ülkelere yönelik suçlamalarda bulunması, İran'ın Soğuk Savaş'tan beri uyguladığı dış politika anlayışında keskin bir dönüşümün ilk adımı olarak nitelendirilebilir. İkinci sebep ise bu sözlerden yaklaşık üç ay sonra ABD'nin Birleşik Krallık ile beraber Irak'ı işgal etmesidir. Irak'ın işgali, İran'ın ABD'ye yönelik olan tehdit algılamalarını arttırmış ve “yumuşama” politikasını zayıflatmıştır. Öbür taraftan, ABD'nin bu tutumu hem Hamaney hem de Hatemi tarafından kınanmış, ayrıca İran'daki reformist siyasetçileri de hayal kırıklığına uğratmıştır (Şen 2013,

250). İran, Irak'ın bu şekilde işgal edilmesine karşı çıkmıştır. İran Cumhurbaşkanı yardımcısı Muhammed Abtahi “ABD'nin Saddam'ı devirdikten sonra dikkatini Suriye ve İran'a çevireceğini” söylemiştir (Taremi 2005, 32). Değişen tehdit algılamaları ışığında, İran, dış politikasındaki yumuşama eğilimini ve söylemini bir kenara bırakmıştır. Afganistan'a müdahale ve ortak düşman algısıyla iyi ilişkiler geliştirmeyi umduğu ABD'nin kendisini düşman olarak tanımlaması İran'ın yıllardır güvenliği için önemli gördüğü uranyum zenginleştirme isteğini perçinlemiştir.

Hatemi döneminde ABD ile İran'ın ilişkilerini daha da kötüye götüren olay ise 2002 yılında yaşanmıştır. ABD'deki İran Ulusal Direniş Konseyi Temsilciliği bir basın toplantısında, Natanz'daki uranyum zenginleştirme ve Arak'taki ağır su üretim tesislerinin varlığını açıklayarak hem İran'ın gizli olarak uranyum zenginleştirme projelerine devam ettiğini hem de ABD'nin yaptırımlarına rağmen İran'ın nükleer silah elde etme konusunda ciddi gelişim kaydettiğini de ortaya çıkarmış oldu (Kibaroglu 2007, 237). Nükleer silah elde etme kapasitesinin gelişimine paralel olarak İran aynı zamanda balistik füze teknolojisini de geliştirmiştir. İran, Kuzey Kore'nin No Dong füzesinin yerli versiyonu olan 2000 km hareket menziline sahip Şahab-3 balistik füzesini geliştirmiş ve seri üretime hazır hale getirmiştir (Bahgat 2006, 312). Bir diğer ifadeyle ABD'nin yaptırımları İran'ın nükleer silah kapasitesi ve balistik füze geliştirme çabasını engelleyememiş. Bu durum ABD'nin İran'a yönelik sert bir politika benimsemesinin önünü açarken bu sert politika tavrından dolayı İran da bu durumu bir güvenlik problemi olarak görmüştür. Devrimden sonraki ABD düşmanlığından farklı olarak bu sefer ABD'nin hem Afganistan hem de Irak'ta yani İran doğu ve batı komşularında büyük bir askeri güç barındırıyor olması yani diğer bir ifadeyle İran'ı “çevrelemiş” olması İran'ın güvenlik kaygılarını en üst seviyeye çıkarmıştır. Bu güvenlik kaygısı kendisini İran'ın askeri harcamalarında

kısa sürede göstermiştir. 2003 yılında 8,6 milyar dolar olan İran'ın askeri harcaması, Irak'ın işgal edildiğinin ertesi yılı olan 2004'te 11,1 milyar dolara çıkmıştır (SIPRI 2018).

Sonuç olarak, Soğuk Savaş'tan sonra İran, İran-İrak Savaşı'nın ve Körfez Savaşı'nın yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırmayı amaçlayan bir dış politika stratejisi belirlemiştir. Ancak materyal gücü zayıflamış olduğu için güvenliğini çoğunlukla diplomasi, iş birliği ve ittifak araçlarıyla sağlamaya çalışmak zorunda kalmıştır. İdeolojik bir dış politika yerine pragmatik temellere dayanan bir dış politika uygulamaya çalışmıştır. Konvansiyonel ordusunu büyütmek ve geliştirmek yerine odağını nükleer silah ve balistik füzeler gibi saldırgan kapasitelere yöneltmeyi tercih etmiştir. Son olarak 11 Eylül Saldırıları sonrası ABD'nin Afganistan'ı ve Irak'ı işgali ile bu ülkelerde askeri olarak var olması dış politikasında kırılma yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durumu ulusal güvenliğine doğrudan tehdit olarak algılamış ve halihazırdaki dış politika stratejisini terk etmek zorunda kalmıştır.

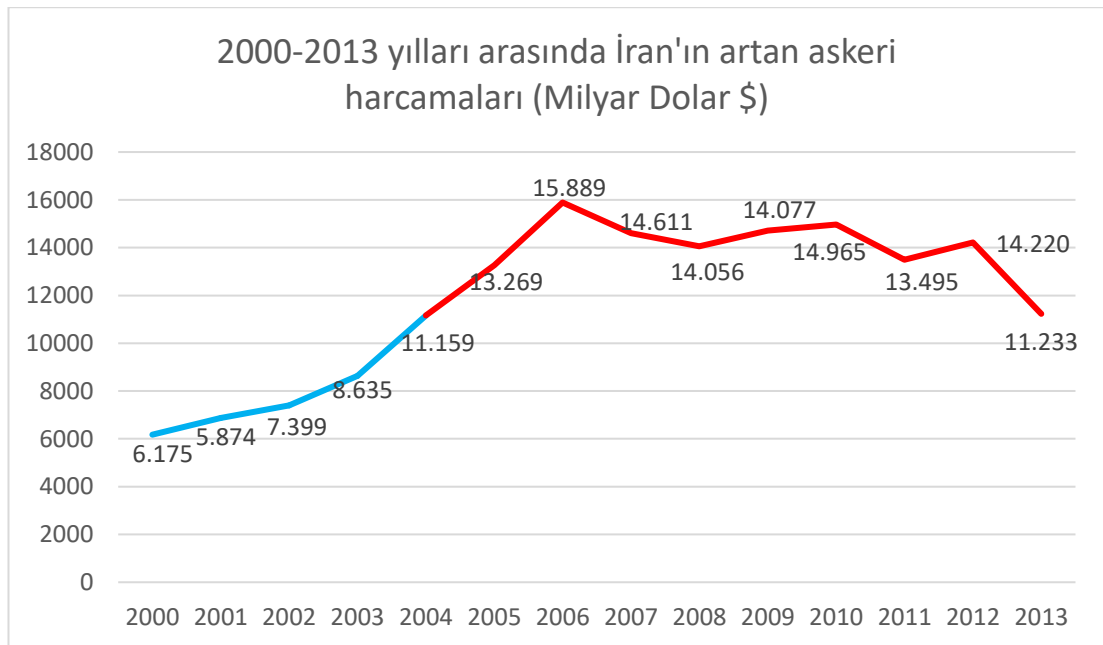
3.2.b. İran'ın Artan Askeri Kapasitesi ve Harcamaları

İran'ın askeri harcamaları ile ilgili, bu konuda araştırmalar yapan kuruluşlar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu durumun temel nedeni İran'ın askeri verilerinin şeffaf ve güvenilir olmamasıdır. Ayrıca İran'da iki farklı askeri yapı olması da verilerin değerlendirilmesini güçleştirmektedir. İran'da düzenli bir orduya ek olarak Devrim Muhafızları olarak bilinen bir askeri yapı bulunmaktadır. Düzenli ordu olan *Artesh* ile İslam Devrimi Muhafızları Ordusu arasında askeri örgütlenme açısından farklılıklar bulunmaktadır. Düzenli ordu kara, hava ve deniz kuvvetlerinden oluşurken Devrim Muhafızları ise kara, hava ve deniz kuvvetlerine

ek olarak gönüllülerden oluşan *Besic* isimli seferberlik kuvvetlerinden ve özel kuvvetler niteliğine sahip Kudüs Gücü'nden oluşmaktadır. Düzenli ordunun görevi ülkeyi korumak iken Devrim Muhafızları rejimi muhafaza etmek ile görevlidir (Yalçinkaya 2016, 518-519).

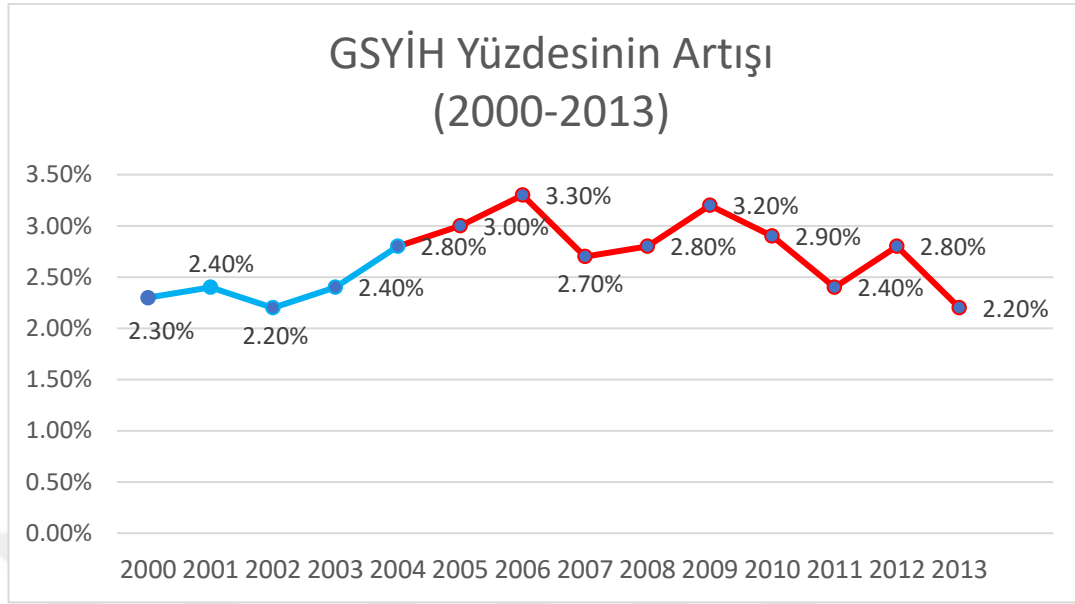
2005 yılından sonra, önceki yıllar ile karşılaştırıldığında, İran'ın askeri kapasitesinin gelişiminde ve askeri harcamalarının artışı büyük değişimler göze çarpmaktadır (Cordesman ve Harrington 2018, 224; SIPRI 2020). Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi, Rafsancani döneminde başlayan ve Hatemi döneminde de devam eden Batı ile İran arasındaki “yumuşama” denilebilecek dönemin de geride kalmasına yol açmıştır. Afganistan ve Irak'taki İran'ın tehdit algıladığı yönetimlerin devrilmesi İran için nüfuz alanını genişletme fırsatı doğurmuştur. Öte yandan, Afganistan ve Irak'taki ABD varlığı da İran için tehdit oluşturmaktaydı. Bu iki gelişme, Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesiyle beraber İran'ın askeri kapasitelerinde ve harcamalarında artış olmasının önünü açmıştır.

Şekil 3.1. SIPRI verilerine göre İran'ın askeri harcamaları (SIPRI 2020)

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere 2005 yılı itibariyle İran'ın askeri harcamalarında önceki yıllar ile karşılaştırıldığında ciddi bir artış başlamıştır. İran 2005-2013 yılları arasında savunmaya yıllık ortalama 14 milyar dolar civarında kaynak ayırmıştır. İran bu dönemde, yıllık ortalama askeri harcamalar açısından, 54 milyar dolar harcayan Suudi Arabistan, 17 milyar dolar harcayan Birleşik Arap Emirlikleri ve 15 milyar dolar harcayan İsrail'den sonra, 11 milyar dolar harcayan Türkiye'yi de geçerek Ortadoğu'da en fazla askeri harcama yapan ülke olmuştur (SIPRI 2020). Özellikle 2000'li yılların başından itibaren artmaya başlayan ham petrol fiyatları, ham petrol ihracatçısı olan İran'ın ekonomik alanda kazanç elde etmesini sağlamıştır. İran'ın 2000-2004 yılları arasındaki GSYİH'si yıllık ortalama 140 milyar dolar iken bu değer 2005-2013 yılları arasında yıllık ortalama 450 milyar dolardır (Dünya Bankası 2021). İran'ın ekonomik açıdan gelişmeye başlamasının askeri kapasitelerini geliştirmesine ve askeri harcamalarını arttırmasına olanak sağlaması, askeri harcamalarının GSYİH'ye oranında da gözlemlenmektedir. Grafikte görüldüğü üzere, 2005 yılından sonra İran'ın askeri harcamalarının GSYİH oranı %3 dolaylarında olmuştur.

Şekil 3.2. SIPRI Verilerine göre İran'ın Askeri Harcamalarının GSYİH Oranı (SIPRI 2020)

Her ne kadar askeri harcamaların miktarı ve GSYİH yüzdesi Suudi Arabistan, İsrail ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin gerisinde olsa da, bu rakamlara Devrim Muhafızları'nın paramiliter kuvvetleri dahil değildir. Konvansiyonel orduya ve harcamalarına ek olarak, Devrim Muhafızlarına bağlı *Besic* teşkilatının, 2005 yılındaki verilere göre 90 bin silahlı aktif üyesi, 300 bin yedek üyesi ve seferberliğe hazır 1 milyon gönüllüsü bulunmaktadır.⁴ Ayrıca 2010 yılındaki verilere göre 430 milyon dolarlık bir bütçeleri vardır (Alfoneh 2010, 62-65). Kudüs Gücü'nün ise personel sayısı ve bütçesi tam olarak bilinmemektedir.

İran, ekonomik alandaki gelişimine ve askeri harcamalarını arttırmasına rağmen sahip olduğu konvansiyonel silahların modernizasyonu ve yedek parça temini konusunda bu dönemde de sıkıntı yaşamaya devam etmiştir. Bu durumun temel sebebi ise İran'ın, kendisine uygulanan yaptırımlardan dolayı kısıtlı seviyede askeri anlaşmalar yapabiliyor olmasıdır. İran'ın 2005-2013 yılları arasında silahlı

⁴ Her ne kadar İran Devrim Muhafızları 2009 yılında 11.2 milyon gönüllünün olduğunu iddia etse de 2005 yılında Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi'nin yaptığı çalışma yukarıda verilen rakamları işaret etmektedir (Alfoneh 2010, 62-65).

kuvvetlerindeki personel sayısı yıllık ortalama 550-600 bin arasındadır (Dünya Bankası 2021). Ordunun 350 bini düzenli orduya, 125 binden fazlası ise Devrim Muhafızlarına bağlıdır (Cordesman 2010, 66-70).⁵ İran silahlı kuvvetlerinin envanterindeki konvansiyonel silahlar ise ambargo sebebiyle modernize edilememiş ve tersine mühendislik ile yerli imkanlarla üretilen silahlardan oluşmaktadır. Bu durum özellikle konvansiyonel anlamda İran için bir handikap oluşturmaktadır. Haldun Yalçınkaya bu durumu şöyle açıklamıştır;

“İran Silahlı Kuvvetleri'nin konvansiyonel silahlarında klasik bir savaşın gereksinim duyacağı kapasite sorunu bulunmaktadır. Ayrıca silah sistemlerinin modernizasyona tabi tutulmadığını belirtmek gerekir. Kara Kuvvetleri'nde Şah döneminde tedarik edilmiş olunan Amerikan F-14, F-5, F-4; Rus yapımı Su-24, Su-5, Su-25 ve MIG-29; Fransız Mirage ve Çin Yapımı F-7 savaş uçaklarına sahiptir. Hava Kuvvetleri'nde bakım sorunu bulunmakta olup, Batı menşeli uçaklarının ancak yarısına yakınının kriz durumlarında uçuş yetisine sahip olabileceği değerlendirilmektedir. Deniz Kuvvetleri ise, az sayıda su üstü büyük savaş gemisine sahiptir.” (Yalçınkaya 2016, 525).

Konvansiyonel anlamdaki dezavantaj, İran'ın füze kapasitelerini geliştirmesinde önemli bir etkidir. Ambargo dolayısıyla envanterini modernize edemeyen İran, ülke savunmasında, saldırıda ve başka ülkeleri caydırma konusunda önemli bir unsur olan füze kabiliyetlerini geliştirmek zorunda kalmıştır.⁶ Diğer bir ifadeyle, İran'lı liderler, balistik füzeleri “dengeleyeci” olarak görmüşlerdir (Bahgat 2019, 32).

İran'ın balistik füze geliştirme çabaları Şah dönemine kadar uzansa da asıl gelişim İran-İrak Savaşı'nın ardından yaşanmıştır. İran o dönemde de ambargolar sebebiyle ordusunun konvansiyonel kabiliyetlerini geliştirme ya da modernize etme

---

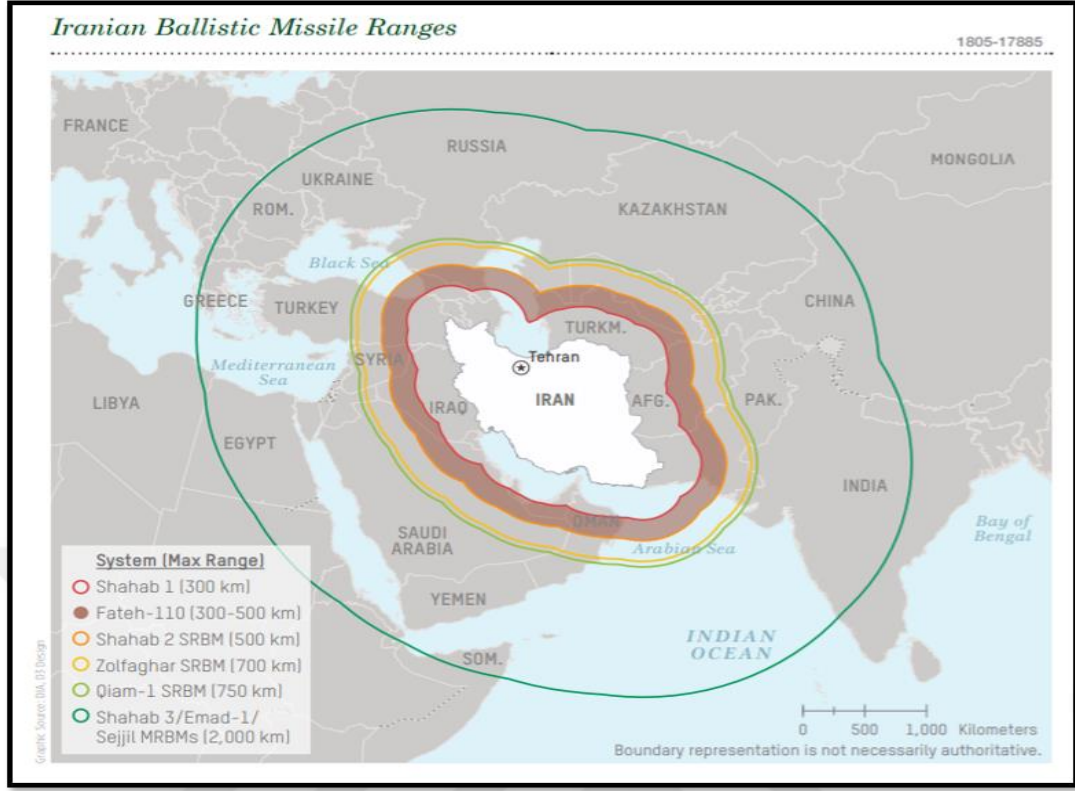
⁵ Cordesman'ın rakamlarına göre ise İran silahlı kuvvetlerinin toplam mevcudu 500-525 bin arasındadır (Cordesman 2010, 66-70).

⁶ Füze kabiliyetlerine ek olarak, İran, düşmanlarının ve rakiplerinin teknolojik üstünlükleri ile mücadele edebilmek amacıyla asimetrik savaş unsurlarına özellikle Devrim Muhafızları aracılığıyla önemli bir yatırım yapmıştır ve bölgedeki devlet-dışı aktörler ile işbirliği yapmıştır (Connell 2010, 70-75).

konusunda problemler yaşamaktaydı. Bundan dolayı özellikle füze kabiliyetlerini geliştirerek konvansiyonel eksikliğini kapatmayı hedeflemekteydi. İran, Rusya, Çin ve Kuzey Kore gibi ülkelerle geliştirdiği işbirlikleri ile balistik füze kabiliyetlerini geliştirmeye çalışmıştır.

İran'ın sahip olduğu ilk füze, İran-Irak Savaşı sırasında Libya'dan temin ettiği Scud B füzeleri olmuştur. İran savaş sonrası bu füzeyi modifiye ederek Shahab-1 kısa menzilli balistik füzelerini geliştirmiştir. İran, Shahab-1'den sonra 1998 yılında Shahab-2 (*Scud C*), 2003 yılında Shahab-3 (Kuzey Kore menşei *Nodong*), 2004 yılında Ghadr (modifiye edilmiş Shahab-3), 2008 yılında Sajjil ve 2010 yılında Qiam-1 (modifiye edilmiş Shahab-2) balistik füzelerini geliştirmiştir (Elleman 2010). Shahab-1 ve Shahab-2 füzeleri kısa menzilli iken Shahab-3, Ghadr-1 ve Sajjil füzeleri orta menzillidir. Kısa menzilli balistik füzeler Türkiye ve Suudi Arabistan'ın doğu illerine, Körfez ülkelerinin tamamına ve Pakistan'ın güney illerine kadar ulaşabilmektedir. Orta menzilli balistik füzeler Türkiye, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın başkentlerine yaklaşabilmektedir. Uzun menzilli balistik füzeler ise batıda Doğu Avrupa ve Balkanlara, kuzeyde Rusya'ya, doğuda Hindistan'ın büyük bir kısmına, Orta Doğu bölgesinde ise Mısır'a kadar ulaşabilmektedir. Ayrıca uzun menzilli balistik füzeler sayesinde Türkiye, Suudi Arabistan ve İsrail ülkelerinin tamamı İran'ın balistik füze kabiliyetinin saldırı yapabileceği alanlarının arasına girmiştir (Şekil 3.3.).

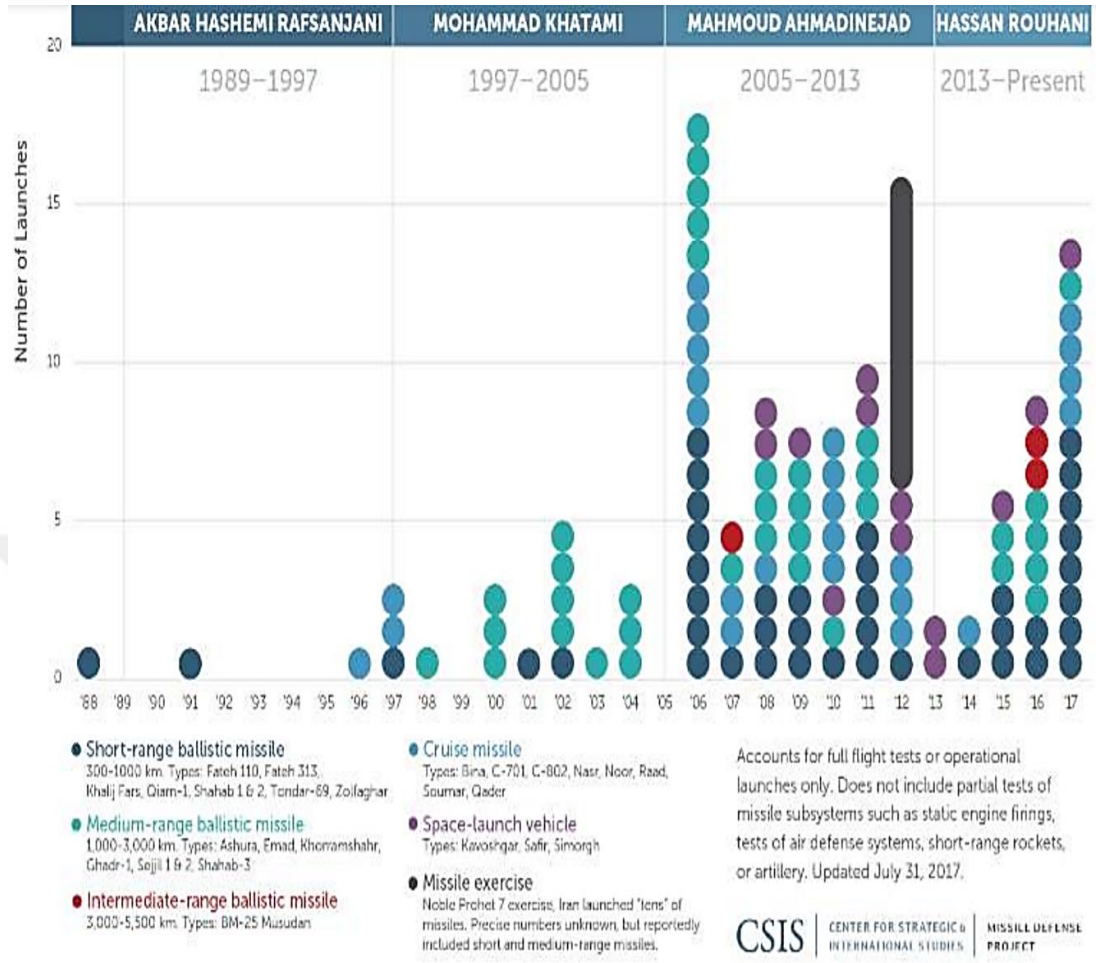
Şekil 3.3. İran'ın Balistik Füzelерinin⁷ Menzilleri (Elleman 2010)

İran, Ahmedinejad döneminde balistik füze kabiliyetlerini kıtalar arası seviyesine yükseltecek adımlar atarak belki de füze programındaki en önemli gelişimi kaydetmiştir. Sajjil füzelerinin, fırlatma süresini kısaltan ve kıtalar arası balistik füzelerin geliştirilmesine olanak sağlayan katı yakıt ile yapılmış olması ile 2009 yılında uzaya uydu gönderilmesi, "İran'ın tehdit oluşturma analizlerine yeni bir değişken ve bir soru işareti" eklemiştir (Yalçınkaya 2016, 527). Son olarak, İran'ın balistik füze programı devrim öncesi yıllara kadar uzansa da bu konudaki en büyük gelişimler Ahmedinejad döneminde yaşanmıştır. Önceki yıllar ile karşılaştırıldığında balistik füze kabiliyetlerindeki nicel ve nitel olarak en önemli gelişimlerin Ahmedinejad döneminde yaşandığı göze çarpmaktadır (Şekil 3.4.).

⁷ Görseledeki Emad ve Zolfaghar balistik füzeleri, sırasıyla, 2015 ve 2017 yıllarında geliştirilmiştir.

Şekil 3.4. İran'ın Füze Kabiliyetlerinin Gelişimi (Cordesman ve Harrington 2018, 224)

Genel olarak değerlendirildiğinde, İran'ın Ahmedinejad döneminde GSYİH'si, askeri harcamaları, askeri harcamalarının GSYİH oranı ve askeri kapasitesi artmıştır. Artan GSYİH'si ve askeri harcamaları çoğunlukla füze kabiliyetlerinin gelişimine katkı sağlamıştır. 2005-2013 yılları arasında konvansiyonel silahların modernize edilememiş olması ve asker sayısının sabit düzeyde kalması, artan askeri harcamaların, İran'ın caydırıcı gücünün odağı olan balistik füzelere yönelik olabileceğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, İran bu dönemde, askeri kapasitesini arttırırken konvansiyonel silahları değil balistik füzeleri tercih etmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde İran'ın askeri kapasitesini ve saldırgan kapasitelerini arttırmak için doğru bir tercih yaptığını söylenebilir. İran bu

kapasite arttırımı stratejisi sayesinde, 2000 km'den fazla menzilli balistik füze kabiliyetine sahip olup nükleer silahı olmayan dünyadaki ilk ve tek ülke konumuna gelmiştir (Elleman 2010).

3.2.c. İran'ın Uranyum Zenginleştirme Programı

İran'ın, Şah döneminde başlayan, İran-İrak Savaşı sonrasında devam eden ve 2000'li yıllarda ise önemli gelişimler kaydeden bir uranyum zenginleştirme programı bulunmaktadır. Özellikle 2002 yılında, İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'ndan (IAEA) gizlediği, Natanz şehrindeki uranyum zenginleştirme tesisinin ve Arak'taki ağır su üretim tesisinin ortaya çıkması 1990'lı yıllar boyunca ABD'nin yaptırımlarına rağmen İran'ın nükleer teknoloji konusunda önemli gelişimler kaydettiğini ortaya çıkarmıştır (Kıbaroğlu 2007, 237). IAEA 2003 yılında bu tesisleri denetleyerek İran'ın uranyum zenginleştirme programını durdurduğunu teyit etmiş olsa da İran 2006 yılında bu tesislerdeki çalışmalarını tekrar başlatmış ve IAEA'yı tesislerdeki süreçler ile ilgili bilgilendirmeyi durdurmuştur (Albright ve Stricker 2010).

Uranyum zenginleştirme ve hafif/ağır su üretim tesisleri ya da genel olarak nükleer teknoloji elektrik üretimi gibi barışçıl amaçlar için kullanılabilirdi gibi, aynı zamanda nükleer silah üretimi için de kullanılabilir. İran'ın nükleer teknoloji konusundaki çalışmalarında gizli adımlar atması ve IAEA'yı belirli dönemlerde sürecin dışına itmesi ve protokollere uymaması İran'ın uranyum zenginleştirme programının barışçıl olmayan amaçlar taşıdığı düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Gizli tesislerin ortaya çıkmasından üç yıl sonra Ahmedinejad yönetiminin nükleer teknoloji alanındaki çalışmalarına, balistik füze alanındaki çalışmalarına paralel

olarak hız kazandırması İran'ın uranyum zenginleştirme programının barışçıl olmama ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bu ihtimali güçlendiren veriler de bulunmaktadır.

2005 yılında ABD istihbaratı, İran'ın nükleer bir silahın temel bileşeni yapmaktan on yıl kadar uzakta olduğu sonucuna varmıştır (Bahgat 2006, 327). 2006 yılında ise İran Ulusal Direniş Konseyi⁸, bir nükleer bombanın uranyum kürelerini şekillendirmek için kullanılabilen ve İran'a ihracatı yasaklanmış olan sıcak izostatik pres makinelerinin Meşkindeşt şehrinin yakınlarındaki Malzeme ve Enerji Araştırma Merkezi'nde olduğunu ortaya çıkarmıştır (Jafarzadeh 2007, 151). Aynı yıl *New York Times*, ABD istihbaratının İran'ın uranyum zenginleştirme programının askeri boyut da içerdiği ile ilgili değerlendirmelerini haberleştirmiştir (Cordesman ve Kleiber 2007, 192). 2012 yılına gelindiğinde ise İran'ın uranyum zenginleştirme programı görece başarıya ulaşmış ve İran %20 oranında⁹ zenginleştirilmiş 189 kg uranyuma sahip olmuştur (UAEA Ağustos 2012, 4). Diğer bir ifadeyle, Ahmedinejad'ın 2005 yılında seçilmesinden 2013 yılındaki yeni nükleer anlaşmanın ilk adımlarının atıldığı zamana kadar, İran, önceki yıllarla karşılaştırıldığında uranyum zenginleştirme programında çok önemli ilerlemeler kaydedebilmiştir.

Uranyum zenginleştirme programından dolayı İran'a uygulanan ambargolar yüzünden İran'ın 1990'lı yılların başından beri hem ekonomik problemler yaşaması hem de ordusunu modernize edemiyor olması uranyum zenginleştirme programının sadece elektrik üretimi için olduğu iddiasını zayıflatan unsurlardandır. Henry Kissinger, örneğin, İran gibi büyük bir petrol üreticisi olan bir devlet için nükleer enerjinin kaynakların savurgan kullanımını olduğunu ifade etmiştir (Zarif 2007, 81).

---

⁸ Konsey aynı zamanda 2002'deki gizli tesislerin varlığını ortaya çıkarmıştır (Jafarzadeh 2017, 151).

⁹ Bu oran nükleer silah üretmek için gereken %90 oranındaki zenginleşmeden önceki kritik aşamadır (Udum 2012, 99).

Ayrıca, İran'ın uranyum zenginleştirme programının, balistik füze programı ve uzay programı ile paralel ilerlemesi ve İran'ın UAEA'ye karşı şeffaf olmaması, uranyum zenginleştirme programın barışçıl olmadığı şüphelerini arttıran unsurlardır. Son olarak ABD'nin UAEA büyükelçisi Kenneth C. Brill, İran gibi enerji sektörünün sofistike olduğu bir ülkede uranyum zenginleştirme programın İran ordusuyla sivil enerji sektöründen daha yakın bağlara sahip olmasının dikkat çekiciliğine vurgu yapmıştır (Jafarzadeh 2007, 125). Diğer bir ifadeyle, hem İran'ın uranyum zenginleştirme programının İran ordusu ile yakın ilişkisi hem de barışçıl amaçlarla uranyum zenginleştirilse dahi bunun ani bir siyasi kararla nükleer silaha dönüştürülme olasılığı, İran'ın uranyum zenginleştirme programını bir tehdit unsuru haline getirmektedir.

3.2.d. Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası

Koyu muhafazakar (*hard line conservative*) olan Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ile İran, Hatemi'nin Batı'ya yönelik uyguladığı yumuşama ve medeniyetler arası diyalog politikalarını sona erdirerek genel anlamda ofansif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Ahmedinejad'ın göreve geldiği yıl, Ayetullah Humeyni'nin sözlerine referansla "İsrail'in haritadan silinmesi" gerektiğini söylemesi İran dış politikasındaki değişimin ilk sinyali olarak yorumlanmıştır (The Guardian 27.10.2005).

Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olduğu dönemlerde İran, yaptırımlara rağmen uranyum zenginleştirme programına ve balistik füze kabiliyetlerini geliştirmeye devam etmiştir. Bölgesel bağlamda, Orta Doğu'da yaşanan gelişmelere aktif tepkiler vermiştir. Örneğin, Lübnan-İsrail Savaşı'na ve İsrail-Filistin

anlaşmazlığına İsrail'in karşısında olacak şekilde taraf olmuştur. Küresel ölçekte ise 2005 yılı İran'ın Afrika ve Güney Amerika ülkelerine yönelik politikalarında dönüm noktası olmuş ve bu ülkeler ile "Batı emperyalizmine karşı ortak tavır almak" bağlamında politikalar geliştirilmiştir (Pirsalami 2013, 104; Şeker 2017, 109). Direniş Ekseni¹⁰ ve Şii Hilali¹¹ kavramlarının Orta Doğu'daki etkilerinin tartışılmaya başlanmaları da bu döneme tekabül etmektedir.

Ahmedinejad yönetiminin dış politikadaki ofansif ve iddialı söylemleri ile eylemleri, İran'ın yayılmacı politikalar ile bölgesel güç olmayı hedeflediği yorumlarına sebep olmuştur. Örneğin, İran'ın 2005 yılından itibaren başlattığı 20 yıllık strateji planı İran'ın savunmasını ve caydırıcılığını arttırmayı, bölgede ABD'nin etkisine karşı diğer aktörlerle işbirliği yapmasını ve İran'ı bölgesindeki en güçlü bölgesel güç yapmayı hedeflemektedir (Barzegar 2009, 24-25; Korgeneral Ronald L. Burgess'in testimonisi 14.04.2010). Petrol fiyatlarının küresel bazdaki artışı, İran'ın düşmanı olan rejimlerin ABD tarafından bertaraf edilmesi ve Orta Doğu bölgesindeki İran'ın aktif biçimde dahil olarak nüfuz alanını genişletebileceği 2006 yılındaki Lübnan-İsrail Savaşı ve İsrail-Filistin uyuşmazlığı gibi olayların varlığı, İran'ın dış politikasındaki radikal değişime katkı sağlamış ve İran'ı bu dönemde karşılaştığı "elverişli stratejik ortamı" bölgesel güç olmak için değerlendirmeye itmiştir (Rahigh-Aghsan ve Jakobsen 2010, 559-561; Juneau 2015, 203-204).

İran'ın bölgesel güç olma amacı bağlamında koyu muhafazakar olan Ahmedinejad'ın izlediği iddialı ve ofansif dış politika sayesinde İran, 2005-2013 yılları arasında Orta Doğu bölgesindeki Suriye, Lübnan ve Irak üzerindeki nüfuzunu

---

¹⁰ İran, Suriye ve Hizbullah'ın da dahil olduğu, ABD'nin İran'ı "Şer Ekseni"nde tarif etmesinden sonra bu eksene karşı oluşturulan siyasi ittifak (Türk 2020, 75-96).

¹¹ Ortadoğu'da Şii çoğunluğun olduğu bölgeleri tarif eden, Körfez ülkelerini, İran'ı, Irak'ı, Suriye'yi ve Lübnan'ı da içererek hilal şeklini alan, jeopolitik terim/söylem (Barzegar 2008, 87).

önemli ölçüde güçlendirmiştir. Ahmedinejad yönetimi ayrıca özellikle İslam ve Şii kimlikleri üzerinden bölgedeki devlet dışı aktörler ve terör grupları ile işbirliğine giderek ve bu gruplara finansman desteği sağlayarak vekalet savaşları yürütmüştür (Korgeneral Ronald L. Burgess'in testimonisi 10.03.2011, 12). Sonuç olarak Ahmedinejad'ın özellikle İsrail ve ABD'ye yönelik tehditkar söylemleri ile yukarıdaki dış politika davranışları birlikte değerlendirildiğinde İran'ın bu dönemde agresif bir dış politika izlediği söylenebilir.

3.2.e. İran Tehdidinin Seviyesi

İran'ın Türkiye'ye oluşturduğu tehdidin seviyesinin düşük, orta ya da yüksek olduğunu belirlemek için, İran tehdidi ile ilgili yukarıdaki alt başlıklardaki veriler üzerinden, İran'ın toplam gücündeki ve saldırgan kapasitelerindeki artış, iki ülke arasındaki coğrafi yakınlık ve İran'ın saldırgan niyetlerinin olup olmadığı incelenecektir. İndikatörler kümülatif olarak değerlendirilerek tehdit seviyesi ölçülecektir. İran'ın Ahmedinejad döneminde uyguladığı dış politika, uranyum zenginleştirme programındaki gizli tesisleri ve bu konuda UAEA ile uzlaşmayı reddeden tutumu, Ortadoğu'daki terör gruplarına verdiği destek ve bölgesel güç olma vizyonu açılarından değerlendirildiğinde, saldırgan niyetlerin barındığı bir dış politikadır. Bu saldırganlık, Türkiye'ye doğrudan değil, bölgesel güç olma vizyonu doğrultusundaki söylemleri ve eylemleri nedeniyle dolaylı yoldandır. Komşu iki ülke olan İran ile Türkiye arasında 560 km uzunluğunda sınır vardır ve bu yakınlık sebebiyle İran'ın füze kabiliyetleri Türkiye'yi hedef alabilmektedir.

İran'ın toplam gücündeki artışta ise askeri kapasitelerin, askeri harcamaların ve GSYİH'in yükselişi öne çıkan unsurlardır. İran'ın konvansiyonel kabiliyetlerinde

bir gelişme olmamış olsa da konvansiyonel kabiliyetler yerine sofistike bir teknoloji olan füze kabiliyetlerinin gelişmiş olması askeri kapasiteler bağlamında toplam gücün arttığını göstermektedir. İran'ın GSYİH'si dramatik bir biçimde artmıştır. Askeri harcamalar ve bu harcamaların GSYİH yüzdeleri 2005-2013 yılları boyunca önceki yıllar ile karşılaştırıldığında ciddi bir biçimde artmıştır. Bütün unsurların artışı birlikte değerlendirildiğinde İran'ın toplam gücünde artış gözlemlenmektedir. İran'ın saldırgan kapasiteleri, Ahmedinejad döneminde büyük bir sıçrama yaparak gelişen sofistike füze kabiliyetleri ve uranyum zenginleştirme programı sayesinde artmıştır. Her ne kadar uranyum zenginleştirme programının barışçıl olma ihtimali olsa da programın, gelişmiş füze kabiliyetleri ile birlikte değerlendirildiğinde, nükleer silaha dönüşme ihtimali saldırgan kapasitelerin artışında çarpan etkisi yaratmaktadır.

	ASKERİ KAPASİTE		
	Askeri Harcama	Silah Alımı/Üretimi	Silah modernizasyonu
2000	1	1	1
2001	0	0	1
2002	0	0	1
2003	0	0	1
2004	1	1	1
2005	1	0	1
2006	1	1	1
2007	1	0	1
2008	1	1	1
2009	1	1	1
2010	1	1	1
2011	1	1	1
2012	1	1	1
2013	0	1	0
2014	0	0	1
2015	0	0	1

Tablo 3.1. İran'ın 2000-2015 Yılları Arasındaki Askeri Kapasitesi¹²

Kaynaklar: Veriler SIPRI 2020; Iranwatch 24.03.2020 kaynaklarından alınmıştır.

¹² Kodlama yapılırken, 1 ve 0 kodlamaları, sırasıyla, gelişim olup olmadığına bakılarak yapılmıştır.

	Askeri Kapasite	Saldırgan Kapasite	Ofansif Niyetler	Toplam ¹³
2000	1	1	1	3
2001	0	1	1	2
2002	0	1	0	1
2003	0	1	0	1
2004	1	1	0	2
2005	1	1	1	3
2006	1	1	1	3
2007	1	1	1	3
2008	1	1	1	3
2009	1	1	1	3
2010	1	1	0	2
2011	1	1	1	3
2012	1	1	1	3
2013	0	1	0	1
2014	0	1	0	1
2015	0	1	0	1

Tablo 3.2. İndikatörlerin Aldığı Değerlerin Toplamı Bağlamında Tehdit Seviyesi¹⁴

Kaynaklar: Veriler SIPRI 2020; Iranwatch 24.03.2020; The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy; Hürriyet 12.12.2011; Armscontrol 05.2021 kaynaklarından alınmıştır.

Yukarıdaki tablolara bakıldığında, balistik füze teknolojisinin verdiği avantaj ile İran'ın saldırgan kapasitesinin her yıl yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Her ne kadar böyle bir teknolojiye ve silaha bir kere sahip olmak saldırgan kapasitenin artışı için yeterli olsa da, İran, neredeyse her yıl hem teknolojiyi geliştirerek hem de yeni balistik füzeleri envanterine sokarak da saldırgan kapasitesini güçlendirmiştir (Iranwatch 24.03.2020). 2011 yılında, İran'ın, kendilerine bir saldırı olması durumunda Kürecik'teki radarı vuracaklarını ifade etmeleri dışında doğrudan Türkiye'yi hedef alan bir söylemi bulunmamaktadır (Hürriyet 12.12.2011).

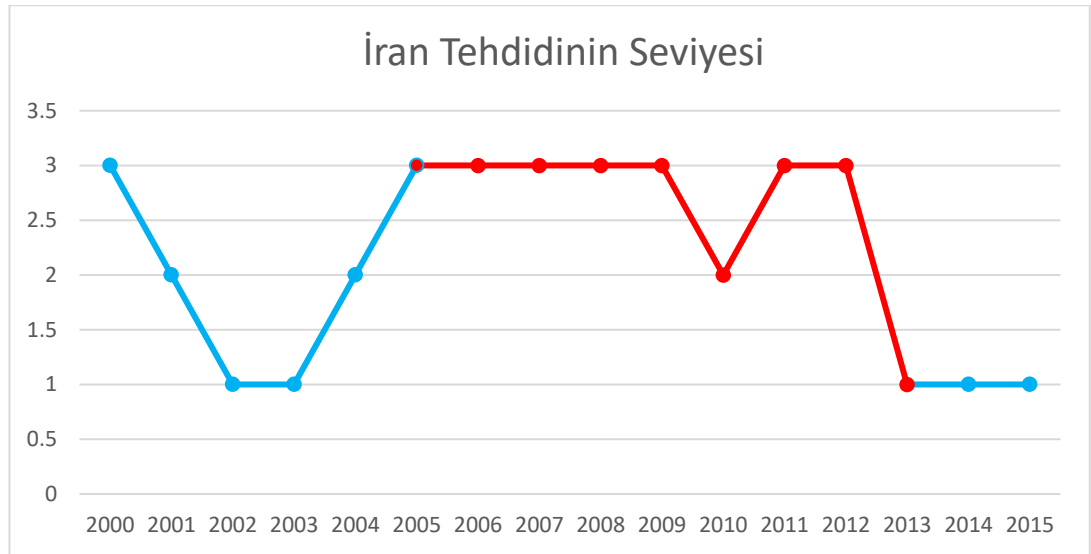
¹³ Coğrafi yakınlık indikatörü Türkiye ile İran komşu olduğu için toplama dahil edilmemiştir. Tablodaki toplamın üç olması tehdit derecesinin yüksek, iki olması orta, bir olması ise düşük olduğu anlamına gelmektedir.

¹⁴ Ofansif niyetler dışındaki indikatörler Tablo 3.1. ile benzer şekilde kodlanmıştır. Ofansif niyetler ise ofansif niyet barındıran söylemler ve eylemler olduğunda 1, olmadığında ise 0 olarak kodlanmıştır. Ayrıca ofansif niyetlerin açıklanması ek kısmında belirtilmiştir.

Bu bağlamda ofansif niyetleri, İran'ın salt söylemlerinden ziyade hem uranyum zenginleştirme ve balistik füze geliştirme konusunda takındığı tavır hem de küresel ve bölgesel dış politikasında izlediği agresif politikalar, diğer bir ifadeyle, eylemleri şekillenmiştir. Son olarak Tablo 3.2. aracılığıyla İran tehdidinin seviyesinin yılları içerisindeki değişimini de gözlemek mümkündür. Buna göre, 2010 yılı dışında 2005-2013 yılları arasındaki bütün yıllarda İran'dan yönelen tehdidin seviyesi, indikatörlerin aldığı değerlerin toplamı açısından değerlendirildiğinde yüksek çıkmaktadır.

Bağımsız değişken olan tehdidin seviyesinin ölçümünde kullanılan dört indikatörden toplam güç ve saldırgan kapasitelerde artış gözlemlenmiştir. Tehdit kaynağı olan ülkenin saldırgan niyetleri vardır. Son olarak iki ülke komşu olduğu için coğrafi yakınlık da söz konusudur. İndikatörlerin aldığı değerler kümülatif olarak değerlendirildiğin İran'dan Türkiye'ye yönelen tehdidin seviyesinin yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 3.5. İran Tehdidinin Seviyesi¹⁵

¹⁵ Grafikteki kırmızı renkli olan yıllar çalışmanın ilgilendiği tarih aralığı olan 2005-2013 yılları arasındaki tehdit seviyesini göstermektedir.

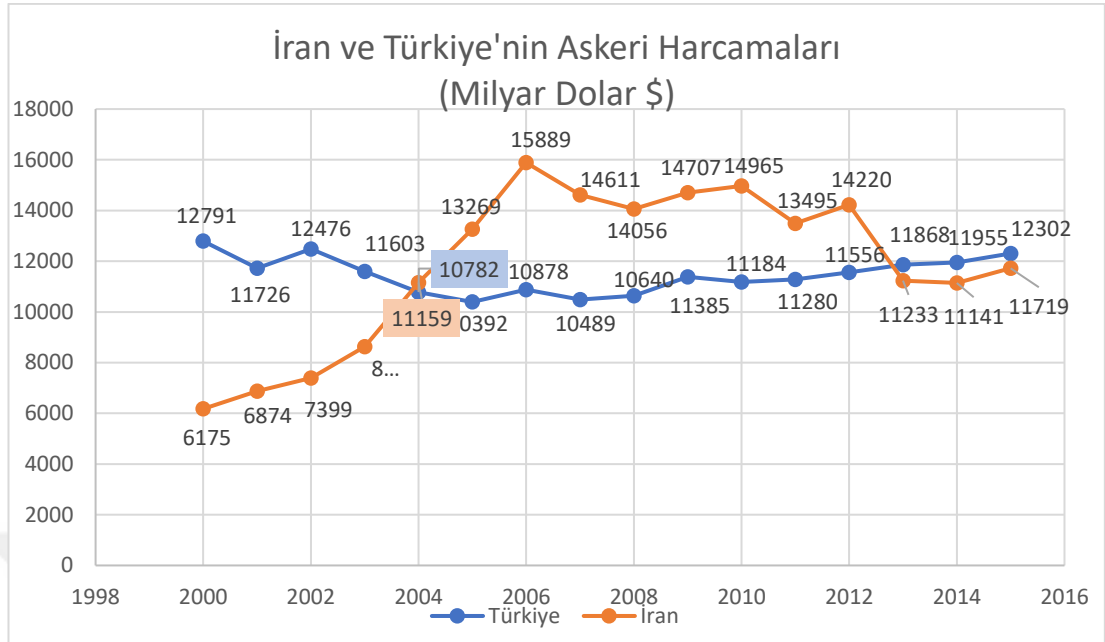
3.3. Türkiye'nin Cevabı

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye'nin İran'dan yönelen tehdide verdiği cevap incelenecektir. Bu doğrultuda Türkiye'nin iç ve dış dengeleme yapıp yapmadığı incelenecektir. İç dengeleme yapıp yapmadığı Türkiye ile İran'ın askeri dengesi kıyaslanarak ortaya çıkarılacaktır. Dış dengeleme yapıp yapmadığı ise Türkiye'nin İran'a karşı ittifak girişimleri içinde yer alıp almadığı ve/veya böyle ittifak girişimlerini hayata geçirmek için inisiyatif alıp almadığı incelenerek ortaya çıkarılacaktır. Son olarak yapılan dengelemenin yeterli olup olmadığı tartışılacaktır.

3.3.a. İç Dengeleme

Türkiye'nin 2005-2013 yılları arasındaki askeri harcamaları ve askeri harcamaların GSYİH yüzdesi İran ile karşılaştırıldığında İran'ın lehine dikkate değer farklılıklar bulunmaktadır. İran'ın askeri harcamaları ve harcamaların GSYİH oranı 2005 yılından itibaren dramatik bir biçimde artmış olmasına rağmen, Türkiye'de, askeri harcamalar ve askeri harcamaların GSYİH oranı açısından herhangi bir artış olmamıştır. 2005-2013 yılları arasında İran'ın askeri harcaması yıllık ortalama 14 milyar dolar, harcamaların GSYİH yüzdesinin yıllık ortalaması yüzde 2.8 iken Türkiye'nin askeri harcaması yıllık ortalama 11 milyar dolar, harcamaların GSYİH yüzdesinin yıllık ortalaması ise yüzde 2.2 olmuştur (SIPRI 2020). Diğer bir ifadeyle İran'ın askeri harcamaları artarken Türkiye'nin askeri harcamaları hem artmamış hem de harcamaların grafiği bu yıllar arasında yatay bir biçimde kalarak, Türkiye ile İran arasında yıllık ortalama 3 milyar dolarlık fark oluşmasına, diğer bir ifadeyle askeri dengenin İran lehine bozulmasına sebep olmuştur.

Şekil 3.6. SIPRI verilerine göre Türkiye ve İran'ın askeri harcamaları (SIPRI 2020)

Hem Türkiye'nin hem de İran'ın asker sayıları 2005-2013 yılları arasında yatay seyretmiştir. Türkiye'nin asker sayısı 610 bin civarında iken İran'ın 565 bin civarında olmuştur (Dünya Bankası 2021). İki ülkenin silah envanterinde ise kısıtlı değişiklikler yaşanmıştır. Türkiye 2005 yılında İtalya, İspanya, İngiltere ve Almanya'nın ortakları olduğu "Eurofighter Typhoon" savaş uçağı projesine ortak olarak davet edilmiş, ancak Türkiye projeye katılmamıştır (Yeni Şafak 27.09.2005). Türkiye, 2002 yılında "Sistem Geliştirme ve Gösterim" safhasına dahil olduğu F-35 savaş uçağı projesinin "Üretim, Destek, Sürekli İyileştirme" safhalarına ise 2007 yılında dahil olmuştur (Sputnik 06.04.2021). Ancak uçağın geliştirme safhaları devam ettiği için 2005-2013 yılları arasında ve sonrasındaki birkaç yıllık süreçte dahi bu uçakları envanterine katamamıştır. 2006 yılında Leopard 2A4 ana muhabere tankını envanterine katmış ve 2011 yılında son teslimatı gerçekleştirmiştir. 2007 yılında ise yerli tank projesi olan Altay tanklarının geliştirme süreci başlamıştır. İHA açısından ise Türkiye 2005 yılında ilgilenmeye başladığı teslimatı 2010'da tamamlanan İsrail yapımı Heron'lardan 7 adet satın alarak ve 2007 yılında yerli firma

olan Baykar'dan 200 adet Bayraktar Mini satın alarak bu sistemleri envanterine katmış ve sonraki yıllarda da bu teknolojiye yatırımlar yapmıştır (Düz 2020, 10). Son olarak, 2007 yılında imzalanan anlaşma sonrası ilk başarılı uçuşunu 2011 yılında yapan ATAK helikopterleri de 2014 yılında envantere girmiştir (NTV 10.06.2014)

2006 yılında, Türkiye İran'ın uranyum zenginleştirme programına devam etme kararının ardından hava savunma sistemi için arayışlara girmiş, kısa ve orta menzilli hava savunma sistemlerinin yerli imkanlarla üretilmesine, uzun menzilli hava savunma sisteminin ise dışarıdan satın alınmasına karar verilmiştir (Egeli 2019, 72). Bu doğrultuda Hisar adı verilen hava savunma sisteminin geliştirilmesine 2007 yılında başlanmış, 2009 ve 2011 yıllarında sözleşmeler imzalanmış ancak takip eden yıllar içerisinde envantere katılımı mümkün olmamıştır (Egeli 2019, 72). Uzun menzilli hava savunma sistemi için ise Türkiye 2007 ve 2008 yılları arasında Türkiye ve İsrail arasında karşılıklı üst düzey ziyaretler olmuş ve Türkiye'nin İsrail-ABD ortak yapımı Arrow-2 hava savunma sistemlerini alma ihtimali gündemde olmuştur (Jerusalem Post 11.11.2007; Evrensel 13.02.2008). Ancak Türkiye, 2010 yılındaki Mavi Marmara gemisine yönelik saldırının sonrasındaki dönemde, İsrail olan askeri anlaşmalarını askıya alarak hava savunma sistemi satın alma ihtimalini de ortadan kaldırmıştır (Haaretz 17.06.2010). Türkiye ayrıca 2009 yılında da hava savunma sistemi satın alımı ile ilgili bir çağrıda bulunmuş ve 2010 yılında ABD yapımı Patriot, Rus yapımı S-400, Çin yapımı FD-2000 için teklifler gelmiş, sonrasında ise Fransız-İtalyan yapımı SAMP/T için teklif gelmiştir (Kıbaroğlu 2019, 163). Türkiye 2013 yılında Çin yapımı FD-2000 hava savunma sistemini tercih etmiş olsa da satın alım gerçekleşmemiş ve 2015 yılında bu konudaki işbirliği süreci sona erdirilmiştir.

Son olarak 2010 yılında, NATO kapsamında, üye ülkelerin hava savunma kabiliyetlerinin güçlendirilmesini öngören bir füze kalkanı projesi devreye

sokulmuştur ve bu kapsamda 2011 yılında Kürecik'e de bir radar sistemi yerleştirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, NATO aracılığıyla hava savunma kabiliyetini güçlendirmiştir. Ancak sistemin tamamen kullanıma hazır hale gelmesi için en az on yıl gerekmektedir ve kullanıma hazır hale geldiğinde de Türkiye'nin doğusunun ve güneydoğusunun büyük kısımlarını yeterli biçimde koruyamayacaktır (Kibaroglu 2019, 163). Bu açıdan Türkiye'nin hava savunma kabiliyetini dolaylı yoldan arttıran bu gelişme halihazırdaki tehditler için kısa ve orta vadede bir çözüm sunamamaktadır.

Özetlemek gerekirse, Türkiye bu dönemde İHA teknolojisini geliştirmeye çalışmış, yerli tank projesini başlatmış, kısa ve orta menzilli hava savunma sistemleri geliştirme kararı almış ve geliştirmeye başlamıştır. Uzun menzilli hava savunma sistemini dışarıdan almaya çalışmış ancak neticelendirememiştir. Beşinci nesil savaş uçakları için ise önemli bir ortaklığın içerisinde yer almıştır. Ancak 2005-2013 yılları arası ve sonraki birkaç yıl da dahil olmak üzere envanterine sadece ana muharebe tankı ve insansız hava araçları katabilmiştir. Öte yandan, İran ise 2005-2013 yılları arasında neredeyse her yıl (Şekil 3.4) balistik füze kabiliyetlerinde kayda değer gelişmeler kaydetmiş ve 2000 km menzile sahip balistik füze geliştirmiştir. Diğer bir ifadeyle, aynı yıllar içerisinde İran, Türkiye'nin her yerini vurma kabiliyeti olan bir balistik füze geliştirmiş, ayrıca kısa menzilli bir balistik füzesini seri üretime alabilmiştir.¹⁶ Ancak Türkiye, bu kapasite artışına yönelik savunma sistemleri edinerek karşılık vermeye çalışmışsa da hem kendisi bir sistem geliştirememiş hem de satın alamamıştır. Bu bağlamda, Türkiye spesifik olarak balistik füzeleri engellemeye yönelik de herhangi bir kapasite artırımına gidememiştir.¹⁷ Son olarak

---

¹⁶ İran bu dönemde Qiam-1 balistik füzelerinin seri üretimlerine başlamıştır (Iranwatch 24.03.2020).

¹⁷ Steven Lobell'in tanecikli dengeleme teorisine (*granular theory of balancing*) göre devletler tehditlere karşı "tanecikli" dengeleme yapmayı tercih edebilirler. Diğer bir deyişle, bütün kapasiteyi

iki ülkenin de hava kuvvetleri envanterindeki savaş uçaklarının sayılarında değişiklik olmamış, yeni uçaklar envantere katılmamıştır.¹⁸

Son olarak İran'ın askeri doktrinine değinmek gerekmektedir. İran hem rejimi hem de ülkeyi korumak için savunma odaklı ve caydırıcılığa dayanan, balistik füzeleri ve asimetrik savaş unsurlarını önceleyen ve terör örgütlerine destek vererek düşmanlarını ve rakiplerini elimine etmeyi amaçlayan bir askeri doktrine sahiptir (Wehrey ve diğerleri 2009, 40; Connell 2010, 70-75; ABD Savunma İstihbarat Teşkilatı Raporu 2019, 22; Jones 2020, 27). Ancak her ne kadar İran'ın askeri doktrini savunma amaçlı ve düşmanlarını caydırma odaklı olsa da İran'ın 2005-2013 yılları arasında kapasitesinde dikkate değer bir artış olmuştur. Türkiye ise İran'ın artan askeri kapasitesine karşı, onu dengeleyecek kadar kendi kapasitesini arttırmaya gitme konusunda başarılı olamamıştır. Belirli alanlarda araştırma geliştirmelere ve satın alma süreçlerine başlamış olsa da bunları uzun bir süre boyunca nihayete erdiremeyerek kapasitesini arttıramamıştır. Türkiye'nin askeri harcamaları, harcamaların GSYİH'ye oranı ve asker sayısı değişmemiş, envanterinde ise kısıtlı artış görülmüştür. Askeri dengenin kıyaslanması sonucu Türkiye'nin İran'ın artan askeri kapasitesine yeterli cevap vermediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye, İran tehdidine karşı iç dengeleme yapamamıştır.

---

arttırmaktansa, tehdit algıladığı ülkenin kendisine zarar verebileceği kabiliyetlerine yönelik bir dengeleme yapabilirler (Lobell 2018, 602).

¹⁸ Önceki bölümlerde aktarıldığı üzere, 2005-2013 yılları arasında, İran'ın konvansiyonel ordusunu ambargolar sebebiyle modernize edemediğini, Türkiye'nin ise görece modern bir savaş uçağı filosuna sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

3.3.b. Dış Dengeleme

Türkiye'nin İran'a yönelik bir ittifakın içinde yer alması ya da böylesi bir ittifak girişimini hayata geçirmek için inisiyatif alması durumunda ilişkiye geçeceği ülkeler, İran'ı tehdit olarak gören ABD, İsrail, Azerbaycan, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinden oluşmaktadır. Bundan dolayı Türkiye'nin etkin bir dengeleme davranışı sergileyip sergilemediği bu ülkeler ile İran'a karşı bir ittifak oluşturup oluşturmadığı incelenerek ortaya çıkacaktır.

ABD'nin 1979 yılından beri İran ile diplomatik ilişkileri bulunmamaktadır. 2002 yılında ABD Başkanı Bush İran'ı "şer eksenli" içerisinde tanımlamıştır (Bush 2002). ABD, İran'ın uranyum zenginleştirme programının nükleer silah amacı taşıdığını düşünmekte, bunun önemli bir tehdit olduğunu vurgulamakta ve buna göre bir tavır takınmaktadır (Korgeneral Ronald L. Burgess'in testimonisi 14.04.2010). Türkiye ise İran'ın nükleer silah sahibi olmasına karşı olurken aynı zamanda İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerji kullanma hakkına vurgu yapmaktadır. Örneğin 2008 yılında Başbakan Erdoğan İran'ın elektrik üretimi için nükleer enerji kullanma hakkı olduğuna vurgu yapmıştır (Kıbaroğlu ve Çağlar 2008, 65).

ABD ve Türkiye İran tehdidine nasıl cevap verileceği konusunda farklılaşmaktadır. Şaban Kardaş'ın belirttiği üzere, Türkiye, İran sorununun askeri enstrümanlar devreye sokularak çözülmesine, bölgede istikrarsızlık çıkaracağı için karşı çıkmaktadır (2011, 43). Bu bağlamda, Türkiye, ABD'nin İran'ın uranyum zenginleştirme programına yönelik sert politikasına, sert bir politikanın Ortadoğu için olumsuz sonuçlar üretecek olmasından dolayı tepki göstermiştir (Kardaş 2010, 129). Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin bu sorunu çözerken kullanmak istediği metot ve araçlar ile ABD'ninkiler farklılaşmaktadır. Örneğin, 2010 yılındaki füze kalkını

projesinde Türkiye, İran'ın tehdit olarak tanımlanmasına karşı çıkmıştır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, projenin gündemde olduğu 2010 yılında, bir ay arayla yaptıkları açıklamalar ile İran'ın tehdit olarak tanımlanmasına karşı olduklarını ifade etmişlerdir (T24 16.10.2010; Hürriyet 19.11.2010). Ayrıca Davutoğlu 2011 yılında Meclis'te füze kalkanı projesi hakkında bilgilendirme yaparken komşu ülkelerin tehdit olarak açıklanmaması ile ilgili "böyle bir tanımlamama olmaması için tüm diplomatik görüşmeleri yaptık" ifadeleriyle buna karşı olduklarını yinelemiştir (Cumhuriyet 5.10.2011).

Kıbaroğlu'na göre, Türkiye'nin İran'ın yazılı metinlerde tehdit olarak tanımlanmasına karşı çıkmasının sebebi Türkiye'deki dış politika yürütücülerinin İran'ın bu durumu füze kabiliyetlerini geliştirmek için bir gerekçe olarak kullanabileceği yönündeki düşüncesiydi (2013b, 232). Ayrıca Kürecik'teki radar istasyonunun önemli bir hedef olması ve Avrupa'ya yönelik herhangi bir saldırının önlenmesi durumunda önlemin füze Türk toprakları üzerindeyken yapılacak olması Türkiye'yi "açık hedef" yapmaktadır. (Tağma, Müftüler-Baç ve Uzun 2013, 90). Diğer bir ifadeyle, ABD'nin öncülüğünde geliştirilen füze kalkanı projesi Türkiye'ye de görece bir koruma sağlayacak olsa da Türkiye için güvenlik açısından maliyetleri yüksek bir projedir. Bundan dolayı, her ne kadar radar yerleştirilmiş ve bu durum İran ile bir gerilime yol açmış olsa da yukarıda da bahsedildiği üzere Türkiye İran'a yönelik sert bir girişim içinde yer almaktan kaçınmaya çalışan bir davranış sergilemiştir. Bir diğer ifadeyle, Türkiye, ABD'den farklı yöntemler ile İran sorunu ile ilgilenilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu farklı politika eğilimleri, Türkiye ile ABD'nin İran tehdidi konusunda ortak bir politika üretmesine, İran bağlamında ittifak yapmalarına engel olmaktadır.

İran'dan tehdit algılayan bir diğer ülke olan İsrail ile Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki askeri, siyasi ve ekonomik açılardan yakın olan ilişkileri, 2000'li yıllarından başından itibaren görece zayıflamaya başlamıştır. Her ne kadar ilişkilerin askeri ve ekonomik boyutları bir süre daha devam etse de örneğin 2002 yılında Türk tanklarının modernizasyon projesi için İsrail'li bir firma ile anlaşılmış olsa da askeri ilişkiler de süreç içerisinde önceki yıllara göre zayıflamış ve ilişkilerin ekonomik boyutu öne çıkmaya başlamıştır (Tür 2009, 24). İlişkilerin gerilemesinde İsrail'in Filistin başta olmak üzere bölgesindeki saldırgan tutumları ve Türkiye'nin değişen bölge politikaları önemli roller oynamışlardır.¹⁹ Örneğin, 2004 yılında İsrail'in Refah'taki mülteci kampına yönelik olan operasyonu sırasında ve 2006 yılındaki Lübnan Savaşı'nda sivillere uyguladığı şiddet Türk karar alıcılar tarafından sert bir biçimde eleştirilmiştir (Tür 2009, 25-27). İsrail tarafında ise, 2006 yılında Hamas'ın Türkiye ziyareti de İsrail tarafından sert bir biçimde eleştirilen bir olay olmuştur (Balcı 2011, 130). Ancak aynı süreçler içerisinde, İsrail Başbakanı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) konuşma yapması ve İsrail ve Suriye arasındaki barış görüşmelerinde Türkiye'nin arabuluculuk rolü üstlenmesi gibi tarafların birbirlerine yönelik sert eleştirilerine ek olarak ikili ilişkiler açısından önemli olabilecek gelişmeler de yaşanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı 21.05.2008). Ancak 2008 yılında İsrail'in Gazze'ye yönelik başlattığı askeri hareket Türkiye-İsrail ilişkilerinde öncekilerden farklı bir gerginliğe yol açmıştır²⁰ ve bu sefer taraflar gerginliği azaltmak için gereken adımları atmamıştır (Kardaş 2011, 13). Oluşan

---

¹⁹ Ali Balcı ve Tuncay Kardaş'a göre ise Türkiye-İsrail ilişkilerinin 2000'li yıllarda gerilemeye başlaması, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinde askerinin İsrail ile olan ittifakı araçsallaştırmasına karşılık sivillerin verdiği tepki ile ilgilidir (2012, 115-116).

²⁰ Operasyonun başladığı 27 Aralık 2008 tarihinden 5 gün önce İsrail Başbakanı'nın Ankara ziyareti sırasında operasyondan bahsetmemesi hem dönemin Başbakanı Erdoğan hem de Dışişleri Bakanı Ali Babacan tarafından eleştirilmiş, Türkiye'nin "iyi niyetine ve arabuluculuk faaliyetlerine saygısızlık" olarak görülmüş, ayrıca operasyon sert bir dille kınanmıştır (Tür 2009, 27-28).

gerginliği, 2009 yılındaki Davos Krizi, ardından Ocak 2010 yılındaki alçak koltuk krizi ve son olarak Mayıs 2010 Mavi Marmara saldırısı gibi gelişmelerin takip etmesi iki ÷lke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiştir.

Mavi Marmara saldırısını araştırmak üzerine kurulan Palmer Komisyonu'nun hazırladığı Palmer Raporu, Türkiye'nin talepleri arasından sadece tazminatı haklı bulmuş ancak özür dilenmesi ve Gazze üzerindeki ablukanın kaldırılması hususlarında Türkiye'nin isteklerini haksız bulmuştur (Palmer Raporu 2011). Bunun üzerine Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin, İsrail'e, ilişkilerin ikinci katip seviyesine indirilmesi ve askeri anlaşmaların askıya alınmasını gibi yaptırımları da içeren bir dizi yaptırım uygulayacağını açıklamıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı 02.09.2011). Başbakan Erdoğan ise raporun Türkiye için "tam bir hayal kırıklığı yarattığını" ve "üç şart yerine getirilmediği sürece Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesinin mümkün olmadığını" ifade etmiştir (TRT Haber 23.09.2011). 2013 yılının mart ayında İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ABD Başkanı Barack Obama'nın aracılığıyla Erdoğan'dan özür dilemiştir (BBC News Türkçe 22.03.2013). Ancak Erdoğan'ın İsrail'e yönelik tutumu değişmemiş ve Ağustos 2013'te Erdoğan, İsrail'i Mısır'da Mursi'ye yönelik yapılan askeri darbenin arkasında olmakla suçlamıştır (Hürriyet 20.08.2013). Son olarak İsrail ile normalleşme anlaşması 2016 yılında imzalanmıştır (Al Jazeera 31.08.2016).

Özetlemek gerekirse, 2005-2008 yılları arasında Türkiye-İsrail ilişkileri, karşılıklı sert eleştirilerin ancak aynı zamanda belirli alanlarda da devam edebilen işbirliklerinin beraber olduğu yıllar olmuştur. Bu yıllar arasında askeri ilişkilerin görece devam edebiliyor olması Türkiye'nin kapasitesini arttırabilmesi açısından faydalı olmuştur. Ancak bu ilişki, özellikle Ahmedinejad'ın İran'da cumhurbaşkanı seçildiği 2005 yılından sonra İran'dan tehdit algılaması artış gösteren İsrail'in,

Türkiye ile anlaşarak İran'a karşı bir ittifak kurmasını sağlayamamıştır. 2008 yılında İsrail'in Gazze hareketına yönelik Türkiye'nin benimsediği dönüm noktası niteliğindeki tavra ek olarak 2011 yılına kadar iki ülke arasında yaşanan krizler ise ikili ilişkilerdeki gerginliklerin tırmanmasına sebep olmuş ve ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. İlişkilerdeki bu alt seviye 2013 yılında dilenen özre rağmen devam etmiştir. Diğer bir ifadeyle, 2008-2013 yılları arası Türkiye-İsrail ilişkileri açısından oldukça olumsuz geçmiştir. Bu yıllar arasındaki olumsuz gelişmeler, iki ülke arasında İran'a karşı oluşabilecek bir ittifakı olanaksız kılmıştır. Ancak bu noktada iki ülke arasındaki ilişkilerin genel olarak gerilemesine ve kopma noktasına gelmesine rağmen ekonomik ilişkilerin ilerlemesini diğer bir ifadeyle ekonomik ilişkilerin kompartmantalize edilmesini örnek göstererek İran'a karşı bir ittifakın neden kompartmantalize edilerek gerçekleşmediğini sorgulamak gerekmektedir. Bunun sebebi, ekonomik ilişkilerin devamlılığını iki tarafın da istiyor olmasına karşın Türkiye'nin İsrail ile İran'a karşı bir ittifak girişimde olmak istememesidir. 2011 yılında İsrail Stratejik İşler Bakanı Moshe Ya'alon'un Türkiye'yi Hamas ve İran ile işbirliği yapmak ile suçlaması bu isteksizliğinin bir göstergesi niteliğindedir (The Jerusalem Post 09.08.2011). Diğer bir ifadeyle, Türkiye, İsrail ile ittifak oluşturmak bir yana bölge politikaları konusunda İsrail'in politikalarına zıt politikalar benimsemiştir.

İran'dan tehdit algılayan bir diğer devlet olan Azerbaycan ile Türkiye'nin ilişkileri, Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı ve Azerbaycan'ın kurulduğu günden bu yana olumlu seyretmiştir. İki devlet arasındaki etnik bağlara ek olarak Ermenistan'ın Dağlık-Karabağ bölgesini işgal ettiği sırada Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olması ve sonrasında Ermenistan ile olan sınır kapılarını kapatması ve Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji bağlamındaki işbirlikleri iki ülke arasındaki ilişkileri

olumlu anlamda perçinlemiştir. 2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'ın bir kısmını işgal ettiği bir dönemde Türkiye ile Ermenistan arasında başlayan ilişkiler ise Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. 2008 ve 2009 yıllarında Türkiye ile Ermenistan arasındaki futbol maçlarına karşılıklı olarak iki ülkenin cumhurbaşkanlarının katılması “futbol diplomasisi” olarak adlandırılmıştır (BBC News Türkçe 15.10.2009). Türkiye ayrıca Ermenistan ile “Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü” imzalamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı 31.08.2009). Ancak Türkiye'nin bu girişimleri Azerbaycan tarafından olumsuz karşılanmış ve sert biçimde eleştirilmiştir. Azerbaycan, Bakü'deki Türk şehitliğinde ve Bakü'deki faaliyet gösteren Türk şirketlerinde asılı olan Türk bayraklarını indirmiş, ayrıca Rusya'nın Türkiye'den de geçecek olan Nabucco Projesi'ne alternatif olarak oluşturacağı projeye destek vereceğini açıklamıştır (Hürriyet 19.10.2009). Bunlara ek olarak, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Nisan 2009'da İstanbul'da yapılan Medeniyetler İttifakı'nın toplantısına gelmemiş, aynı ay içerisinde Moskova'da Medvedev ile görüşmesinde, Türkiye ile Ermenistan arasındaki görüşmeleri “Politikamızı bölgedeki yeni gerçeklere uyarlama hakkımızı kullanacağız” ifadeleriyle değerlendirmiştir (Demirağ 2014, 75). Her ne kadar hem Nisan 2009'da hem de Eylül 2009'da verdiği demeçlerde Erdoğan Türkiye'nin Ermenistan ile sınırlarını açmasını Dağlık Karabağ sorununun çözümüne bağladıklarını ifade etse de Azerbaycan'ın Rusya ile o dönemdeki yakınlaşmasını engelleyememiştir (Hürriyet 11.04.2009; BBC News Türkçe 04.09.2009).

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki gerileme ve akabinde iki ülkenin farklı işbirliklerini tercih etmesi, İran'a karşı bir ittifak oluşturmayı engelleyici etkenler olmuştur. Ancak Azerbaycan'ın İran'dan algıladığı tehdidin boyutlarının değerlendirilmesi de neden Türkiye-Azerbaycan arasında İran'a karşı bir ittifak

oluşmadığını gösterecektir. Azerbaycan'ın Şii nüfuslu ve seküler bir ülke olması, sınır komşusu olan ve dini rejimini ihraç etme politikasına sahip İran'dan uluslararası sistem kaynaklı olarak algıladığı tehditlere ek olarak rejim tipi kaynaklı da tehdit algılamasına sebep olmuştur. Ayrıca, Azerbaycan, hem İran'a yönelik askeri bir harekât olduğu taktirde kendi ülkesinin İran tarafından hedef alınma ihtimalinden korkmaktadır hem de İran'a karşı bir ittifakın içinde bulunarak güney komşusu ile ilişkilerinin kötüye gitmesini istememektedir (Lindenstrauss 2015, 74). Keza İsrail Cumhurbaşkanı Simon Peres'in 2009 yılında Bakü'ye yaptığı ziyareti İran Genelkurmay Başkanı "yanlış adım" olarak nitelendirmiş ve Azerbaycan'ı "dostça davranmamak" ile suçlamıştır (Lindenstrauss 2015, 74). Bu sebeplerden dolayı Azerbaycan İran'a karşı sert bir ittifak girişiminin içinde yer almamayı tercih etmektedir. Son olarak, çalışmanın tarih aralığındaki yıllar arasında, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan sorunlar, Türkiye ile Ermenistan'ın ve Azerbaycan'ın ile de Rusya'nın yakınlaşması da İran karşı oluşabilecek bir ittifakın gerçekleşmesine engel olmuştur.

Suudi Arabistan'ın da dahil olduğu Körfez ülkeleri, Türkiye'yi İran'ı dengelemek için önemli bir güç olarak görmüşlerdir. Bu doğrultuda Körfez ülkeleri bazı girişimlerde bulunmuştur. Suudi Arabistan Kralı 2006 ve 2007 yıllarında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaretlerin ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi bağlamı bir yana, önemli bir diğer tarafı ise Suudi Arabistan'ın İran'ın dengelenmesi konusunda Türkiye'nin desteğini kazanmayı amaçlamasıydı (Larrabee 2011, 693). Ancak Türkiye bu noktada dengeli bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Türkiye İran konusunda örneğin Irak'taki güç boşluğunu İran'ın doldurması konusunda Körfez ülkeleri ile ortak kaygılar taşısa da İran ile enerjiyi de kapsayan önemli ekonomik ilişkileri ve Kürt meselesi konusunda ortak çıkarları da bulunmaktadır. Dolayısıyla

Türkiye ABD örneğinde olduğu gibi İran'a yönelik sert girişimleri desteklememeyi tercih etmektedir. Her ne kadar, Türkiye, 2008 yılında Körfez İşbirliği Konseyi ile askeri anlaşmaları da içeren bir mutabakat zaptı imzalamış olsa da kendisini körfezdeki ülkelerin garantörü olarak görmemiş, diğer bir ifadeyle İran'ın dengelenmesine dahil olmamıştır (Altunışık ve Martin 2011, 576). Ayrıca anlaşmalara ek olarak, Türkiye, Körfez İşbirliği Konseyi ile arasında “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (*High Level Strategic Cooperation Council*)” kurmuş ancak her iki aktörün de dış politikada ekonomiyi öne çıkaran yaklaşımları ilişkilerin baskın faktörünün ekonomi olmasına sebep olmuştur (Kardaş 2012, 1). Diğer bir ifadeyle İran konusunda Türkiye ile Körfez ülkelerinin ortak kaygıları vardır ancak kaygıların seviyelerinin farklılığı ile sorun ile nasıl ilgilenileceği hususundaki yöntem bağlamındaki farklı düşünceler bir ittifakın ortaya çıkmasına engel olmaktadır.

Arap Baharı sonrası ise Türkiye'nin Arap ülkelerindeki demokratik geçişlere destek vermesi, monarşi ile yönetilen Körfez ülkeleri'nin eylemlere karşı çıkması, Türkiye ve Körfez ülkelerinin farklı taraflarda yer almasına sebep olmuştur. Körfez ülkeleri Arap Baharı'nı doğrudan rejimlerine yönelik bir tehdit olarak değerlendirirken, Türkiye, toplumların taleplerini destekleyen bir tutum sergilemiştir. Suriye'deki eylemlerin iç savaşa dönüşmesi ve İran'ın Suriye rejimine destek vermesi Türkiye ile Körfez ülkelerini yakınlaştırmış olsa da bu durum 2015 yılında Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki değişime²¹ kadar bir ittifak halini alamamıştır.

---

²¹ Şaban Kardaş'a göre, Türkiye, Arap Baharı'nın başladığı 2011 yılından sonra izlediği, bölgede eylemlerin olduğu ülkelerde demokratik geçişleri savunan liberal dış politikasını, bölgesel ve ülke içi etkenler sonucu 2015 yılında değiştirmiştir. Kardaş'a göre yeni dış politika, dış politikanın güvenlikleştirdiği ve askeri enstrümanlar ile zorlayıcı politikaların tercih edildiği realist bir politika olmuştur (2021, 490-491).

3.4. Türkiye'nin Yetersiz Dengeleme Yapmasının Sebepleri

Türkiye, İran'dan gelen tehditlere rağmen İran'ı dengelemek için yetersiz bir iç ve/veya dış dengeleme sergilemiştir. Yapısal realist bir bakış açısıyla Türkiye'nin İran'dan gelen tehdidi dengelemesi beklenirdi. Bu durum, söz konusu dönemde, Türkiye'nin dış ortamdan gelen tehditlere yönelik etkin bir dengeleme davranışı sergilemediğini göstermektedir. Türkiye'nin neden dış ortamdan gelen sinyallere rağmen yetersiz dengeleme yaptığına, ülke içi faktörler olan toplumsal bütünleşiklik ve stratejik kültürün dış politikaya olan etkileri incelenerek cevap verilmeye çalışılacaktır.

3.4.a. Toplumsal Bütünleşikliğin Türkiye'nin İran Politikasına Etkisi

Türkiye'nin 2005-2013 yılları arasındaki toplumsal bütünleşikliğin güçlü ya da zayıf olduğunu ölçebilmek için, toplumda, siyasi kutuplaşmanın ve grup fikir birliğinin olup olmadığı incelenecektir. Bu inceleme için öncelikle Türkiye'deki başat siyasi gruplar ve bununla ilişkili olan toplumdaki hakim politik eğilimler tanıtılacaktır.

2002 genel seçimlerinin sonucunda sadece AK Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) barajı geçerek parlamentoya milletvekili yollayabilmiştir. Bu durumun iki siyasi partinin olduğu bir parlamento ortaya çıkarması, Türkiye'nin sonraki yıllarındaki siyasetini ve toplumsal dinamiklerini şekillendirici bir etkiye sahip olmuştur. AK Parti'nin, kapatılan Fazilet Partisi'nin genç reformist kanadının liderleri tarafından kurulan, farklı politik kesimleri de barındırmasına rağmen güçlü bir siyasal İslamcı kökene sahip olduğu yönünde görüşler mevcuttur. CHP ise özellikle parlamentoda iki siyasi partinin olduğu dönemde (2002-2007),

parlamentodaki ana muhalefet olma avantajını kullanarak siyasetteki güç boşluğunu doldurmuş, ordu ve bürokrasinin etkin olduğu seküler Kemalist müesses nizama yakın olarak kendisini konumlandırmıştır. Bu bağlamda, ordu, yargı, ana akım medya ve CHP'nin oluşturduğu “muhafazakar” Kemalist müesses nizam ile “reformcu” AK Parti, farklı toplumsal ve politik grupların temsil edildiği iki karşıt blok oluşturmuştur (Çınar 2008, 112).

Türkiye siyasetinin ve toplumsal dinamiklerinin etkilenmesi de 2002-2007 yılları arasında iki siyasi partinin sağ ve sol politik kutuplarda güçlerini konsolide etmeleri sonucunda olmuştur. Her ne kadar sonraki 2007 seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Demokratik Toplum Partisi (DTP) gibi, sırasıyla, Türk ve Kürt milliyetçisi partiler de parlamentoda yer bulabilmiş olsa da bu durum AK Parti ve CHP'nin Türkiye siyasetindeki başat konumlarını etkileyememiştir. Çalışmanın ilgilendiği tarih aralığı olan 2005-2013 yılları boyunca AK Parti parlamentoda birinci parti iken CHP ise ikinci parti olmuştur.

Grup fikir birliğinin olup olmadığı, iç siyasette karşıt konumlarda olan AK Parti ve CHP'nin, geniş anlamda bu partilerin siyasi yelpazede temsil ettikleri politik anlayışların, dış tehditler konusunda fikir birliğine sahip olup olmadığı incelenerek ortaya çıkabilir. Seküler müesses nizamın, İslam'ı “öteki” ya da “modern olmayan doğruluğun” sembolü olarak görmesinden dolayı, siyasal İslamcı kökenleri olan AK Parti'nin reformist tavrına şüphe ile bakmıştır (Cizre 2008, 134). Bu bağlamda grupların dış politikadaki yaklaşımları da birbiriyle zıt uçlarda konumlanmıştır. Örneğin, AK Parti 2005-2013 yılları arasında, karşıt grubun kimliksel ve/veya rejimsel kaygılarla tehdit olarak algıladığı İran, Suriye ve Yunanistan gibi ülkeler ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile yakın ilişkiler geliştirmeyi tercih etmiş ve bu yakın ilişkileri yıllar bazında hep ileriye taşımıştır. AK Parti'nin komşularla sıfır

sorunu, yumuşak gücü ve karşılıklı bağımlılığı öne çıkaran dış politika anlayışı, karşıt grubun etnik kimlik ve laiklik bağlamında öncelikli tehdit olarak algıladığı konular ile ilişkilendirdiği ülkelerle de iyi ilişkiler geliştirmeyi öngörmekteydi (Ataman 2018, 52-53). Dolayısıyla iki başat grubun dış politikadaki tehditler konusunda ortak bir zeminde buluşmadığını söylemek yanlış olmaz.

Siyasi kutuplaşma açısından ise 2005-2013 yılları arası iki grubun bulunduğu siyasi kutuplar arasındaki mesafenin arttığı bir dönem olmuştur. 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimi dindarlar ile sekülerler arasında bir gerilime sebep olmuştur. CHP ve üst düzey komutanların Abdullah Gül'ün seküler olmayan kimliğine referansla karşı çıkması ve CHP'nin parlamentoda seçime katılmayarak seçimin gerçekleşmesini engellemesi, 2005-2013 yılları arasındaki kutuplaşmanın ilk örneklerindedir (Kalaycıoğlu 2012, 2). 2008 yılına gelindiğinde ise AK Parti'ye "laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği" gerekçesi ile parti kapatma davası açılmış ve bu durum AK Parti'yi anayasal meşruiyeti ve seküler kimliği şüpheli bir parti olarak damgalayarak Türkiye'yi bir siyasi meşruiyet krizine sokarak kutuplaşmayı derinleştirmiştir (Kalaycıoğlu 2012, 3). 2010 yılında yapılan anayasa referandumu sırasında yürütülen kampanyanın sertliği ise ayrıca kutuplaşmanın boyutunu arttıran bir unsur olmuştur (Baç ve Keyman 2012, 93). Aynı yıl bir araştırma şirketinin yaptığı toplumsal kutuplaşma anketinde toplumun din ve laiklik ile ilgili sorulara verdikleri cevaplarda ortadan ikiye bölünmüş bir toplumsal yapının çıkması, toplumun da bu konular bağlamında kutuplaştığını ve dolayısıyla siyasi kutuplaşmanın derin olduğu göstermiştir (KONDA Nisan 2010). Son olarak özellikle 2011 yılından sonra sağ popülizmin yükselişinin AK Parti hükümeti tarafından benimsenmesi halihazırda Türkiye'de olan kutuplaşmayı arttırmıştır (Aydın-Düzgüt ve Balta 2017, 6).

Sonuç olarak 2005-2013 yılları arasında Türkiye’de dış tehditler konusunda bir grup fikir birliği olmamış ve ülkede siyasi kutuplaşma var olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’deki toplumsal bütünleşiklik zayıf olmuştur. Ancak toplumsal bütünleşikliğin zayıf olması yetersiz dengelemenin bu sebeple yapıldığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla toplumsal bütünleşikliğin zayıf olmasının Türkiye’nin İran’a karşı yetersiz dengeleme yapmasına etki edip etmediği de incelenmeli, diğer bir ifadeyle, bu durumun Türkiye’nin iç ve/veya dış dengeleme yapmasına engel olduğunun ortaya konması gerekmektedir.

Schweller toplumsal bütünleşikliğin dış politikaya olan etkisinin dengeleme için gereken kaynak aktarma yeteneği ile ilişkili olduğunu ileri sürer (2004, 169). Diğer bir ifadeyle, toplumsal bütünleşikliğin zayıf olması durumunda dış politika yürütücülerinin, toplumun olası tepkisinden dolayı devletin sahip olduğu kaynakları belirli bir dış politika davranışına, örneğin dengelemeye, aktarması zorlaşabilir veya olanaksız hale gelebilir. Bu sebeple, Türkiye’nin İran’a karşı yetersiz dengeleme yapmasının iç dengeleme ile ilgili olan tarafı, dış politika yürütücülerinin toplumdaki, örneğin, orduya fazla kaynak aktarılmasından ve/veya ekonomik bir kaygıdan neşet edebilecek olası tepkiden dolayı, kaynakları askeri kapasitelerin arttırılmasına ve askeri harcamalara aktaramaması ile ilgilidir. Bundan dolayı dış politika yürütücülerinin bu eylemleri gerçekleştirememesinin toplumdaki ekonomi kökenli bir kaygıdan kaynaklanabilecek olası toplumsal tepkiden kaynaklanıp kaynaklanmadığı incelenmelidir.

2005 yılından sonra Türkiye’nin AB ile ilişkilerinin gelişiminin görece yavaşlaması ve Ortadoğu ile olan ilişkilerinin ise gelişmeye başlaması Türkiye’nin eksen kayması yaşadığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir (Balcı 2015, 278). Türk toplumunun özellikle seküler kesimleri için dış politikadaki eksen kayması

tartışmaları aynı zamanda iç politikada da Kemalist rejimin laik kimliğini tehlikeye sokabilecek bir durum anlamına gelmekteydi. Bu doğrultuda, örneğin, 12 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay'ın internet sitesinde yayınlanan ve sonrasında "E-Muhtıra" olarak adlandırılan ve aynı yıl seçilecek olan cumhurbaşkanının laiklik konusunda hassasiyet göstermesi gerektiğini savunan bildiriden iki gün sonra seküler kesimi temsil edilen siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları ve toplumsal kesimler tarafından "Cumhuriyet mitingleri" düzenlenmiştir. Bildiriye ek olarak mitingler de seküler kesimin laiklik ilkesini koruma kaygısını taşımaktaydı (BBC News 2007). Bu açıdan ordu ile seküler kesimler arasında 1990'larda var olduğu varsayılan ortaklığın devamı söz konusuydu. 2007 yılında başlayan Ergenekon davası ve sonrasındaki diğer benzer davalarda üst düzey generaller de dahil olmak üzere çok sayıda muvazzaf subayın ve seküler kesimde öne çıkan gazeteciler ve yazarlar gibi kanaat önderlerinin yasa dışı örgüt üyeliği ve darbe planladıkları sebepleriyle yargılanmaları toplumdaki seküler kesimler tarafından sert bir biçimde eleştirilmiştir (Sözcü 1.11.2012). 2009 yılında AK Parti'nin başlattığı ve sonraki yıllarda da devam ettirdiği çözüm süreci projesi ise hem seküler ve Kemalist kesimler hem de milliyetçiler tarafından olumsuz karşılanmış, örneğin, MHP lideri Devlet Bahçeli tarafından sert bir dille eleştirilmiştir (Amerikanın Sesi 02.04.2010).

Bütün bu bilgiler ışığında, Türkiye toplumunun genelinde, orduya fazla kaynak ayrılmasına karşı çıkma eğiliminin olduğundan bahsedemeyiz. Çünkü, ordunun rejimin kurucusu olması ve ayrıca koruyucusu rolü toplumun genelinde halihazırda bir önem arz ederken 2005 yılı sonrası yaşananlarda da bu önemin özellikle seküler kesimlerde daha da arttığını ve ordunun sahiplenildiğini göstermektedir. Bütün bu özelliklerine ek olarak ordunun terörle mücadelede öne çıkan aktör olması, sekülerlere ek olarak milliyetçi kesimler için de orduyu önemli

bir aktör yapmaktadır. Dolayısıyla orduya kaynak aktarılmasına toplumdan bir tepki gelmesi ihtimalinin zayıf olduğunu söylemek yanlış olmaz. Aksine, özellikle terörle mücadele bağlamında güvenlik açısından toplumun geneli, zayıf bütünleşikliğe rağmen, kendi güvenlikleri için askeri harcamaların artışını ve kapasitelerin güçlendirilmesini desteklemesi olasıdır. Diğer bir ifadeyle, toplumda orduya fazla kaynak aktarılmasına karşı bir eğilim olmadığı için ve aksine ordunun toplumda önem arz eden bir yeri olduğu için, iktidarın İran tehdidine karşı askeri harcamaları ve/veya askeri kapasiteyi arttırmasının toplum tarafından tepkiyle karşılanması olası değildir.

Ekonomik açıdan ise Türkiye ekonomisi 2005 yılından 2013 yılına kadar 2008 krizindeki sadece bir yıl gözlenen düşüş dışında sürekli olarak büyümüş ve kişi başına düşen milli gelirini ise yine 2009 yılında sadece bir yıl gözlenen düşüş dışında sürekli arttırmıştır (Dünya Bankası 2020a; Dünya Bankası 2020b). Diğer bir ifadeyle, bu tarih aralığında Türkiye ekonomik açıdan başarılı bir performans göstermiştir. Dolayısıyla toplumun orduya ayrılacak olan kaynağın arttırılmasına ekonominin kötü olmasından kaynaklanabilecek bir tepki gösterebileceği olası değildir. Aksine ekonominin hem veri bazında hem de günlük yaşamda olumlu seyretmiş olması, dış politika yürütücülerinin ordu için fazladan kaynak aktarabileceği bir ortama işaret etmektedir.

Türkiye'nin İran'dan yönelen tehdide karşı yetersiz dengeleme yapmasının dış dengeleme ile olan ilgisi ise İran'a yönelik oluşturulacak bir ittifakın ya da halihazırdaki ittifakların içerisinde yer almanın toplum tarafından olası tepki ile karşılanacak olması ihtimalidir. Türkiye'nin, ABD ile İran'a karşı bir ittifak geliştirmesi ya da ABD'nin öncülüğündeki İran karşıtı ittifakın içerisinde yer alması ve/veya İsrail, Azerbaycan ve Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile benzer bir ilişki

geliştirmesine Türkiye toplumunun vereceği olası tepki, dış politika yürütücülerinin, böyle bir kararı almasını ve/veya uygulamasını zorlaştırabilir ve/veya olanaksız hale getirebilir. Türkiye'nin ABD ile olası ittifakına, toplumun, halihazırdaki Irak Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan eğilimler, özellikle artan Amerikan karşıtlığı, sebebiyle tepki göstermesi olasıdır. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile olan olası ittifakta ise Türkiye'nin 2005 yılı sonrası eksen kayması yaşadığı iddiaları ışığında AB'den Ortadoğu'ya kaymanın toplumda kimliksel bir tepki ile karşılaşması mümkün olabilir. İsrail ile ilişkilerdeki gerileme ve Filistin meselesi ise İsrail ile olabilecek bir ittifaka toplumdaki tepki gelmesine neden olabilecek unsurlardır. Son olarak Azerbaycan ile ilgili ise etnik ve kültürel bağlar herhangi bir ittifakı güçlendirebilecek unsurlardır. Bu nedenlerden dolayı, olası tepkilerden kaynaklı dış dengelemenin yapılıp yapılamadığı bu açılardan incelenmelidir.

2003 yılında yapılan ABD'nin Türkiye toprakları üzerinden Irak'a saldırması ile ilgili olan 1 Mart tezkeresine ana muhalefette olan CHP hayır oyu vermiştir. Ayrıca tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de savaş karşıtı gösteriler yapılmıştır. Tezkere görüşmelerinde CHP'li Önder Sav ABD gemilerini düşman olarak nitelendirmiştir (Halktv 01.03.2020). ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin ardından İran'ı da şer ekseni içerisinde tanımlaması ve Bush'un İran'a karşı Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile beraber olacağını ifade etmesi ise, İran'ın da Irak'tan sonra hedef olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmıştır (CNN International 2007). Bu açıdan CHP'nin ve toplumun Kemalist ve seküler kesimlerinin, geçmiş örnek değerlendirildiğinde, ABD ile İran'a yönelik bir ittifak girişiminde bulunulmasına bölgesel güvenlik bağlamında karşı çıkabilir. Keza 2003 yılındaki "çuval hadisesi" olarak bilinen olayın da Türkiye toplumunun genelinde tepki ile karşılanması, Türkiye'nin ABD ile herhangi bir yakınlaşmaya gitmesinin toplumdaki tepki ile

karşılanağını göstermektedir. Ancak sonraki yıllarda CHP'nin ABD konusundaki eğilimi görece değişmiştir. Özellikle Obama'nın 2008 yılında başkan seçilmesi ve Irak Savaşı'nı bir hata olarak görerek ABD askerlerini Irak'tan çekme yönünde bir politika benimsemesi ve 2011 yılında çekmeyi tamamlaması, CHP ve tabanının, ABD'nin İran politikasının bölgesel bir istikrarsızlığa sebep olabilecek araçlardan kaçınılacak bir biçimde şekillendiğini görmesini sağlayacak olaylardır. Keza 2008 yılında Obama TBMM'de bir konuşma yapmış ve bu dönemde muhalefetten yana sert bir tepkiyle karşılaşmamıştır.

Yukarıdakilere ek olarak, 2005-2013 yılları arasında CHP ile AK Parti arasındaki en önemli tartışma konularından biri laiklik ilkesi ile ilgili olmuştur. Örneğin Ahmedinejad'ın 2008 yılındaki Türkiye gezisinde Sultanahmet Camii'nde namaz kılması ve sonrasındaki açıklamaları Deniz Baykal tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Baykal bu olayın İran sempatisinin toplumda yayılmasını amaçladığını ifade ederek eleştirmiş ve bu olayı örnek göstererek laiklik hassasiyetlerinin neden önemli olduğuna dikkat çekmiş (Habertürk 20.08.2008). Baykal ayrıca AK Parti'yi İran ile iç içe olmak ile suçlayarak Türkiye'nin uygar Batı'nın mı yoksa İran ve Ortadoğu'nun mu parçası olduğu sorusunu sorarak Türkiye'nin İslam dünyasının kavgalarından uzak durması gerektiğini ifade etmiştir (Habertürk 20.08.2020). Diğer bir ifadeyle, CHP liderinin açıklamalarından anlaşılacağı üzere, muhalefetin ve tabanının 1 Mart tezkeresi ve sonrasındaki birkaç yıllık dönemde ABD'ye karşı olumsuz görüşleri olmuş olsa da 2005-2013 yılları arasında iç politikadaki laiklik hassasiyeti ve Türkiye'nin uygar Batı'nın bir parçası olduğu fikri de güçlü bir biçimde var olmuştur. Öte yandan, birçok kamuoyu araştırmasında, Türk toplumunun ABD'ye olan bakış açısının olumsuz olduğu da göze çarpmaktadır. Örneğin, 2006 yılında Türk toplumu ABD'nin liderliğini %56 oranla "istenmeyen" olarak

tanımlamıştır (GMF 2006, 19). 2008 yılında ise uluslararası meselelerde Türk toplumunun sadece %3'ü ABD ile işbirliğini desteklemiştir. Türk toplumu, 2010 yılında %37,5 gibi bir oran ve 2013 yılında ise %41,7 gibi bir oran ile ABD'yi düşman ve tehdit oluşturan ülkeler sıralamalarında ilk sıraya koymuştur (ATAUM 2010, 32; Kadir Has Üniversitesi 2013, 19). Ülkenin olumsuz imajına ek olarak ABD'li liderlerin imajlarına da değinmek gerekmektedir. 2005, 2006 ve 2007 yıllarında toplumun ABD Başkanı Bush'un liderliğini onaylamama oranı, sırasıyla, %63, %81 ve %83 olmuştur (GMF 2005, 7; GMF 2006, 19; GMF 2007, 21). 2008 yılında Obama'nın başkan seçilmesinden sonra ise 2009 yılında ABD Başkanı'nın liderliğini onaylama oranı bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında %8'den 50'ye çıkmış, sonrasında ise bu oran sonraki yılda %28'e, 2011 yılında %30'a 2012 yılında ise %42'ye çıkmıştır (GMF 2009, 7; GMF 2010, 5; GMF 2011, 5; GMF 2012, 26).

Bütün bu veriler ışığında, Türk toplumunda ABD'ye yönelik olumlu bir bakış açısı olmadığı göze çarpmaktadır. Her ne kadar Obama'nın ilk döneminde lider bazında olumlu görüşler oluşmaya başlamış olsa da, 2010'daki veri, Türk toplumunun önemli bir kısmının ABD'yi düşman olarak gördüğü ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, lidere olan bakış açısındaki olumlu değişimin benzeri ülkeye olan bakış açısında gözlemlenmemiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin İran'dan yönelen tehdide yönelik ABD ile ittifak yapmasının, toplumsal düzlemde, kaynakların dış politikaya aktarılmasını engelleyecek kadar büyük bir tepkiye yol açacağını ve böylece dış politika yürütücülerinin bu politikayı gerçekleştirmesini engelleyebileceğini ifade edebilmemiz için yeterli kanıt bulunmaktadır.

Türkiye'nin Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile kurabileceği bir ittifakın ya da halihazırdaki ittifaka dahil olmasının Türkiye toplumunda yol açabileceği olası tepkinin dış politikadaki eksen kaymasının iç politikadaki olası yansımaları

bağlamında ele alınabileceğinden bahsedilmiştir. Geniş kesimlerce İslamcı olarak görülen bir hükümetin Körfez ülkeleri ile bir ittifak içerisinde yer alması ve bu ittifakın da Türkiye'nin doğu komşusuna karşı olması, Türkiye'nin Ortadoğu'ya fazlasıyla angaje olması anlamına gelmesine ek olarak mezhepsel bir sebepten de kaynaklanabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Keza yukarıdaki Baykal'ın açıklamalarında görüldüğü üzere muhalefet Ortadoğu'ya angaje olmaya karşıdır. Türkiye'nin 2005 yılından sonra AB ile olan ilişkilerinin duraksamaya başladığı bir dönemde Körfez ülkeleri ile ilişkilerini ilerletmesi ve hatta bir ittifaka girmesi, bu açıdan, dış politika yürütücülerinin Türkiye toplumundan yeterli kaynak çıkarmasını engelleyebilecek bir tepki ile karşılaşmasına sebep olabilirdi.

2005 yılı sonrasında genelde Ortadoğu bölgesiyle özelde ise Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile olan yaklaşmanın toplumdaki sekülerleri AB'den Ortadoğu'ya kayma bağlamında rahatsız edebilecek niteliği olmuştur. Örneğin emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ, 2007 seçimlerinden sonraki dönemde, AK Parti'nin “Türkiye'nin temel kimliğini Osmanlıcı-Sunni İslami kimliğe dönüştürmeye” giriştiğini ileri sürmüştür (Sözcü 18.09.2013). Ancak yaklaşmanın yumuşak güç unsurları vasıtasıyla gerçekleşmesi ve ekonomik ilişkilerin birincil öneme sahip olması tepkiyi azaltan unsurlar olmuştur. Diğer bir ifadeyle, AK Parti'nin, selefi Refah Partisi'nden farklı olarak iktidara geldiği andan itibaren İslami kimliği dış politikada öne çıkarmadan hareket etmiş olması, kendisine, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile kurulacak bir ittifakın toplum karşısında güvenlik bağlamında rasyonalize edebilme imkanı da tanıyabilmektedir. Her ne kadar bu imkan, özellikle Arap Baharı sonrası Türkiye'nin Ortadoğu genelinde ve özellikle Suriye'de takındığı politikanın “mezhepçi” olduğu eleştirisiyle zemin kaybetmiş olsa da 2005-2013 yılları arasında güçlü bir şekilde var olabilmıştır. Diğer bir ifadeyle,

dış politika yürütücülerinin Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile bir ittifak içerisinde olmasına ve/veya ittifak girişiminde bulunmasına, özellikle bu ülkeler ile olan yakınlaşmada kullanılan araçların İslami kimlik ağırlıklı olmaması sebebiyle, seküler kesimden, kaynakları bu politikaya aktarmasına engel olabilecek mahiyette bir tepki gelmesi olası değildir. Ayrıca bu ittifakın sekülerler için de rasyonalize edilebilmesi mümkündür.

Türkiye'nin 1990'lı yıllarda güçlenen İsrail ile olan ittifakının rejimin seküler kimliğini tahkim eden bir tarafı bulunduğu da iddia edilmektedir (Balcı ve Kardaş 2012, 109). Bu durum, AK Parti'nin İsrail ile İran'a yönelik bir ittifak oluşturmasını, muhalefetten gelebilecek tepkilerin zayıflığı bağlamında kolaylaştırabilmektedir. Keza Türkiye ve İsrail arasında, spesifik olarak İran'a karşı olmasa da önemli askeri anlaşmaları da içeren bir işbirliği hali 2005 sonrasında da mevcuttur. Ancak 2009 yılındaki "Davos krizi", ve 2010 yılındaki "alçak koltuk krizi" ve "Mavi Marmara saldırısı" gibi hadiseler bu işbirliğini zayıflatmıştır. Buna ek olarak, Türkiye'de Filistin meselesine yönelik önemli bir sempati, İsrail'e yönelik ise önemli bir antipati vardır. Örneğin, 2009 yılında yapılan bir ankette Türk toplumunun İsrail'i hem dünya barışını en fazla tehdit eden ülkeler arasında hem de Türkiye'ye yönelik en önemli tehditler arasında gördüğü ortaya çıkmıştır (Amerikanın Sesi 17.08.2009).

Bu durum muhalefetin davranışlarında da görece olarak görülmüş, örneğin, Davos krizi sonrası Baykal, hükümetin Ortadoğu'daki uyuşmazlıklara taraf olmasını eleştirmiş olsa da Davos'taki çıkışı nedeniyle Erdoğan'a destek de vermiştir (Cumhuriyet 01.02.2009). Baykal ayrıca 2009 yılında Gazze'deki çatışmaları kastederek İsrail'i "topyekûn imha teşebbüsünde" bulunmakla suçlamıştır (Cumhuriyet 06.01.2009). Bu açıdan, muhalefet, hem Filistin meselesine olan duyarlılığın artması hem de Türkiye ile İsrail arasında yaşanan olayların ardından

eski pozisyonunu görece esnetmiştir. Ancak, AK Parti döneminde kopma noktasına gelen Türkiye-İsrail ilişkilerinde İran'ı dengeleme amacı taşıyan bir ittifak oluşturmak için uygun bir zeminin olmaması ve toplumda İsrail'e yönelik olumsuz görüşlerin olması bir yana, muhalefetin özellikle sekülerizm kaynaklı İsrail'e olumlu, İran'a ise olumsuz bakıyor olması ve muhalefet liderinin bunu açıkça ifade etmiş olması, hükümetin İsrail ile herhangi bir ittifak girişimi içerisinde olsa da özellikle seküler kesimlerden tepki görmeyeceği anlamına gelmektedir. Örneğin Kılıçdaroğlu 2010 yılında İran ve Hamas'tan uzak durulması gerektiğini ve İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Şalom 20.10.2010) Bir diğer ifadeyle, AK Parti'nin muhalefetin tepkisinden çekindiği için İsrail ile İran'a karşı bir ittifak oluşturmadığı iddiasını destekleyebilecek yeterli kanıt yoktur. Buna ek olarak AK Parti'nin kendi tabanından çekindiği için ittifak girişiminde bulunmadığı ileri sürülebilir. Ancak 2010 yılında İsrail'i düşman olarak görme oranı Türk toplumunda %10 oranında iken 2013 yılında bu oran %37,1'e yükselmiştir (ATAUM 2010, 32; Kadir Has Üniversitesi 2013; 19). Bir diğer ifadeyle süreç içerisinde artan Türk toplumundaki İsrail karşıtlığının özellikle yaşanan olumsuz hadiselerden sonra arttığı ileri sürülebilir. Sonuç olarak çalışmanın tarih aralığının ilk yıllarında zayıf toplumsal bütünleşikliğinin İsrail ile ittifaka engel olabileceğini destekleyecek yeterli kanıt yoktur. Ancak son yıllarında, artan İsrail karşıtlığı ile beraber, zayıf toplumsal bütünleşiklik Türkiye'nin İsrail ile ittifak yapmasına engel olmuştur.

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde ise Türkiye-Ermenistan yaklaşması önemli bir unsur olmuştur. 2009 yılında Türkiye ile Ermenistan arasındaki yakınlaşmaya muhalefet büyük tepki göstermiştir. Baykal Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasının Karabağ'ın işgalini meşrulaştıracağını ifade ederek Türkiye'yi soykırım yapmakla suçlayan bir ülke ile ilişkilerin geliştirilmesine karşı olduğunu

dile getirmiştir (NTV 14.04.2009). Milliyetçi lider Devlet Bahçeli de Baykal'ın eleştirilerine benzer eleştiriler yapmış, ayrıca hükümeti Ermenistan'a boyun eğmekle suçlamıştır (CNN Türk 03.09.2009). Her iki muhalefet liderinin de Ermenistan ile yakınlaşmayı eleştiren açıklamaları muhalefetin bu yakınlaşmaya karşı Azerbaycan'dan yana tavır koyduğunu göstermektedir. Buna ek olarak Türk toplumu ile Azerbaycan toplumunun etnik ve kültürel bağları da Türk toplumunun Azerbaycan yanlısı bir tavır alacağını göstermektedir. Örneğin aynı yıl yapılan bir ankette Türk toplumunun %23,64'ü Azerbaycan'ı Türkiye'nin en büyük dostu olarak gördüğünü ifade etmiştir ve bu rakamla Azerbaycan birinci konumdadır (Amerikanın Sesi 17.08.2009). Diğer bir ifadeyle, Türkiye toplumundaki Azerbaycan'a yönelik olumlu görüşlere ek olarak muhalefet parti liderlerinin de Azerbaycan yanlısı açıklamaları, hükümetin Azerbaycan ile İran'a yönelik bir ittifak kurma girişiminde toplumdaki gelebilecek bir tepkiden çekinmesini gerektirecek bir durum olmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak, 2005-2013 yılları arasında Türkiye'deki zayıf toplumsal bütünleşikliğinin iç ve dış dengeleme yapılmasına engel olup olmadığı, bu yıllar arasındaki önemli olayların oluşturduğu sürecin takibi ile analiz edilmiştir. ABD ve İsrail ile olan ittifakın toplumdaki tepki alabileceği sonucuna varılmıştır. Ancak hem iç dengeleme hem de diğer ülkelerle olan ittifaka zayıf toplumsal bütünleşikliğinin sebep olduğuna, dolayısıyla yetersiz dengelemenin zayıf toplumsal bütünleşikten kaynaklandığına dair yeterli kanıt bulunamamıştır. Bu nedenle, araştırma sorusuna cevap bulabilmek için, bir diğer alt hipotezin test edilmesi gerekmektedir.

3.4.b. Stratejik Kùltürün Türkiye'nin İnan Politikasına Etkisi

Türkiye'nin 2005-2013 yılları arasındaki stratejik kùltürünün realist ya da liberal olduğunu ölçebilmek için Türkiye'nin dış politikasında sert güç ya da yumuşak güç unsurlarından ve mutlak kazanç ya da görelî kazançtan hangisinin daha fazla öne çıktığı incelenecektir. Türkiye'de 2002 yılında AK Parti'nin iktidar olması ile dış politikası anlayışında belirli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklikler hem Türkiye'nin güç kullanma biçimine hem de işbirliği tercihlerine yansımıştır.

Türkiye'nin dış politika anlayışının değişiminde önemli bir rol oynayan, 2003 yılında Başbakan Başdanışmanı, 2009 yılında ise Dışışleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu, "*Stratejik Derinlik*" isimli kitabında Türkiye'nin dış politikası için yeni bir doktrin geliştirmiştir. Bu doktrin, Türkiye'nin coğrafyasını ve kùltürünü kullanarak bölgesinde daha fazla nüfuz sahibi olması gerektiğini ileri sürmektedir ve sivil özgürlükleri, komşularla sıfır sorunu, çok boyutlu dış politikayı ve diplomasiyi dış politikada öne çıkarmaktadır (Kardaş 2010, 122-124). Kardaş'a göre, Davutoğlu doktrini geleneksel jeopolitik düşünceden ve sert gücün gerekliliğinden de etkilenmiştir ancak yukarıda sayılan unsurlara ek olarak kolektif güvenlik ve ekonomik karşılıklı bağımlılık gibi yumuşak güç unsurları dış politika anlayışının temelini oluşturmaktadır (Kardaş 2010, 124). Bu bağlamda AK Parti'nin dış politika anlayışı Türkiye'nin askeri kabiliyetleri yerine yumuşak güç kabiliyetlerine ve ekonomik imkanlarına vurgu yapmaktaydı (Altunışık 2010, 150). Bir diğer ifadeyle, Davutoğlu'nun dış politika anlayışı, sert güç unsurlarının yerine Türkiye'nin tarihi ve kùltürel birikiminin yumuşak güç unsurları vasıtasıyla dış politikada kullanılmasını öngörmekteydi.

Davutoğlu, “Türkiye’nin yumuşak güç kapasitesinin en önemli unsuru demokrasidir” ifadesiyle Türkiye’nin demokrasinin dış politikadaki önemine dikkat çekmiştir (2008, 80). Müslüman ve seküler bir ülke olan Türkiye’nin ayrıca demokratik olması bütüncül olarak yumuşak gücünü şekillendirmiş ve dış politikasına da yansımıştır. Örneğin 2005 yılındaki “Gümüş” isimli Türk dizisine yönelik olan ve sonraki yıllardaki diğer Türk dizileri ile devam eden Türk dizilerinin Balkanlarda ve özellikle Ortadoğu’da gördüğu yoğun ilgi ve bu ilgiyle ilişkili olarak Türkiye’ye bu bölgelerdeki ülkelerden gelen turist sayılarının artışı, Türkiye’nin yumuşak gücünün artışının göstergesi olarak yorumlanmıştır (Çavuş 2012, 31; Dinçer ve Kutlay 2012, 3-4). Seküler olmayan Müslüman toplumların Türkiye’deki seküler Müslüman kimlik ile diziler vasıtasıyla tanışmaları onlarda hem Türkiye’ye karşı bir hayranlık hem de Türkiye’nin modelinin bir alternatif olabileceği fikrini ortaya çıkarmıştır.

Arabuluculuk, Türkiye’nin bu dönemde, aktif ve çok boyutlu bir çerçeve ile yeniden şekillendirdiği dış politikasının ayrılmaz bir parçası olmuştur (Davutoğlu 2013, 90). Türkiye bu dönemde hem Balkanlar’da hem de Ortadoğu’da arabuluculuk rolleri üstlenmeye başlamıştır. 2008 yılında Suriye-İsrail, 2009 yılında Sırbistan ve Bosna-Hersek, 2010 yılında ise İran ile Batı arasındaki sorunların giderilmesi amacıyla arabuluculuk rolleri üstlenmiştir (T.C. Dışışleri Bakanlığı 21.05.2008; 9.02.2010; 17.05.2010). Sonuç olarak Türkiye, 2005-2013 aralığında, dış politikasındaki anlayış değişikliğini pratiğe de dökerek, dış politikada, sert güç unsurlarını kullanan bir ülkeden²² yumuşak güç unsurlarını kullanan bir ülke haline gelmiştir.

---

²² Kemal Kirişci, Türkiye için yapılan Soğuk Savaş sonrası “zorlayıcı bölgesel güç” ve “Soğuk Savaş sonrası savaşçı” tanımlamaları üzerinden Türkiye’nin dış politikada sert güç unsurlarının kullanımına dikkat çekmiştir (2009, 37).

Türkiye'nin dış politikasında yaşanan değişimin bir diğer yönü ise işbirliği tercihleri bağlamında ekonomide olmuştur. Kemal Kirişci (2009, 76), Türkiye'nin, 1990'lı yıllarda "Soğuk Savaş sonrası savaşı" ya da "bölgesel zorlayıcı güç" gibi davranmasının aksine 2000'li yıllarda "tehlikesiz" ya da "yumuşak güç" gibi davranmasını "ticaret devleti" kavramı ile açıklayarak Türkiye'nin dış politikasında ekonominin artan önemini vurgulamıştır. Türk dış politikasında ticaret devletinin etkilerinin artması Türkiye'nin başta komşu ülkeler olmak üzere birçok ülke ile olan ekonomik ilişkilerinin gelişimine de olanak sağlamıştır. Ayrıca Türkiye'deki güçlü iş çevrelerinin oluşturduğu kuruluşlar, hem Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde hem de dış politika oluşturma süreçlerinde önemli roller oynamış, örneğin, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Türkiye'nin "yumuşak gücünün yüzü" gibi hareket etmiştir²³ (Kirişci 2009, 47).

Türkiye'nin diğer ülkelerle artan ekonomik ilişkileri, hem karşılıklı bağımlılığının benzeri görülmemiş düzeyde artışına hem de ekonomik karşılıklı bağımlılığın Türk dış politikasına etki etmesine sebep olmuştur (Renda 2011, 89). Karşılıklı bağımlılığın artışı da dolayısıyla mutlak kazancın görece kazanca göre etkilerinin daha görünür olmasını beraberinde getirmiştir. Örneğin, Türkiye'nin 2000-2012 yılları arasında İran ile olan ticaret dengesi neredeyse dörtte bir oranında İran'ın lehine olmuştur (Jenkins 2012, 54). Ayrıca Türk şirketler İran'da önemli sorunlar ile karşılaşırken²⁴, Türkiye'deki İran'lı şirketler, İran'daki Türk şirketlere göre daha rahat bir ortamda ve benzer sorunlarla karşılaşmadan ticaret yapabilmıştır (Jenkins 2012, 51). Diğer bir ifadeyle, İran'ın, Türkiye ile olan ticaretinde daha

---

²³ Güçlü iş çevrelerinin oluşturduğu başka kuruluşların da dış politika yapım süreçlerine etkileri Türkiye'nin başka ülkelerle olan ilişkilerinde de görülebilmektedir (Kirişci 2009, 47).

²⁴ Jenkins'e göre, İran'a ihracat yapan Türk şirketleri, yüksek gümrük vergileriyle, Türk kamyonlarıyla yapılan taşımalarda büyük bir yakıt vergisiyle ve hem şeffaf olmayan hem de yabancı düşmanı olan bir bürokrasi ve hukuk sistemiyle karşı karşıya kalmıştır (Jenkins 2012, 51).

avantajlı olmasına rağmen Türkiye ticarete devam etmiştir. Bu bağlamda, karşılıklı bağımlılığın artışı, Türkiye'nin dış ilişkilerinde görece kazanç yerine mutlak kazancı tercih ettiğinin bir göstergesi olmuştur.

Türkiye'nin dış politikasında yaşanan köklü değişim aynı zamanda dış politika yürütücüleri ve toplumda da görece olarak görülmüştür. Laik rejimi korumaya çalışan, komşularından gelen tehditler ile mücadele eden ve içine kapanık olan bir anlayış yerine dış politikada ekonomiyi, diğer ülkeler ile bütünleşmeyi ve kültürel mirası öne çıkaran bir anlayış aynı zamanda farklı bir stratejik kültüre de işaret etmektedir (Erdağ 2013, 71-72). Çünkü hem dış politika yürütücülerinin hem de toplumun ortak beklentileri ve dünya görüşleri değişmiştir. Bu bağlamda, stratejik kültürün aldığı değer ise dış politikada mutlak kazancın ve yumuşak gücün önemsenmesi bağlamında liberal olmuştur. Bir diğer ifadeyle, Türkiye'nin 2005-2013 yılları arasında liberal bir stratejik kültürü olmuştur.

Bu noktada bir devletin liberal politikalar uygulaması ile liberal bir stratejik kültüre sahip olması karıştırılmamalıdır. Stratejik kültür devletlerin dış ortamdan gelen sinyalleri yorumlamasını, karar alma süreçlerini ve/veya politikalarını uygulama biçimini etkileyen yerleşik ve kolektif değerlerin ve beklentilerin bütünüdür. Liberal stratejik kültür de bu bağlamda Türkiye'nin dış politikasına etki etmektedir.

Hem AK Parti'nin ilk döneminde (2002-2007) Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Abdullah Gül hem de 2009 yılından sonra Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Ahmet Davutoğlu, "Türkiye'nin etrafının düşmanlarla çevrili" olduğu fikrinden çıkılması gerektiğini ve "buna bağlı gelişen defansif refleksten" sıyrılarak komşu ülkelerle olan ilişkilerin geliştirilmesine vurgu yapmışlardır (Erdağ 2013, 65). Bu

bağlamda, karar alıcıların ortak değerleri ve beklentileri doğrultusunda, Türkiye'nin liberal stratejik kültürü, dış politikaya olan etkisini ilk olarak 1990'lı yıllarda ciddi sorunlar yaşadığı ülkeler olan Suriye, Yunanistan ve İran ile olan ilişkilerin düzelmesinde göstermiştir. Hem böyle bir kararın alınması ve uygulanması hem de bu kararı uygularken diplomasiyi ve karşılıklı faydayı öne çıkaran yöntemler liberal stratejik kültürün göstergeleri olmuştur.

Komşularla başlayan değişim Avrupa Birliği reformlarının ardından hız kazanan üyelik müzakereleri ile devam ederken değişimin en belirgin olduğu alan ise Ortadoğu politikaları olmuştur. Türkiye, Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerini, AK Parti'den önceki yıllar ile karşılaştırıldığında, daha da geliştirmiş ve bu gelişimin ekonomik tarafına ek olarak aynı zamanda kimliksel bir tarafı da olmuştur. AK Parti, lider kadrosunun siyasal İslamcı kökenlerine rağmen kendisini merkez sağda konumlandırmış ve “muhafazakar-liberal” bir koalisyonu sahip olmuştur (Kardaş 2010, 118). Bu koalisyon hem dış politikadaki tabuların yıkılmasını sağlamış hem de dış politikaya yeni bir yaklaşım getirerek, Türkiye'nin, özellikle Ortadoğu'yu klasik anlamda bir “nüfuz alanı” (*sphere of influence*) olarak değil “ilgi alanı” (*sphere of interest*) olarak görmeye başlamıştır (Kardaş 2010, 118;129).

Türkiye, liberal stratejik kültürün etkisiyle ilgi alanına yönelik ekonomi ve diplomasi odaklı yaklaşımlar sergilemiştir. Örneğin, Türkiye, Suriye ile ilişkilerinde, 2004 yılında imzaladığı Serbest Ticaret Antlaşmasını 2007 yılında onaylamış, 2009 yılında hem Suriye-Türkiye Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi'nin kurulmasını sağlamış hem de Suriye ile ilk ortak bakanlar kurulu toplantısını yaparak 40'a yakın protokol ve anlaşma imzalamıştır (Altunışık 2010, 152). Ayrıca, 2011 yılında Arap Baharı'nın Suriye'de etkisini göstermesinden sonra da bir süre boyunca Suriye yönetimi ile protestoların barışçıl bir şekilde sonuçlanması için görüşmeler

yapmış ve reform önerileri sunmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu'daki diğer Müslüman ülkelerle olan ilişkileri de Suriye örneğindeki benzer biçimde şekillenmiştir. 2005-2011 arası ekonomi, diplomasi ve kültürel değerlerin ilişkilerde öne çıktığı yıllar olmuştur. 2011 yılından sonra ise Arap Baharı sürecinde de Türkiye'deki dış politika yürütücüleri ve toplum barışçıl protestolara destek vererek bölgede liberal demokrasilerin güçlenmesini savunmuş, Mısır ve Tunus gibi barışçıl geçişlerin olduğu ülkeler ile 2011-2013 yılları arasında yakın ilişkiler geliştirmiştir.

Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkisinde de liberal stratejik kültür etkili olmuştur. Türkiye, yukarıda değinildiği üzere, 2008 yılında İsrail ve Suriye arasındaki uyuşmazlıkların çözümü için arabuluculuk görevi üstlenmiştir. Ancak Türkiye ile İsrail arasında halihazırda var olan yakın ilişki, Gazze'ye yönelik hareket, Davos krizi ve Mavi Marmara saldırısı gibi olaylar neticesinde gerilemiştir. Her üç olay da Türkiye'nin Gazze'deki insan hakları ihlallerine yönelik yaklaşımından kaynaklanmıştır. Bu bağlamda ilişkilerdeki gerilemede de liberal stratejik kültürün etkileri gözlemlenebilir. Türkiye'nin Gazze'deki insan hakları ihlallerini liberal stratejik kültürün etkisiyle değerlendirdikleri Türk karar alıcıların söylemlerine de yansımıştır. 2008 yılında Erdoğan Gazze hareketi ile ilgili İsrail'in insanlık suçu işlediğini, 2009 yılında Davos'ta İsrail'in çocukları öldürdüğünü, 2010 yılında Mavi Marmara saldırısı sonrası İsrail'in devlet terörü uyguladığını ve 2012 yılında ise Gazze'de yapılanlardan dolayı İsrail'in terör devlet olduğunu ifade etmiştir (Cumhuriyet 28.12.2008; CNN Türk 29.01.2009; Sabah 31.05.2010; BBC News Türkçe 19.11.2012). Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinde 2005 öncesinde olduğu gibi ortak tehditler ve/veya çıkarlar yerine liberal stratejik kültürün etkisiyle insan haklarını önceleyen yaklaşımı İran'a yönelik bir ittifakın da oluşumunu engellemiştir.

İran'dan tehdit algılayan başka bir ülke olan Azerbaycan ile Türkiye'nin ilişkilerinde 2009 yılındaki Türkiye-Ermenistan yakınlaşması önemli rol oynamıştır. Diğer vakalardan farklı olarak liberal stratejik kültür Türkiye ile Azerbaycan arasında bir ittifakın oluşmamasını dolaylı yoldan etkilemiştir. Her ne kadar ABD ve AB'nin Türkiye ile Ermenistan arasındaki yakınlaşmanın başlamasına etkisi olsa da bu yakınlaşma değişen stratejik kültürün de bir parçası olan komşularla sıfır sorun politikasının bir yansımasıdır (Özpek ve Demirağ 2012, 124). Örneğin, Türkiye'nin önkoşulsuz olarak Ermenistan ile başlattığı görüşmeler sonuçta başarısız olmuş ve Davutoğlu komşularla sıfır sorun politikasının Ermenistan ile yakınlaşmada başarılı olmadığını ifade etmiştir (Hale 2013, 218). Diğer bir ifadeyle, liberal stratejik kültürün etkili olduğu Ermenistan ile yakınlaşma politikası Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu durum Azerbaycan ile Rusya'nın yakınlaşmasını da beraberinde getirmiş ve 2010 yılı ve sonrasında Türkiye ile Ermenistan arasındaki yakınlaşma adım adım sona ermiş olsa da Türkiye ile Azerbaycan'ın İran'a karşı bir ittifak oluşturmasına engel olmuştur.

Türkiye'nin İran ile olan ilişkileri de liberal stratejik kültürün etkisinde şekillenmiştir. Önceki bölümlerde aktarıldığı üzere Türk yetkililer 2005-2013 yılları arasında İran'ın örneğin uranyum zenginleştirme programını tehdit olarak gördüklerini ifade eden açıklamalarda da programın barışçıl amaçlar taşıdıklarına inandıklarını ifade eden açıklamalarda da bulunmuşlardır. Bu birbirine zıt söylemler aslında Türkiye'nin bu dönemdeki İran politikasını yansıtmaktadır. Türkiye İran'ın bazı aktivitelerini tehdit olarak değerlendirirse de bu sorunlar ile liberal stratejik kültürün etkisiyle liberal metotlar aracılığıyla ilgilenmeyi tercih etmiştir.

Türkiye'nin İran'ın uranyum zenginleştirme programına yaklaşımında liberal stratejik kültürün etkileri, 2005 yılında Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı

seçilmesinden sonra tekrar başlayan uranyum zenginleştirme programından dolayı, UAEA'nın konuyu 2006 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne devretmesi ile başlayan süreçte görülmektedir. Türkiye, Batı ile İran arasındaki müzakerelerin Türkiye'de yapılmasını teklif etmiş ve tarafların kabulü üzerine 2007 yılında Ankara'da bir görüşme gerçekleşmiştir (Yeşilyurt 2013, 456). Ardından Türkiye İran ile Batı arasında arabulucu rolünü üstlenmeyi denemiş ancak tarafların olumsuz yanıtının ardından 2009 yılında İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde Türk topraklarının kullanılmasını, zenginleştirilmiş olan uranyumun Türkiye'de saklanması fikrini önermiştir (Yeşilyurt 2013, 456). 2010 yılında ise Türkiye bu fikri Brezilya'nın da ortak girişimi ile bir öneriye çevirmiş ve İran'ın bu öneriyi kabul etmesi sağlamıştır. Bu girişimin sonucunda Türkiye, İran ve Brezilya Tahran Deklarasyonu'nu imzalamıştır. Ancak önerinin Güvenlik Konseyi tarafından yeterli bulunmaması sonucu Türkiye'nin de ret oyu verdiği BM Güvenlik Konseyi oylaması yapılmış ve oylamadan İran'a tekrar yaptırım yapılması kararı çıkmıştır. Sonuç olarak, Türkiye 2006 yılında başlayan sürecin başından itibaren, ABD'nin soruna sert yaklaşan tavrının aksine, sorunun diplomatik yöntemler ile çözümünü savunan bir politikaya sahip olmuştur. Türkiye bu doğrultuda birçok adım atmasına rağmen bu girişimler sonuç getirmemiş ve sorun çözülememiştir. İran 2012 yılına gelindiğinde, bu süreçten, uranyum zenginleştirme konusunda önceki bölümlerde aktarıldığı üzere, önemli ilerlemeler kat ederek çıkmıştır.

	İş birliği Eğilimli	Çatışma Eğilimli	Toplam
2005	0	0	1
2006	5	0	8
2007	0	0	1
2008	1	0	2
2009	1	0	2
2010	8	0	8
2011	0	0	2
2012	2	0	5
2013	2	0	10
2014	1	0	6
2015	2	0	2
Toplam	22		47

Tablo 3.3. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın İran ile ilgili Açıklamaları

Kaynak: Veriler Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı internet sitesinden alınmıştır.²⁵

Liberal stratejik kültürün bir diğer etkisi Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamalarında görülmektedir. Yukarıdaki Tablo 3.3.'de, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın İran ile ilgili açıklamaları işbirliği ve çatışma eğilimli olarak ikiye ayrılarak kodlanmıştır.²⁶ Tabloda görüldüğü üzere on yıllık süre zarfından çatışma eğilimli herhangi bir açıklama bulunmazken işbirliği eğilimli açıklamalar toplam açıklamaların neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Ayrıca İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine geri döndüğü 2006 yılında açıklamaların yarısından fazlası işbirliği eğilimli iken Tahran Deklarasyonu'nun imzalandığı 2010 yılındaki bütün açıklamalar işbirliği eğilimlidir. Diğer bir ifadeyle, Dışişleri Bakanlığı'nın açıklamalarındaki dil de Türkiye'nin İran'ın uranyum zenginleştirme meselesi ile ilgilenme metodunun liberal stratejik kültür tarafından şekillendiğini göstermektedir.

²⁵ Örneklem T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın internet sitesindeki Türkiye ve İran ilişkileri ile ilgili başlıklardan oluşturulmuştur. Ziyaretlerin ve kısa bilgi notlarının duyurulduğu metinler örnekleme dahil edilmemiştir.

²⁶ Kodlama, işbirliği için ilişkilerin geliştirilmesi, işbirliği, ortaklık vb. ifadelerin üzerinden , çatışma ise uyarı, tehdit, ilişkilerin koparılması ifadelerin üzerinden yapılmıştır.

Türkiye'nin, 2005-2013 yılları arasında İran'ın artan askeri gücünün önemli bileşenleri olan artan askeri harcamalar ve balistik füze kabiliyetlerine yönelik yaklaşımı, uranyum zenginleştirme programın çözümü konusundaki yaklaşımı ile benzeşmiştir. İran'ın artan askeri harcamalarına yönelik kendi askeri harcamalarında bir değişikliğe gitmeyerek 2005-2013 yılları arasında İran'ın bu konuda Türkiye'nin önünde olmasına sebep olmuştur. Türkiye, İran'ın balistik füze kabiliyetlere karşılık herhangi bir somut çözümü hayata geçirememiş, hatta 2010'da NATO'nun füze kalkanı projesinde, bir diğer ifadeyle NATO'nun bu konuda attığı adımda, önceki bölümde anlatıldığı üzere İran ile ilişkilerinin bozulmamasına özen göstermiştir. Füze kalkanı projesi kapsamındaki radar sistemi 2011 yılında Türkiye'ye yerleştirilmiş ve 2012 yılında aktif olarak kullanılmaya başlamıştır. Aslında Türkiye, güvenlik açısından maliyetleri yüksek olsa da kendisini de olası bir füze saldırısından koruyacak olan bu projenin, bir diğer ifadeyle, halihazırdaki ittifakının İran'ın balistik füze kabiliyetlerine karşı kendisine sağladığı savunma bağlamındaki olanağın İran'ı rahatsız etmemesi için yoğun çaba göstermiştir.

Türkiye'nin çabalarının sebebi, 2010 yılına kadar İran ile gelişen ekonomik ilişkilerine ve iki ülkenin artan ticaret hacmine zarar gelmesini istememesi ile ilişkilidir. Söz konusu olan 2010 yılında, Türkiye'nin İran ile olan ticaret hacmi 2005 yılı ile kıyaslandığında iki kattan fazla artmıştır ve yaptırımlar dolayısıyla İran önemli ticaret rotalarını Körfez'den Türkiye'ye çevirmiştir (Tür 2011, 596). İran'ın Ankara Büyükelçisi Bahman Hosseinpour bu durumu "ticaretimizin büyük bir kısmını Körfez'den Türkiye'ye aktarmak istiyoruz" sözleriyle ifade etmiştir (TehranTimes 2010). Keza Haziran 2010 yılında İran'a yaptırım kararının çıkmasından sonra, İran'lı şirketler, merkezlerini Dubai'den İstanbul'a kaydırmışlardır (Sinkaya 2011, 27). Diğer bir ifadeyle, bu durum Türkiye'nin ekonomik açıdan İran üzerinden daha

fazla kazanç elde etmesinin de önünü açabilecek bir fırsat teşkil etmekteydi. Ayrıca Erdoğan'ın 2009 yılında İran'da yaptığı anlaşma "İran gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve Türkmen gazının da İran üzerinden Türkiye'ye ulaştırılması" için adımlar atmayı öngörmekteydi (İnat ve Caner 2018, 248). Bu bağlamda Türkiye'nin İran politikasında attığı adımların hem ekonomik önceliği hem de bu ekonomik önceliğin karşılıklı bağımlılığı artırıcı tarafı ortaya çıkmaktadır. Türkiye, İran ile yaptığı ekonomik temelli anlaşmalar ile iki ülkenin karşılıklı bağımlılığını arttırmıştır. Bu bağlamda, İran'ın Batı ile yaşadığı problemlerin sonucu olan yaptırımların İran'ın ekonomisine verdiği zararların iki ülkenin ekonomik ilişkilerinin gelişimine hız kaybettirmemesi Türkiye'nin dış politikası açısından önemlidir. Çünkü Davutoğlu'na göre Türkiye'nin Ortadoğu'daki pozisyonunu sağlamlaştırması gerekmektedir ve bunun için gerekli olan prensiplerden biri de Ortadoğu'da ekonomik karşılıklı bağımlılıktır (2008, 84-85). Son olarak, Ali Balcı'ya (2015, 277) göre ise, İran ile gelişen ekonomi temelli siyasi işbirliğinden dolayı, Türkiye, "ABD'nin İran'ı ekonomik ve siyasi düzlemde çevreleme politikasına katılmamış ve İran üzerindeki uluslararası yaptırımları önemli ölçüde hafifletmiştir".

2005-2011 yılları arasında Türkiye'nin İran'ın artan askeri kapasitesine ve uranyum zenginleştirme programına yönelik davranış biçimini şekillendiren liberal stratejik kültür, Arap Baharı'nın ilk yıllarında, daha önce vurgulandığı üzere, devam etmiştir. Ancak Arap Baharı Türkiye'nin Körfez ülkeleri ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Türkiye'nin 2011-2013 yılları arasında Arap Baharı'na verdiği destek ve Tunus ve Mısır örneklerinde olduğu gibi demokratik geçiş yapan ülkelerle kurduğu iyi ilişkiler, monarşi ile yönetilen Körfez ülkeleri açısından rejimlerinin var oluşuna yönelik bir tehdit oluşturmaktaydı. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin Arap Baharı'na

liberal stratejik kültürün etkisiyle yaklaşması, Türkiye ile Körfez ülkeleri'nin Arap Baharı konusunda ayrı kutuplarda olmasına sebep olmuştur.

Nuri Yeşilyurt, Türkiye'nin 2011-2013 yılları arasındaki Arap Baharı'na yönelik politikasını "hesap hatası" (*miscalculation*) olarak adlandıran çalışmasında 2013 yılı sonrası Ortadoğu'da değişen güç dengesinin Türkiye'nin beklentilerinin aksine şekillenmiş olmasının Türkiye'nin dış politikasını değiştirmesine yol açtığını ileri sürmektedir (2017, 79). 2013 yılından sonra, Türkiye'nin Arap Baharı'ndan yana olan beklentilerin gerçekleşmemesi, örnek vermek gerekirse, komşusu Suriye'nin bir iç savaşa sürüklenmesi, Mısır'da desteklediği Mursi yönetiminin darbeyle devrilmesi, Libya'ya NATO'nun müdahale etmesi ve Kaddafi'yi askeri güç ile devirmesi, Türkiye'nin 2013 yılına kadar uyguladığı dış politikayı değiştirmiş ve bu durum Türkiye'nin liberal stratejik kültürünün dış politikaya olan etkisini azaltmıştır.

Türkiye yumuşak güç unsurlarının ve mutlak kazancın öne çıkarılmasının Arap Baharı sürecinde başarı getirmedini fark etmiştir. Bunun ilk göstergesi Suriye'deki iç savaşında muhaliflere verdiği desteği arttırarak sert güç unsurlarını devreye sokmasıdır. Ayrıca İran'a yönelik politikasında da önceki örneklerden farklı olarak, Türkiye'nin, İran ile olan karşılıklı bağımlılığına verdiği önem azalmıştır. Bunun göstergesi de, yukarıdaki ile benzer şekilde, İran'ın Suriye'deki pozisyonunun karşısında yer almasına ek olarak bu politikayı uygularken sert güç unsurlarını kullanmasıdır.

Türkiye tarafındaki dış politika davranışı değişimine ek olarak İran'da da değişim gerçekleşmiştir. 2013 yılında İran'ın askeri harcaması Türkiye ile aynı seviyeye gerilemiştir (SIPRI 2020). Ahmedinejad'a göre görece daha ılımlı olan Hasan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmiş ve İran P5+1 ülkeleri olan Güvenlik

Konseyi Daimi Üyeleri ve Almanya ile uranyum zenginleştirme programı konusunda anlaşmaya varmıştır. Diğer bir ifadeyle İran'dan Türkiye'ye yönelen tehdidin seviyesini arttıran bazı unsurların etkileri azalmış ve tehdidin seviyesi askeri kapasite ve ofansif niyetler bağlamında görece azalmıştır.

Sonuç olarak Türkiye'nin liberal stratejik kültürün etkisi ile İran sorunu ile ilgilenmesi, Ahmedinejad döneminde İran'ın artan askeri kapasitesi ve askeri harcamaları ile ofansif dış politikasına karşılık, Türkiye'nin, İran'dan tehdit algılayan ABD, İsrail, Azerbaycan ve Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin aksine bir tavır sergilemesine sebep olmuştur. İttifaklar içinde ya da ittifak kurma girişimlerinde bulunmamış ve askeri harcamalarını ve/veya kapasitesinin arttırmaya yönelmemiştir. Türkiye İran'ın artan askeri kapasitesine yönelik bir politika geliştirmemiş hatta füze kalkanı projesinde tavrı ile İran ile olan ekonomik ilişkilerine daha fazla önem vermiştir. Uranyum zenginleştirme programı konusunda ise diplomatik yöntemler ile sonuç almaya çalışmış ancak başarısız olmuştur. Diğer bir ifadeyle liberal stratejik kültür, askeri kapasite meselesine yönelik bir politika geliştirmemesine, uranyum zenginleştirme programı ve ofansif niyetler konusunda ise Batı ile İran arasında diyalogu arttırıcı diplomatik yöntemler ile zayıf çabalar göstermesine yol açmıştır. Bu bağlamda, liberal stratejik kültür Türkiye'nin İran politikasını etkileyerek yetersiz dengeleme yapmasına sebep olmuştur.

BÖLÜM IV

SONUÇ

İran’da Ahmedinejad’ın 2005 yılında cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra İran, nükleer silah geliştirme çabalarına hız vermiş, balistik füze kabiliyetlerinde ve kapasitelerinde önemli gelişmeler kaydetmiş, ofansif bir dış politika davranışı sergilemiş ve son olarak askeri harcamalarını arttırarak 2013 yılına kadar bu konuda Türkiye’nin önünde olmuştur. Türkiye ise İran’dan yönelen tehdidin artan seviyesine yönelik uluslararası sistemin dikte ettiği dış politika davranışı olan etkin dengeleme davranışı sergilemek yerine iç politik faktörlerin etkisiyle yetersiz dengeleme davranışı sergilemiştir.

Çalışma, devletlerin dış politika davranışlarına odaklanmış ve dış politika davranışların nasıl oluştuğu ile ilgili iki hipotezi test etmiştir. İlk hipotez, yapısal realizmden yola çıkarak, devletlerin uluslararası sistemden yönelen tehditlere yönelik etkin dengeleme davranışını sergilediğini vurgulamıştır. Neoklasik realizmden çıkarılan ikinci hipotez ise devletlerin tehditlere karşı etkin dengeleme davranışı sergilemesinin ülke içi faktörlerin uygunluğuna bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Çalışma ayrıca ikinci hipotezden üretilen iki ayrı alt hipotez ortaya atmıştır. Bunlardan ilki liberal stratejik kültürün etkisinin artışının devletlerin yetersiz dengeleme davranışını sergilemesini olası hale getirdiği ile ilgilidir. İkincisi ise toplumsal bütünleşikliğinin zayıf olduğu durumlarda devletlerin yetersiz dengeleme davranışı sergilemesinin olası olduğu ile ilgilidir. Çalışma dış politika davranışlarını açıklamak için neoklasik realizmi teorik çerçeve olarak kullanmıştır. Neoklasik realizmin ülke içi faktörleri ara değişkenler olarak ele alması, devletlerin

sistemin dikte ettiği dış politika davranışlarını gerçekleştirmediği vakaların açıklanabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu açıdan ortaya atılan ilk hipotez neorealizme vurgu yaparken iken ikinci hipotez ve ikinci hipotezin alt hipotezleri neoklasik realizme vurgu yapmıştır.

Çalışmada bağımsız değişken olarak tehdit, ara değişkenler olarak stratejik kültür ve toplumsal bütünleşiklik, bağımlı değişken olarak ise yetersiz dengeleme ele alınmıştır. Tehdit kavramı, Stephen Walt'un operasyonel indikatörleri olan toplam g, coğrafi yakınlık, saldırgan niyetler ve saldırgan kapasiteler üzerinden ölçülebilir hale getirilmiştir. Yetersiz dengeleme i ve dış dengeleme değerleri üzerinden incelenmiştir. Stratejik kültür realist ve liberal, toplumsal bütünleşiklik ise güçlü ve zayıf değerleri üzerinden incelenmiştir. Stratejik kültürün realist ya da liberal olduğu, güç kullanma biçimi ve işbirliği eğilimi üzerinden ölçülmüştür. Güç kullanma biçimi ile ilgili ölçüm için sert güç ve yumuşak güç üzerinden, işbirliği eğilimi üzerinden yapılan ölçüm ise grelı kazanç ve mutlak kazanç üzerinden yapılmıştır. Toplumsal bütünleşikliğin güçlü ya da zayıf olduğu, grup fikir birliği ve siyasi kutuplaşma üzerinden ölçülmüştür. Grup fikir birliği üzerinden yapılan ölçüm ülkedeki politik grupların dış politika konularındaki pozisyonları üzerinden, siyasi kutuplaşma üzerinden yapılan ölçüm ise merkez politikanın güçlü veya zayıf olması üzerinden yapılmıştır.

Çalışma metot olarak vaka çalışmasını kullanmış ve süreç takibine başvurmuştur. Vaka analizi olarak en muhtemel vaka analizi seçilmiş ve hipotezlerin doğrulanmasının en muhtemel olduğu vaka tercih edilmiştir. Çalışmada ortaya atılan hipotezleri test etmek için, Türkiye'nin, 2005-2013 yılları arasında İran'da Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olduğu dönemdeki İran'a yönelik dış politika davranışı analiz edilmiştir. Vaka incelenirken, vaka analizi ve süreç takibi

metotları belirli bir nedensellik bağlamında ele alınmıştır. Bunun sonucunda, İran'dan Türkiye'ye yönelen tehdidin 2005-2013 yılları arasında artış göstermiş olduğu ancak Türkiye'nin etkin dengeleme davranışı sergilemediği, yetersiz dengeleme davranışı sergilediği sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın ortaya attığı ikinci hipotez devletlerin etkin dengeleme davranışı sergilemesinin iç politik faktörlerin uygunluğuna bağlı olmasıdır. Bundan dolayı çalışma Türkiye'nin İran'a karşı neden yetersiz dengeleme davranışı sergilediği sorusuna cevap bulabilmek için ortaya attığı iki alt hipotezi de test etmiştir. Zayıf toplumsal bütünleşikliğinin Türkiye'nin İran tehdidine yönelik dış politika davranışına olan etkisiyle ilgili yapılan analizin sonucunda değişkenin doğrudan yetersiz dengeleme davranışına sebep olduğunu kanıtlayacak yeterli veri bulunamamıştır. Sadece dış dengeleme konusunda ABD ve İsrail ile ittifak oluşturulmasına engel olduğuna dair bulgulara rastlanmıştır. Liberal stratejik kültürün etkisiyle ilgili yapılan analizin sonucunda ise değişkenin hem iç dengeleme hem de dış dengeleme davranışlarının tehdidi yeterli biçimde dengeleyecek şekilde yapılmasına engel olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifadeyle, liberal stratejik kültür Türkiye'nin etkin dengeleme davranışı sergilemesine engel olmuş ve yetersiz dengeleme davranışını sergilemesine sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

“Korgeneral Ronald L. Burgess’in Testimonisi.” 14.04.2010. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2021. https://media.nti.org/pdfs/1_6.pdf.

“Korgeneral Ronald L. Burgess’in Testimonisi.” 10.03.2021. Erişim tarihi 13 Temmuz 2021. https://fas.org/irp/congress/2011_hr/031011burgess.pdf.

Al Jazeera. 2016. “Erdoğan İsrail’le anlaşmayı onayladı.” Erişim tarihi: 27 Temmuz 2021. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-israille-anlasmayi-onayladi>.

Albright, David, ve Andrea Stricker. 2010. “Iran's Nuclear Program.” *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy* içinde, derleyen Robin B. Wright, 77-82. Washington, D.C: United States. Institute of Peace: Published in collaboration with Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Alfoneh, Ali. 6 Ekim, 2010. “The Basij Resistance Force.” *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy* içinde, derleyen Robin B. Wright, 62-66. Washington, D.C: United States Institute of Peace : Published in collaboration with Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Allison, Graham. 2017. *Can America and China Escape Thucydides's Trap*. Boston-New York: Houghton Mifflin Harcourt.

Altunışık, Meliha B. 2010. “Turkey’s Changing Middle East Policy.” *UNISCI Discussion Papers* (23): 149-162.

Altunışık, Meliha B. ve Lenore G. Martin. 2011. “Making Sense of Turkish Foreign Policy in the Middle East under AKP.” *Turkish Studies* 12 (4): 569-587. Erişim tarihi: 21 Mayıs, 2021. doi: 10.1080/14683849.2011.622513.

Amerikanın Sesi. 2009. “USAK Anketi: ABD Türkler İçin Hala 'Bir Numaralı Tehdit.” Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2009-08-17-voa1-88185102/879159.html>.

Amerikanın Sesi. 2010. “Çözüm Sürecinde AKP-MHP Gerilimi Artıyor.” Erişim tarihi: 13 Temmuz 2021. <https://www.amerikaninsesi.com/a/cozum-surecinde-akp-ve-mhp-arasinda-gerilim-artiyor/1633471.html>.

- Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi. 2010. *Kamuoyu ve Türk Dış Politikası Anketi*. Ankara. Erişim tarihi: 30 Temmuz, 2021. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/68675/Microsoft%20Word%20-%20proje%20ana%20metin%20son.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Aras, Bülent, ve Rabia Karakaya Polat. 2008. "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran." *Security Dialogue* 39 (5): 495-515. Erişim tarihi: 8 Şubat 2021. <https://doi.org/10.1177/0967010608096150>.
- ArmsControl. 2021. "Timeline of Nuclear Diplomacy With Iran." Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.armscontrol.org/factsheets/Timeline-of-Nuclear-Diplomacy-With-Iran>.
- Ataman, Muhittin. 2018. "Türkiye Dış Politikasının AK Parti Döneminde Yeniden Yapılandırılması." *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Dış Politika* içinde, derleyen Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran. İstanbul: SETA Yayınları.
- Aydın-Düzgüç Senem ve Balta, Evren (2017) "Turkey After the July 15th Coup Attempt: When Elites Polarize over Polarisation." *Istanbul Politikalar Merkezi Raporu* http://research.sabanciuniv.edu/33176/1/Aydin-Duzguc_Balta_When_Elites_Polarize_Over_Polarization-1.pdf.
- Bahgat, Gawdat. 1998. "The New Iran: a myth or a reality?." *Asian Affairs* 29 (2): 141-160. Erişim tarihi: 16 Ağustos, 2021. doi: 10.1080/714041350.
- Bahgat, Gawdat. 2006. "Nuclear proliferation: The Islamic Republic of Iran." *Iranian Studies* 39 (3): 307-327. Erişim tarihi: 21 Mayıs, 2021. doi: 10.1080/00210860600808102.
- Bahgat, Gawdat. 2019. "Iran's Ballistic-Missile and Space Program: An Assessment." *Middle East Policy Council* 26 (1): 31-48. doi:10.1111/mepo.12398.
- Balcı, Ali. 2011. "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma." *Ortadoğu Etütleri* 2 (2): 117-136. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2021. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/209578>.

Balcı, Ali. 2015. *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Balcı, Ali ve Tuncay Kardeş. 2012. "The changing dynamics of Turkey's relations with Israel: an analysis of 'securitization'" *Insight Turkey* 14 (2): 99-120. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2021. <https://www.insightturkey.com/articles/the-changing-dynamics-of-turkeys-relations-with-israel-an-analysis-of-securitization>.

Barnett, Michael. 1996. "Identity and Alliances in the Middle East." *The Culture of National Security* içinde, derleyen Peter J. Katzenstein, 400-432. New York: Columbia University Press.

Barzegar, Kayhan. 2008. "Iran and the Shiite Crescent: Myth and Realities." *The Brown Journal of World Affairs* 15 (1): 87-99. Erişim tarihi: 14 Ağustos, 2021. <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/BRZ.BJWA.2008.pdf>.

Barzegar, Kayhan. 2009. "The Paradox of Iran's Nuclear Consensus." *World Policy Journal* 26 (3): 21-30. Erişim tarihi: 16 Şubat, 2021. <https://www.jstor.org/stable/40468653>.

Baş, Şafak. 2013. "Pragmatism and Rivalry: The Nature of Turkey-Iran Relations." *Turkish Policy Quarterly* 12 (3): 113-124.

BBC News. 2001. "Iran condemns attacks on US." Erişim tarihi: 16 Ağustos, 2021. http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1549573.stm.

BBC News. 2007. "Secular rally targets Turkish PM." Erişim tarihi: 6 Temmuz, 2021. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6554851.stm>.

BBC News Türkçe. 15 Ekim 2009. "Bursa'da futbol diplomasisi." Erişim tarihi: 6 Temmuz, 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/10/091015_newarmenia.

BBC News Türkçe. 4 Eylül 2009. "Futbol diplomasisi' çözüm sağlar mı?." Erişim tarihi: 6 Temmuz, 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/09/090904_economist_turkey.

BBC News Türkçe. 2012. "Erdoğan: İsrail terör devleti." Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121119_erdogan_gaza.

BBC News Türkçe. 2013. “Mavi Marmara: İsrail, Türkiye'den özür diledi.” Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur.

BBC Turkish. 2007. “Karzai ve Müşerref”ten bildiri.” Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021.

http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/04/070430_turkey_pakistan_afghan.shtml.

Booth, Ken. 2005. “Strategic Culture: Validity and Validation.” *Oxford Journal on Good Governance* 2 (1): 25-28.

Kenneth C. Brill. 13 Mart, 2004. “Statement on the Implementation of Safeguards in the Islamic Republic of Iran.” Erişim tarihi: 26 Şubat 2021.

<https://www.iaea.org/newscenter/statements/statement-implementation-safeguards-islamic-republic-iran>.

Brooks, Stephen G. ve William C. Wohlforth. 2005. “Hard Times for Soft Balancing.” *International Security* 30 (1): 72-108. Erişim tarihi: 5 Şubat 2021.

<https://www.jstor.org/stable/4137459>.

Cizre, Ümit. 2008. “The Justice and Development Party and the military: Recreating the past after reforming it?.” *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party* içinde, derleyen Ümit Cizre, 132-173. London and New York: Routledge.

CNN International. 2007. “Bush: 'We need to change our strategy in Iraq.’” Erişim tarihi 6 Temmuz 2021.

<http://edition.cnn.com/2007/POLITICS/01/10/bush.transcript/index.html>.

CNN Türk. 2009. “Davos'ta kriz.” Erişim tarihi: 06.07.2021.

<https://www.cnnturk.com/2009/dunya/01/29/davosta.kriz/511241.0/index.html>.

CNN Türk. 2009. “MHP'nin Ermeni açıklaması sert oldu.” Erişim tarihi: 06.07.2021.

<https://www.cnnturk.com/2009/turkiye/09/03/mhpnin.ermeni.aciklamasi.sert.oldu/541947.0/index.html>.

Cohen, Raymond. 1978. "Threat Perception in International Crisis." *Political Science Quarterly* 93 (1): 93-107. Erişim tarihi 2 şubat 2021.

<https://www.jstor.org/stable/2149052>.

Connell, Michael. 2010. "Iran's Military Doctrine." *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy* içinde, derleyen Robin B. Wright, 70-75. Washington, D.C: United States Institute of Peace : Published in collaboration with Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Cook, Steven. 2012. "Foreign Policy: Don't Fear A Nuclear Armed Iran." Erişim tarihi: 12 şubat 2021. <https://www.npr.org/2012/04/03/149906811/foreign-policy-dont-fear-a-nuclear-armed-iran>.

Cordesman, Anthony H. 6 Ekim, 2010. "The Conventional Military." *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy* içinde, derleyen Robin B. Wright, 66-70. Washington, D.C: United States. Institute of Peace: Published in collaboration with Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Cordesman, Anthony H. ve Martin Kleiber. 2007. *Iran's military forces and warfighting capabilities: the threat in the Northern Gulf*. Rapor, Washington D.C.: Center for Strategic and International Studies. Erişim Tarihi: 25 şubat 2021. <https://www.csis.org/analysis/arab-gulf-states-and-iran-military-spending-modernization-and-shifting-military-balance>.

Cordesman, Anthony H. ve Nicholas Harrington. 12 Aralık 2018. *The Arab Gulf States and Iran: Military Spending, Modernization, and the Shifting Military Balance*. Washington, D.C.: CSIS

Coser, Lewis A. 2001. *The Functions of Social Conflict*. New York: Routledge.

Coşkun, Bezen Balamir. 2020. "Dış Politika Analizinde Bir Yöntem Olarak Süreç İzleme." *Dış Politika Analizi Konu, Kuram, Yöntem* içinde, derleyen Bezen Balamir Coşkun ve İnan Rüma, 77-95. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cumhuriyet. 2008. "Dünya barışına indirilmiş bir darbe." Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya-barisina-indirilmis-bir-darbe-31386>.

Cumhuriyet. 6 Ocak 2009. “Baykal: Topyekûn imha teşebbüsü son ermeli.” Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/baykal-topyekun-imha-tesebbusu-sona-ermeli-33042>.

———. 1 Şubat 2009. “Baykal’dan Erdoğan’a destek.” Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/baykaldan-erdogana-destek-38646>.

Cumhuriyet. 2011. “Meclis’te ‘füze kalkanı’ tartışması.” Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mecliste-fuze-kalkani-tartismasi-287790>.

Çavuş, Tuba. 2012. “Dış Politikada Yumuşak Güç Kavramı ve Türkiye’nin Yumuşak Güç Kullanımı.” *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2 (2): 23-37.

Çınar, Menderes. 2008. “The Justice and Development Party and the Kemalist establishment.” *Secular and Islamic Politics in Turkey: The Making of the Justice and Development Party* içinde, derleyen Ümit Cizre, 107-132. London and New York: Routledge.

David, Steven R. 1991. “Explaining Third World Alignment.” *World Politics* 43 (2): 233-256.

Darwich, May. 2019. *Threats and Alliances in the Middle East Saudi and Syrian Policies in a Turbulent Region*. Cambridge: Cambridge University Press.

Davutoğlu, Ahmet. 2008. “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007.” *Insight Turkey* 10 (1): 77-96. Erişim tarihi: 8 Mart, 2021. <https://www.jstor.org/stable/26328783>.

Davutoğlu, Ahmet. 2013. ‘Turkey’s mediation: critical reflections from the field’, *Middle East Policy* 20 (1): 83-90. Erişim tarihi: 14 Mayıs, 2021.

https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/TurkeysMediation_Davutoğlu_2013.pdf.

Demirağ, Yelda. 2014. “2015’e bir kala: Türkiye-Ermenistan İlişkileri.” *Ermeni Araştırmaları* 47 (1): 74-84. Erişim tarihi: 06.07.2021. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/639458>.

Demiryol, Tolga. 2013. "The Limits to Cooperation Between Rivals: Turkish Iranian Relations Since 2002." *Ortadoğu Etütleri* 4 (2): 111-144.

DiMaggio, Paul, John H. Evans, and Bethany Bryson. 1996. "Have Americans' Social Attitudes Become More Polarized?" *American Journal of Sociology* 102 (3): 690–755. Erişim tarihi: 25 Nisan, 2021.

https://www.jstor.org/stable/2782461?seq=1#metadata_info_tab_contents.

Dinçer, Osman B. ve Mustafa Kutlay. 2012. *Türkiye'nin Ortadoğu'daki Güç Kapasitesi: Mümkünün Sınırları*. Ankara: USAK Yayınları.

Dünya Bankası. 2020a. "GDP (current US \$) – Turkey." Erişim tarihi: 13 Temmuz 2021.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&locations=TR&start=2000>.

———. 2020b. "GDP per capita, PPP (current international \$) – Turkey." Erişim tarihi: 13 Temmuz 2021.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?end=2020&locations=TR&start=2002>.

Dünya Bankası. 2021. "Armed forces personnel, total - Iran, Islamic Rep." Erişim Tarihi: 22 Şubat 2021.

<https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.TOTL.P1?locations=IR>.

Dünya Bankası. 2021. "Armed forces personnel, total - Turkey." Erişim Tarihi: 22 Şubat 2021. <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.TOTL.P1?locations=TR>.

Dünya Bankası. 2021. "GDP-Iran, Islamic Rep." Erişim tarihi: 22 Şubat 2021.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?end=2013&locations=IR&start=2000>.

Düz, Sibel. Ekim 2020. "Türkiye'nin Gökyüzündeki Yeni Gücü İHA'LAR." *SETA Analiz* 336. <https://setav.org/assets/uploads/2020/10/A336.pdf>.

Ehteshami, Anoushiravan. 1995. *After Khomeini The Iranian Second Republic*. Londra ve New York: Routledge.

Elleman, Michael. 2010. "Iran's Ballistic Missile Program." *The Iran Primer: Power, Politics, and U.S. Policy* içinde, derleyen Robin B. Wright, 86-89. Washington, D.C: United States Institute of Peace : Published in collaboration with Woodrow Wilson International Center for Scholars.

Erdağ, Ramazan. 2013. "Türkiye'nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması." *Akademik İncelemeler Dergisi* 8 (1): 51-76.

Evrensel. 2008. "Ehud Barak Ankara'ya geldi." Erişim tarihi: 06.07.2021. <https://www.evrensel.net/haber/229884/ehud-barak-ankara-ya-geldi>.

Gause, F Gregory III. 2003. "Balancing What? Threat Perception and Alliance Choice in the Gulf." *Security Studies* 13 (2): 273-305. doi: 10.1080/09636410490521271.

———. 2017. "Ideologies, Alignments, and Underbalancing in the New Middle East Cold War." *PS: Political Science and Politics* 50 (3): 672–75. Erişim tarihi: 22 Ağustos, 2021. <https://www.cambridge.org/core/journals/ps-political-science-and-politics/article/ideologies-alignments-and-underbalancing-in-the-new-middle-east-cold-war/739C0AB7ACDAD0E8ADE7D36C3CD37AA6>.

Haaretz. 2010. "Turkey Reportedly Freezes Defense Deals With Israel." Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.haaretz.com/1.5135547>.

Habertürk. 2008. "Sultanahmet'te ibadet değil şov yaptı." Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/92444-sultanahmette-ibadet-degil-sov-yapti>.

Hale, William. 2013. *Turkish Foreign Policy since 1774*. London and New York: Routledge.

Halktv. 2020. "1 Mart tezkeresinin yıldönümü: Nasıl reddedildi ve sonrasında neler yaşandı?." Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://halktv.com.tr/gundem/1-mart-tezkeresinin-yildonumu-nasil-reddedildi-ve-sonrasinda-neler-yasan-420223h>.

Hürriyet. 11 Nisan 2009. "Karabağ sorunu çözülmeden sınır açılmaz." Erişim tarihi: 06 Temmuz 2021. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/karabag-sorunu-cozulmeden-sinir-acilmaz-11410636>.

- Hürriyet.19 Ekim 2009. “Bir millet ayrılıyor. Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bir-millet-ayriliyor-12720855>.
- Hürriyet. 2010. “Gül’den füze kalkanı açıklaması. Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021.
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/gulden-fuze-kalkani-aciklamasi-16326981>.
- Hürriyet. 2011. “İran’dan ikinci gözdağı: ‘Kürecik’i kesinlikle vururuz.” Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/irandan-ikinci-gozdagi-kurecik-i-kesinlikle-vururuz-19442858>.
- Hürriyet Daily News. 2013. “Israel behind coup to oust Morsi, Turkish PM Erdoğan says.” Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.hurriyetdailynews.com/israel-behind-coup-to-oust-morsi-turkish-pm-erdogan-says-52876>.
- International Atomic Energy Agency. Ağustos 2012. *Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran* Rapor, GOV/2012/37.
<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2012-37.pdf>.
- Iranwatch. 2020. “Iran Missile Milestones: 1985-2020.” Erişim tarihi 06.07.2021.
<https://www.iranwatch.org/our-publications/weapon-program-background-report/iran-missile-milestones-1985-2020>.
- İnat, Kemal, ve Mustafa Caner. 2018. “Suriye Savaşı ve ABD’nin gölgesinde Türk-İran İlişkileri.” *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Dış Politika* içinde, derleyen Kemal İnat, Ali Aslan ve Burhanettin Duran. İstanbul: SETA Yayınları.
- Jafarzadeh, Alireza. 2007. *The Iran Threat: President Ahmadinejad and the Coming Nuclear Crisis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Jenkins, Gareth H. Mayıs 2012. *Occasional Allies, Enduring Rivals: Turkey’s Relations with Iran*. Washington DC: Central Asia–Caucasus Institute and Silk Road Studies Program.
- Jerusalem Post. 2007. “Israel May Sell Arrow and Ofek to Turkey.” Erişim tarihi: 06.07.2021.
<https://web.archive.org/web/20171208070715/http://www.jpost.com/Israel/Israel-may-sell-Arrow-and-Ofek-to-Turkey>.

- Jerusalem Post. 2011. "Shin Bet: Hamas operating in Turkey, China." Erişim tarihi 6 Temmuz 2021. <https://www.jpost.com/Middle-East/Shin-Bet-Hamas-operating-in-Turkey-China>.
- Jervis, Robert. 1978. "Cooperation Under the Security Dilemma." *World Politics* 30 (2): 167-214.
- Johnston, Alastair Iain. 1995. "Thinking About Strategic Culture." *International Security* 19 (4): 32-64. Erişim tarihi: 20 Ocak, 2021. <https://doi.org/10.2307/2539119>.
- Jones, Seth G. 2020. "Containing Tehran: Understanding Iran's Power and Exploiting Its Vulnerabilities." *Center for Strategic and International Studies*. Erişim tarihi: 18 Şubat, 2021. <https://www.csis.org/analysis/containing-tehran-understanding-irans-power-and-exploiting-its-vulnerabilities>.
- Juneau, Thomas. 2015. *Squandered Opportunity: Neoclassical Realism and Iranian Foreign Policy*. California: Stanford University Press.
- Kadir Has Üniversitesi. 2013. *Türk Dış Politikası Kamuoyu Alguları Araştırması*. İstanbul. Erişim tarihi: 30 Temmuz, 2021. <https://www.khas.edu.tr/sites/khas.edu.tr/files/inline-files/tdpkaa-2013.pdf>.
- Kalaycıoğlu, Ersin. 2012. "Kulturkampf in Turkey: The Constitutional Referendum of 12 September 2010." *South European Society and Politics* 17 (1): 1-22, Erişim tarihi: 21 Mart 2021. doi: 10.1080/13608746.2011.600555.
- Karacasulu, Nilüfer ve İrem Aşkar Karakır. 2011. "Iran-Turkey Relations in the 2000s: Pragmatic Rapprochement." *Ege Akademik Bakış* 11 (1): 111-119.
- Kardaş, Şaban. 2010. "Turkey: Redrawing the Middle East Map Or Building Sandcastles?." *Middle East Policy* 17 (1): 115-136. Erişim tarihi: 22 Kasım, 2020. doi: 10.1111/j.1475-4967.2010.00430.x.
- Kardaş, Şaban. 2011. "Turkish-American relations in the 2000s: Revisiting the basic parameters of partnership?." *Perceptions: Journal of International Affairs* 16 (3): 25-52. Erişim tarihi: 22 Mayıs, 2021. http://sam.gov.tr/pdf/perceptions/Volume-XVI/autumn-2011/Autumn_2011.pdf#page=29.

Kardaş, Şaban. 2012. "Turkey and the Gulf Dialogue in the Middle East." *TESEV Raporu* 1-8. Erişim tarihi: 22 Mayıs, 2021. https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/report_Turkey_And_The_Gulf_Dialogue_In_The_Middle_East_EN.pdf.

Kardaş, Tuncay. 2015. "Güvenlik." *Uluslararası İlişkilere Giriş* içinde, derleyen Şaban Kardaş ve Ali Balcı, 337-351. İstanbul: Küre Yayınları.

Kardaş, Şaban. 2021. "Revisionism and Resecuritization of Turkey's Middle East Policy: A Neoclassical Realist Explanation." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 23 (3): 490-501. Erişim tarihi: 22 Mayıs, 2021. <https://doi.org/10.1080/19448953.2021.1888250>.

Kauppi, Mark V. ve Paul R. Viotti, der. 2019. *International Relations Theory (Sixth Edition)*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Kausch, Kristina. 2017. "State and Non-State Alliances in the Middle East" *The International Spectator* 52 (3): 36-47. <https://doi.org/10.1080/03932729.2017.1347250>.

Kıbaroğlu, Mustafa. 2006. "Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power." *Middle East Journal* 60 (2): 207-232. Erişim tarihi: 5 Şubat 2021. <https://www.jstor.org/stable/4330247>.

Kıbaroğlu, Mustafa. 2007. "Iran's nuclear ambitions from a historical perspective and the attitude of the West." *Middle Eastern Studies* 43 (2): 223-245. Erişim tarihi: 3 Şubat 2021. <https://doi.org/10.1080/00263200601114083>.

Kıbaroğlu, Mustafa, ve Barış Çağlar. 2008. "Implications of a nuclear Iran for Turkey." *Middle East Policy* 15(4): 59–80. doi: 10.1111/j.1475-4967.2008.00369.x.

Kıbaroğlu, Mustafa. 2013a. "İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye." *Bilge Strateji* 5 (9): 1-8.

———. 2013b. "Turkey's Place in the 'Missile Shield.'" *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 15 (2): 223-236. Erişim tarihi: 3.07.2021. doi.org/10.1080/19448953.2013.775761

Kibaroglu, Mustafa. 2019. "On Turkey's Missile Defense Strategy: The Four Faces of the S-400 Deal between Turkey and Russia." *Perceptions* 24 (2-3): 159-174.

Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <http://sam.gov.tr/pdf/sam-papers/SAM-Papers-No.-16.pdf>.

Kirişci, Kemal. 2009. "Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State." *New Perspectives on Turkey* 40: 29-57.

KONDA. Nisan 2010. *KONDA Barometresi Temalar Toplumsal Kutuplaşma Nisan 2010*. KONDA Araştırma ve Danışmanlık. Erişim tarihi: 15 Mart 2021.

<https://konda.com.tr/tr/rapor/toplumsal-kutuplasma/>.

"Korgeneral Ronald L. Burgess'in Testimonisi" 10.03.2010. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2021. https://media.nti.org/pdfs/1_6.pdf.

Kösebalaban, Hasan. 2011. *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism, and Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.

Lake, Anthony. 1994. "Confronting Backlash States." *Foreign Affairs* Erişim tarihi: 16 Ağustos, 2021. <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/1994-03-01/confronting-backlash-states>.

Lalwani, Sameer. 2010. "Why Isn't Turkey Balancing Iran?: Explaining Balance-of Power and Alliance Behavior in Response to Nuclear Proliferation." *Center for Strategic and International Studies* 163-178. Erişim tarihi: 6 Mart 2021. http://sameerlalwani.com/wp-content/uploads/2018/09/110916_Lalwani.pdf

Larrabee, F. Stephen. 2011. "Turkey and the Gulf Cooperation Council." *Turkish Studies* 12 (4): 689-698. Erişim tarihi: 20 Aralık, 2021. <https://doi.org/10.1080/14683849.2011.622512>.

Lenore G. Martin. 2013. "Turkey and the USA in a Bipolarizing Middle East, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*." 15 (2): 175-188. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2021. DOI: 10.1080/19448953.2013.775037.

Levy, J. S. 2002. "Qualitative Methods in International Relations." *Millennial Reflections on International Studies* içinde, derleyen Brecher, M. ve F. P. Harvey, 432-454. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Levy, Jack S. 2008. "Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference." *Conflict Management and Peace Science* 25 (1): 1-18. Erişim tarihi 25 Ocak 2021. <https://doi.org/10.1080/07388940701860318>.

Lindenstrauss, Gallia. 2015. "Israel-Azerbaijan: Despite the Constraints, a Special Relationship." *Strategic Assessment* 17 (4): 69-79. Erişim tarihi 6 Temmuz 2021. <https://strategicassessment.inss.org.il/en/articles/israel-azerbaijan-despite-the-constraints-a-special-relationship/>.

Litsas, Spyridon N. 2014. "Bandwagoning for profit and Turkey: alliance formations and volatility in the Middle East." *Israel Affairs* 20: (1): 125-139. doi: 10.1080/13537121.2013.863085

Lobell, Steven E. 2018. "A Granular Theory of Balancing.", *International Studies Quarterly* 62 (1): 593–605. Erişim tarihi: 20 Eylül 2020.

MacAskill, Ewen, ve Chris McGreal. 2005. "Israel should be wiped off map, says Iran's president." *The Guardian*, 27 Ekim. Erişim tarihi: 21 Şubat 2021. <https://www.theguardian.com/world/2005/oct/27/israel.iran>.

McCurdy, Daphne. 2008. "Turkish Iranian Relations: When Opposites Attract." *Turkish Policy Quarterly* 7 (2): 88-106.

Moshaver, Ziba. 2003. "Revolution, Theocratic Leadership and Iran's Foreign Policy: Implications for Iran-EU Relations." *The Review of International Affairs* 3 (2): 283-305. Erişim tarihi: 16 Ağustos, 2021. <https://doi.org/10.1080/1475355032000240711>.

Müftüler-Baç, Meltem, ve E. Fuat Keyman. 2012. "Turkey Under the AKP: The Era of Dominant-Party Politics." *Journal of Democracy* 23 (1): 85-99. Erişim tarihi: 22 Mart 2021. doi:10.1353/jod.2012.0000.

NTV. 2009. "Baykal Ermenistan politikasını eleştirdi." Erişim tarihi: 06 Temmuz 2021. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/baykal-ermenistan-politikasini-elistirdi,TqDUIfWwREeg5q39FYn01A>.

NTV. 2012. "Kılıçdaroğlu: İsrail için füze kalkanı kurdun." Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/kilicdaroglu-israil-icin-fuze-kalkani-kurdun,92k7eRn1H0CB3iNU2dcqAA>.

- NTV. 2014. "ATAK TSK'ya teslim edildi." Erişim tarihi: 27 Temmuz 2021. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/atak-tskya-teslim-edildi,VcZx1rV2nEO3j3r8sSAdfA>.
- Nye, Joseph S. 2004. *Soft power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Nye, Joseph S. 2021. "Soft power: The Evolution of a Concept." *Journal of Political Power* 14 (1): 196-208. Erişim tarihi: 28 Nisan 2021. <https://doi.org/10.1080/2158379X.2021.1879572>.
- Oğuzlu, Tarık. 2007. "Soft Power in Turkish Foreign Policy." *Australian Journal of International Affairs* 61 (1): 81-97 doi: 10.1080/10357710601142518.
- Özel, Soli. 2012. "How the Iran Nuclear Standoff Looks From Turkey: Soli Özel." Erişim tarihi: 15 Şubat 2021. <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2012-02-21/how-the-iran-nuclear-standoff-looks-from-turkey-commentary-by-soli-ozel>.
- Özpek, Burak Bilgehan, ve Yelda Demirağ. 2012. "The Davutoğlu Effect in Turkish Foreign Policy: What if the Bowstring is Broken?." *Iran and the Caucasus* 16 (1): 117-128. Erişim tarihi: 06.07.2021. https://www.jstor.org/stable/41723227?refreqid=excelsior%3A976bb2fe431513b8a8c544970a757f31&seq=1#metadata_info_tab_contents.
- Pape, Robert A. 2005. "Soft Balancing against the United States." *International Security* 22 (2): 7-45.
- Parsi, Trita. 2007. *Treacherous Alliance: The Secret Dealings of Israel, Iran and the US*. New Haven: Yale University Press
- Pirsalami, Fariborz Arghavani. 2013. "Third Worldism and Ahmadinejad's Foreign Policy." *Iranian Review of Foreign Affairs* 4 (2): 81-109. Erişim tarihi: 20 Şubat, 2021. <https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?id=340578>.
- Powell, Robert. 1991. "Absolute and Relative Gains in International Relations Theory." *American Political Science Review* 85 (4): 1303-320. Erişim tarihi: 25 Mart 2021. https://www.jstor.org/stable/1963947?seq=1#metadata_info_tab_contents.

- Rahigh-Aghsan, Ali, ve Peter Viggo Jakobsen. 2010. "The Rise of Iran: How Durable, How Dangerous?." *The Middle East Journal* 64 (4): 559-573. Erişim tarihi: 21 şubat 2021. <https://www.jstor.org/stable/40926500>.
- Rakel, Eva Patricia. 2007. "Iranian Foreign Policy since the Iranian Islamic Revolution: 1979-2006." *Perspectives on Global Development and Technology* 6 (1): 159-187. Erişim tarihi: 16 Ağustos, 2021. [10.1163/156914907X207711](https://doi.org/10.1163/156914907X207711).
- Renda, Kadri Kaan. 2011. "Turkey's Neighborhood Policy: An Emerging Complex Interdependence?." *Insight Turkey* 13 (1): 89-108.
- Ripsman, Norrin M., Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell, der. 2016. *Neoclassical Realist Theory of International Politics*. New York: Oxford University Press.
- Ryan, Curtis R. 2009. *Inter-Arab Alliances: Regime Security and Jordanian Foreign Policy*. Gainesville: University Press of Florida.
- Rose, Gideon. 1998. "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy." *World Politics* 51 (1): 144-172. Erişim tarihi: 8 Mart, 2020. doi:10.1017/S0043887100007814.
- Rubin, Lawrence P. 2014. *Islam in the Balance: Ideational Threats in Arab Politics*. Redwood City, CA: Stanford University Press.
- Sabah. 2010. "Başbakan'dan ilk açıklama." Erişim tarihi: 06.07.2021. https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/05/31/basbakandan_ilk_aciklama.
- Salloukh, Bassel. 2015. "Overlapping contests and Middle East international relations," *International Relations Theory and a Changing Middle East*, Project on Middle East Political Science (POMEPS) Studies 16: 47–51. http://pomeps.org/wp-content/uploads/2015/09/POMEPS_Studies_16_IR_Web1.pdf
- Sariaslan, Fatma. 2012. "2000'li Yillarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", *Akademik Ortadoğu* 7 (2): 65-91.
- Schweller, Randall L. 1994. "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In." *International Security* (The MIT Press) 19 (1): 72-107. doi:10.2307/2539149.

- Schweller, Randall L. 2003. "The Progressiveness of Neoclassical Realism." *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field* içinde, derleyen Colin Elman ve Miriam Fendius Elman, 311-349. Cambridge: MIT Press.
- Schweller, Randall L. 2004. "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing." *International Security* 29 (2): 159-201. Erişim Tarihi 20 Şubat 2021. <https://www.jstor.org/stable/4137589>.
- "SIPRI Military Expenditure Database." *Stockholm International Peace Research Institute* Erişim tarihi: 30 Mart 2021. <https://www.sipri.org/databases/milex>.
- Sinkaya, Bayram. Mart 2011. "Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül'ün Ziyareti." *Ortadoğu Analiz* 3 (27): 21-29. Erişim tarihi: 1 Haziran, 2021. http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/3bayram.pdf.
- Sinkaya, Bayram. 2012. "Rationalization of Turkey-Iran Relations: Prospects and Limits." *Insight Turkey* 14 (2): 137-156.
- Snyder, Jack L. 1977. "The Soviet Strategic Culture: Implications for Nuclear Options." R-2154-AF (Santa Monica, Calif.: Rand Corporation).
- Sözcü. 2012. "2009 Habur – 2012 Ankara!." Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.sozcu.com.tr/2012/yazarlar/emin-colasan/2009-habur-2012-ankara-99472/>.
- Sözcü. 2013. "İktidarın mezhepsel dış politikası iflas etti." Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.sozcu.com.tr/2013/yazarlar/ugur-dundar/iktidarın-mezhepsel-dis-politikasi-iflas-etti-373452/>.
- SputnikNews. 2021. "Geçmişten bugüne F-35 projesi ve Türkiye." Erişim tarihi: 06.07.2021. <https://tr.sputniknews.com/kitalararasi/202104061044208430-gecmisten-bugune-f-35-projesi-ve-turkiye/>.
- Stein, Janice Gross. 2013. "Threat Perception in International Relations." *The Oxford Handbook of Political Psychology* içinde, derleyen Leonie Huddy, David O. Sears ve Jack S. Levy. Oxford: Oxford University Press.

Şalom. 2010. “CHP BAŞKANI KILIÇDAROĞLU: “İran ve Hamas’tan uzak durmak, İsrail ile ilişkileri iyileştirmek gerek.” Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-76881-chp-baskani-kilicdaroglu-iran-ve-hamastan-uzak-durmak-israil-ile-iliskileri-iyilestirmek-gerek.html>.

Şeker, Cafer Talha. 2017. “İran’ın Afrika Politikası ve Karşılaşılan Zorluklar: Ahmedinejad Dönemi, 2005 – 2013.” *İran Çalışmaları Dergisi* 1 (1): 84-116.

Şen, Gülriz. 2013. “Post-Revolutionary Iran’s Foreign Policy toward the United States: A Historical Sociological Analysis of State Transformation and Foreign Policy.” Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

T24. 16 Ekim 2010. ‘Cephe ülkesi olarak algılanmak istemiyoruz.’ Erişim tarihi: 13 Temmuz 2021. <https://t24.com.tr/haber/cephe-ulkesi-olarak-algılanmak-istemiyoruz,105563>.

Tağma, Halit Mustafa Emin, Meltem Müftüler-Baç ve Ezgi Uzun. 2013. “The Path to an Entrenching Alliance: Utilitarianism and Historical Institutionalism in Committing to NATO’s Missile Defense System.” *Uluslararası İlişkiler* 9 (36): 75-100. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2021. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/540233>.

Taliaferro, Jeffrey W., Steven E. Lobell ve Norrin M. Ripsman. 2009.

"Introduction: Neoclassical realism, the state, and foreign policy." *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy* içinde, derleyen Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman ve Jeffrey W. Taliaferro, 1-42. Cambridge: Cambridge University Press.

Taremi, Kamran. 2005. “Iranian Foreign Policy towards Occupied Iraq, 2003-05.” *Middle East Policy* 7 (4): 28-47. Erişim tarihi: 16 Ağustos, 2021. <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CA140563227&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=10611924&p=AONE&sw=w&userGroupName=anon%7Ea410fd3f>.

TehranTimes. 9 Aralık, 2010. “Iran-Turkey trade hits \$7.5b.” Erişim tarihi: 14 Mayıs 2021. <https://www.tehrantimes.com/news/231858/Iran-Turkey-trade-hits-7-5b>.

The German Marshall Fund of the United States. 2005. *Transatlantic Trends 2005 Partners*. Erişim tarihi: 30 Temmuz, 2021.

https://www.gmfus.org/sites/default/files/publications/pdf/2005_english_key.pdf.

The German Marshall Fund of the United States. 2006. *Transatlantic Trends 2006 Partners*. Erişim tarihi: 30 Temmuz, 2021.

https://www.gmfus.org/sites/default/files/publications/pdf/2006_english_key.pdf.

The German Marshall Fund of the United States. 2007 *Transatlantic Trends 2007 Partners*. Erişim tarihi: 30 Temmuz, 2021.

https://www.gmfus.org/sites/default/files/publications/pdf/2007_english_key.pdf.

The German Marshall Fund of the United States. 2009. *Transatlantic Trends 2009 Partners*. Erişim tarihi: 30 Temmuz, 2021.

https://www.gmfus.org/sites/default/files/publications/pdf/2009_English_Key.pdf.

The German Marshall Fund of the United States. 2010. *Transatlantic Trends 2010 Partners*. Erişim tarihi: 30 Temmuz 2021.

https://www.gmfus.org/sites/default/files/publications/pdf/2010_English_Key.pdf.

The German Marshall Fund of the United States. 2011 *Transatlantic Trends 2011 Partners*. Erişim tarihi: 30 Temmuz, 2021.

https://www.gmfus.org/sites/default/files/files/tt2011_final_web1.pdf.

The German Marshall Fund of the United States. 2012. *Transatlantic Trends 2012 Partners*. Erişim tarihi: 30 Temmuz, 2021.

<https://www.gmfus.org/sites/default/files/files/1352411944TT2012KeyFindingsReport1.pdf>.

TRT HABER. 2011. “Erdoğan’dan Tarihi İki Talep.” Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/erdogandan-tarihi-iki-talep-10014.html>.

Tür, Özlem. 2009. “Türkiye İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime?.” *Ortadoğu Analiz* 1 (4): 22-28. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2021.

https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/3_ozlem_4.pdf.

Tür, Özlem. 2011. "Economic Relations with the Middle East Under the AKP trade, Business Community and Reintegration with Neighboring Zones." *Turkish Studies* 12 (4):589-602. Erişim tarihi: 6 Mart, 2021.

<https://doi.org/10.1080/14683849.2011.622515>.

Türk, Kerem. 2020. "İttifak Perspektifinden "Direniş Ekseni" Söylemi: Tehdit Dengesi Kuramı ve Suriye İç Savaşı" Yüksek Lisans Tezi, TOBB ETÜ.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021.

https://www.mfa.gov.tr/turkiye-pakistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Erişim tarihi: 4 Mart, 2021.

http://www.mfa.gov.tr/no-81---21-mayis-2008_-israil-ile-suriye-arasinda-aracili-baris-gorushmeleri-hk_.tr.mfa.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021.

https://www.mfa.gov.tr/no_-153-turkiye-cumhuriyeti-ve-ermenistan-cumhuriyeti-disisleri-bakanliklari-ile.tr.mfa.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Erişim tarihi: 4 Mart, 2021.

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-bosna-hersek-sirbistan-uclu-danisma-toplantisinin-metni.tr.mfa>.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Erişim tarihi: 4 Mart, 2021.

http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Erişim tarihi: 6 Temmuz 2021.

<https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-palmer-komisyonu-raporu-hakkinda-gerceklestirdigi-basin-toplantisi.tr.mfa>.

Udum, Şebnem. 2012. "Türkiye'nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti."

Ortadoğu Analiz 4 (43): 98-107.

Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi. 29 Ocak 2002. Erişim tarihi: 2 Mart,

2021.<https://georgewbushwhitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/print/20020129-11.html>.

United Nations. 2011. "Report of the Secretary-General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident." Washington D.C.

[https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-205969/#:~:text=\)%20E2%80%93%20Summary%2C%20report-.Gaza%20aid%20flotilla%20incident%20E2%80%93%20Report%20of%20the%20Secretary%2DGeneral's%20Panel,Palmer%20report\)%20E2%80%93%20Summary%2C%20report&text=On%2031%20May%202010%20at,carrying%20people%20and%20humanitarian%20supplies.](https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-205969/#:~:text=)%20E2%80%93%20Summary%2C%20report-.Gaza%20aid%20flotilla%20incident%20E2%80%93%20Report%20of%20the%20Secretary%2DGeneral's%20Panel,Palmer%20report)%20E2%80%93%20Summary%2C%20report&text=On%2031%20May%202010%20at,carrying%20people%20and%20humanitarian%20supplies.)

Vinci, Anthony. 2009. *Armed Groups and the Balance of Power: The International Relations of Terrorists, Warlords and Insurgents*. Londra ve New York: Routledge.

Walker, Joshua. Fall 2006. "Turkey and Israel's Relationship in the Middle East." *Mediterranean Quarterly* 17 (4): 60-90. Erişim tarihi: 21 Mayıs, 2021.

https://muse.jhu.edu/article/206060/pdf?casa_token=10tGNGK_vM4AAAAA:Yub50LsHM_IhJo0SRTo3c_5Of-emWnFSQefzIJZ0QHrG125-DD19hgjoUogt_X9LB6wp2X8tpD4.

Walt, Stephen M. 1985. "Alliance Formation and the Balance of Power." *International Security* (The MIT Press) 9 (4): 3-43. Erişim tarihi: 5 Mart, 2021.

<https://www.jstor.org/stable/2538540>.

Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Philippines: Addison Wesley.

Waltz, Kenneth N. 2001. *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.

Wehrey, Frederic, David E. Thaler, Nora Bensahel, Kim Cragin, Jerrold D. Green, Dalia Dassa Kaye, Nadia Oweidat, ve Jennifer J. Li. 2009. *Dangerous But Not Omnipotent: Exploring the Reach and Limitations of Iranian Power in the Middle East*. Santa Monica, CA: RAND Corporation. Erişim tarihi: 23 Şubat 2021.

<https://www.rand.org/pubs/monographs/MG781.html>.

Wivel, Anders. 2008. "Balancing against threats or bandwagoning with power? Europe and the transatlantic relationship after the Cold War." *Cambridge Review of International Affairs* 21 (3): 289-305. doi: 10.1080/09557570802253419.

Wivel, Anders. 2017. "Realism in Foreign Policy Analysis" *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Erişim tarihi: 16 Nisan, 2021.

<http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore9780190228637-e-475>.

Wright, Robin, der. 2010. *THE IRAN PRIMER: Power, Politics, and U.S. Policy*. Washington D.C.: United States Institute of Peace.

Yalçinkaya, Haldun. 2016. "Güvenlik Yapısı ve Başlıca Güvenlik Sorunları." *İran Toplum, Devlet ve Siyaset* içinde, derleyen Burak Tangör, 515-543. Ankara: TODAİE.

Yeni Şafak. 2005. "Eurofighter'a ortaklık daveti." Erişim tarihi 6 Temmuz 2021. <https://www.yenisafak.com/gundem/eurofightera-ortaklik-daveti-2694501>.

Yeşilyurt, Nuri. 2013. "Ortadoğu'yla İlişkiler." *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt III; 2001-2012* içinde, derleyen Baskın Oran, 401-463. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeşilyurt, Nuri. 2017. "Explaining miscalculation and maladaptation in Turkish foreign policy towards the Middle East during the Arab uprisings: A neoclassical realist perspective." *All Azimuth* 6 (2): 65-83. Erişim tarihi: 10 Ocak 2021. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.310151>.

Zarif, Mohammad Javad. 2007. "Tackling the Iran-US Crisis: The Need for a Paradigm Shift." *Journal of International Relations* 60 (2): 73-94. Erişim tarihi: 15 Şubat, 2021. <https://www.jstor.org/stable/24357971>.

EK İran'ın Ofansif Niyetlerinin Açıklaması

Tablo Ek1.1. İran'ın Ofansif Niyetlerinin Açıklaması

	İran'ın Ofansif Niyetleri
2000	İran'ın PKK'yı desteklediği ve rejim ihraç etmeye çalıştığı iddiaları
2001	İran'ın PKK'yı desteklediği ve rejim ihraç etmeye çalıştığı iddiaları
2002	İran PKK'yı terör örgütü olarak tanıdı
2003	Natanz'daki uranyum zenginleştirme faaliyetler durduruluyor
2004	
2005	ABD istihbaratı, İran'ın nükleer bir silahın temel bileşenini yapmaktan on yıl kadar uzakta olduğu sonucuna varmıştır, Ahmedinejad İsrail in haritadan silinmesi gerektiğini söylemiştir.
2006	Natanz tekrar faaliyete geçiriliyor ve İran, UAEA'yı tesislerdeki süreçler ile ilgili bilgilendirmeyi durduruyor
2007	İran UAEA ile "çalışma planı" üzerinde anlaşılıyor ancak zenginleştirmeye devam ediyor
2008	İran uranyum zenginleştirmeye devam ediyor
2009	ABD, İngiltere ve Fransa'nın liderleri İran'ın Kum şehri yakınlarında gizli bir uranyum zenginleştirme tesisi kurduğunu açıkladılar
2010	Tahran Deklarasyonu imzalanıyor. İran nükleer konusunda anlaşma yanlısı bir davranış sergiliyor
2011	İran, küreciği vururuz açıklaması ile Türkiye'yi tehdit ediyor ve %20 oranındaki zenginleştirilmiş uranyumu 3 katına çıkaracağını ifade ediyor
2012	P5+1 ülkeleri ile müzakereler başlamış olsa da sonuç alınamadı ve UAEA İran'ın uranyum zenginleştirmeyi hızlandırdığını ve askeri amaçları olabileceği konusunda ciddi endişeleri olduğunu belirtti
2013	P5+1 ülkeleri ile geçici anlaşmaya varılıyor
2014	P5+1 ülkeleri ile varılan geçici anlaşma uzatılıyor
2015	P5+1 ülkeleri ile nihai anlaşmaya varılıyor

